

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय

१.१ विषय परिचय

गीता खत्री नेपाली साहित्यकी कवि, गीतकार तथा गजलकार हुन् । उनी खासगरी नेपाली साहित्यमा गीतकारका रूपमा परिचित छन् । विधागत रूपमा विभिन्न क्षेत्रमा कलम चलाएकी खत्रीको २०५५ सालतिर वासिङ्टन डी.सी.बाट प्रकाशित हुने नेपाली अनलाइन पत्रिका नेपाली पोष्टमा प्रकाशित 'अस्तित्व' शीर्षकको कविता पहिलो प्रकाशित रचना हो । उनका हालसम्म निम्नलिखित पुस्तकाकार कृति प्रकाशित भइसकेका छन् :

१. सिर्जनायात्रामा गीता (२०६१) गीत, गजल र कवितासङ्ग्रह
२. सम्भनाको तरेली (सन् २०१०) गीत सङ्ग्रह
३. सपनाको धरहरा (सन् २०११) कविता सङ्ग्रह
४. आमा हुन् आमा (सन् २०१४) खण्डकाव्य
५. भोखाडदेखि मजाटलानसम्म (सन् २०१४) नियात्रासङ्ग्रह

विविध विधामा कलम चलाएकी खत्रीका यीबाहेक गीति एल्बमहरू पनि उपलब्ध छन् । स्वीकृति, अमूल्य र त्रिवेणी जस्ता गीति एल्बमहरू बजारमा ल्याएकी खत्रीले स्नातकसम्मको औपचारिक शिक्षा हासिल गरेकी छिन् । उनका रचनाहरू सामान्य पाठकले पनि सजिलै बुझ्न सक्ने सरल, सहज भाषाशैलीमा लेखिएको छ । अनेकौं विधामा कलम चलाएकी खत्रीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वमा यो शोधपत्र केन्द्रित रहेको छ ।

१.२ समस्याकथन

गीता खत्री नेपाली साहित्यमा निरन्तर साधनारत व्यक्ति हुन् । उनका रचनाले समाजको विकृति र विसङ्गतिप्रति चोटिलो व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । साहित्यद्वारा वर्तमान समाजलाई सचेतना दिने खोज्ने खत्री देश र साहित्य प्रेमी छिन् । साहित्यका अनेक विधामा सक्रिय खत्रीको योगदान महत्त्वपूर्ण रहेका अवस्थामा उनका बारेमा विभिन्न पत्रपत्रिकामा सामान्य चर्चा, अन्तर्वार्ता र छिटफुट रूपमा परिचय बाहेक गहन रूपमा अध्ययन भएको पाइँदैन । त्यसैले गीता खत्रीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वका बारेमा विस्तृत अध्ययन गर्नु यस शोधकार्यको समस्या हो । यसर्थ प्रस्तुत शोधकार्य खत्रीका बारेमा निम्नलिखित

समस्याहरूसँग सम्बद्ध भएको छ । ती समस्याहरूलाई प्रश्नात्मक रूपमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

१. गीता खत्रीको जीवनी केकस्तो रहेको छ ?
२. गीता खत्रीको व्यक्तित्व केकस्तो रहेको छ ?
३. गीता खत्रीको साहित्यिक यात्रा केकस्तो रहेको छ ?
४. गीता खत्रीका कृतिहरू केकति र केकस्ता रहेका छन् ?

उक्त समस्यामा केन्द्रित रही स्पष्ट, सुव्यवस्थित एवम् वैज्ञानिक व्याख्या-विश्लेषणका लागि प्रस्तुत शोधकार्य गरिएको छ ।

१.३ शोधकार्यका उद्देश्यहरू

मुख्यतः समस्या कथनका क्रममा देखिएका प्रश्नहरूको उत्तर खोज्नु नै यस शोधकार्यको मुख्य उद्देश्य रहने कुराले प्रस्तुत शोधकार्यको समस्याको सुव्यवस्थित एवम् वैज्ञानिक व्याख्या विश्लेषण र समाधान के कसरी गर्ने ? भन्ने कुरामा केन्द्रित रहेर अध्ययन गर्न निम्नलिखित उद्देश्य रहेका छन् :

१. गीता खत्रीको जीवनीको अध्ययन गर्नु
२. गीता खत्रीको व्यक्तित्वको विविध पाटाहरू केलाउनु
३. गीता खत्रीको साहित्यिक यात्राको निरूपण गर्नु,
४. गीता खत्रीको कृतिहरूको विश्लेषण गर्नु ।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

नेपाली साहित्यकी सिर्जनशील साधिका गीता खत्री गद्य तथा पद्य दुवै विधामा कलम चलाउने प्रतिभावान् सर्जक हुन् । खत्रीको व्यक्तित्व तथा कृतित्वका बारेमा सामान्य चर्चा समीक्षकहरूले गरे पनि उनका बारेमा विस्तृत र व्यवस्थित रूपमा अध्ययन र अनुसन्धान भने गरेको पाइँदैन । यिनका कृतिहरूको पनि व्यवस्थित मूल्याङ्कन भने भएको छैन । यिनका बारेमा जे जति अध्ययन र विश्लेषण भएको छ, त्यो केवल परिचयात्मक रूपमा मात्र भएको देखिन्छ । यसै क्रममा खत्रीका बारेमा चिनारी भूमिका र कृति विश्लेषणका पूर्वकार्यहरूको विवरण कालक्रमिक रूपमा तल चर्चा गरिएको छ :

माधवप्रसाद घिमिरेले **सिर्जनायात्रामा गीता** (२०६१) कृतिको 'शुभ आशिष्' शीर्षकको मन्तव्यमा हृदयका मार्मिक भावनालाई स्वभाविकताका साथ अभिव्यक्ति दिने नारी स्रष्टाको रूपमा गीता खत्रीलाई लिएका छन् ।

तुलसी दिवसले **सिर्जनायात्रामा गीता** (२०६१) को 'सिर्जनायात्रामा गीता' शीर्षकको मन्तव्यमा देश, संस्कृति, समाज, स्वजन र प्रकृतिसँग टाढिएर बस्नुपर्दाको पीडा, असन्तुष्टि, पश्चाताप आदि प्रस्तुत गर्ने डायस्पेरिक सर्जकका रूपमा खत्रीलाई लिएका छन् ।

तुलसी भट्टराईले **सिर्जनायात्रामा गीता** (२०६१) को 'गीताको सिर्जनायात्रा-भिन्न' शीर्षकको मन्तव्यमा सामाजिक विसंगति, विकृति र अन्याय आदिका पक्षमा खत्रीको स्वर गुञ्जिएको हुनाले उनी यथार्थको घटना उजागर गर्ने स्वाभाविक लेखिका हुन् भन्ने कुरा बताएका छन् ।

चेतनाथ धमलाले **कौशिकी** (१०/२, २०६७) पत्रिकामा 'नेपाली डायस्पेरिक साहित्य रूप नै अन्तर्राष्ट्रिकरण हुनु हो' शीर्षकको अन्तर्वार्तामा गीता खत्रीलाई साहित्य, शिक्षा, र समाजसेवामा कार्यरत त्रिवेणी प्रतिभाका रूपमा लिएका छन् ।

माधवप्रसाद घिमिरेले **सम्भनाको तरेली** (सन् २०१०) गीत-कवितासङ्ग्रहको 'संभनाका तरेलीमा सम्वेदनाका सुसेली' शीर्षकको मन्तव्यमा गीता खत्रीको काव्यिक सुरम्यता बढ्दै गएको र अझ परिष्कार बाँकी रहेको सिर्जनशील प्रतिभाका रूपमा लिएका छन् ।

कृष्णहरि बरालले **सम्भनाको तरेली** (सन् २०१०) को 'गीतभिन्न गीता' शीर्षकको मन्तव्यमा समाजका अन्तरकुन्तरका र उदाङ्ग दुवै कुराले गीतमा उत्तिकै महत्त्व पाएकाले स्वाभाविक लेखिका हुन्, गीता खत्री भन्ने धारणा राखेका छन् ।

दुबसु क्षेत्रीले **सम्भनाको तरेली** (सन् २०१०) कृतिको 'शुभकामना' शीर्षकको भूमिकामा गीता खत्रीलाई नेपालमा मात्रै नभएर बाहिरी मुलुक विशेषगरी अमेरिकामा समेत निकै स्नेह र सम्मानका साथ हेरिने गरेको बताएका छन् ।

होमनाथ सुवेदीले **सम्भनाको तरेली** (सन् २०१०) को 'गीताका गीतहरू' शीर्षकको भूमिकामा कृतिभिन्नका रचनामा ईश्वरभक्ति, राष्ट्रप्रेम, मानवतावाद, प्रवासी जीवनमा भाषा, कला, देशप्रतिको प्रेमजस्ता डायस्पेरिक भावना भएकाले गीता खत्री नेपाली डायस्पेरा साहित्यकी प्रतिनिधि प्रतिभा हुन् भन्ने भाव व्यक्त गरेका छन् ।

ज्ञानेन्द्र गदालले **सम्भनाको तरेली** (सन् २०१०) 'केही शब्दहरूको उपहार' शीर्षकको भूमिकामा भाषा, संस्कृति र साहित्यको उत्थानमा लागि परेकी खत्रीलाई कुनै पनि प्रकारको वाधाव्यवधान नआओस् भनेर शुभकामना दिएका छन् ।

माधवप्रसाद घिमिरेले **सपनाको धरहरा** (२०६८) को 'शुभेच्छा' शीर्षकको मन्तव्यमा कविता यात्रामा खत्री उर्जाशील भएर खडा भएकी छिन् भन्ने भावना व्यक्त गरेका छन् ।

ज्ञानेन्द्र गदालले **सपनाको धरहरा** (२०६८) को 'सपनाको धरहरामा गीता' शीर्षकको प्रकाशकीयमा नेपाली भाषा साहित्यको उत्थानमा बिसन नसकिने नामका रूपमा गीता खत्रीलाई लिएका छन् ।

खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलेले **सपनाको धरहरा** (२०६८) को 'सरल सिर्जनाको सँगालो : सपनाको धरहरा' शीर्षकको भूमिका सरल सिर्जनाको सँगालो **सपनाको धरहरा** भएको र सरल स्वाभाविक अभिव्यक्ति दिने स्रष्टाका रूपमा गीता खत्रीलाई लिएका छन् ।

कृष्णहरि बरालले **सपनाको धरहरा** (२०६८) को 'गीताका सपनाहरू' शीर्षकको भूमिकामा नेपालीपनको आभाष दिने डायस्पोरिक रचनाकारका रूपमा गीता खत्रीलाई लिएका छन् ।

लक्ष्मणप्रसाद गौतमले **सपनाको धरहरा** (२०६८) को 'हृदयपक्षको संवेद्य कृति : सपनाको धरहरा' शीर्षकको भूमिकामा नेपाली डायस्पोरा साहित्यमा क्रियाशील स्रष्टाका रूपमा खत्रीलाई लिएका छन् ।

लीला लुइटेलेले **नेपाली महिला साहित्यकार** (२०६९) कृतिमा गीता खत्रीको जीवनीगत परिचय, संलग्नता, प्रकाशित कृतिका बारेमा चर्चा गरेकी छिन् ।

कृष्णसाद भुसालद्वारा सम्पादित मासिक खबर पत्रिका **मिलाप** (२/१०, २०९) मा 'अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाजमा गीता खत्री' शीर्षकको लेखमा भुसालले गीता खत्रीलाई सक्रिय नारी स्रष्टाका रूपमा लिएका छन् ।

लीला लुइटेलेले **नेपाली कवितामा महिला लेखन** (२०७०) कृतिमा गीता खत्रीका प्रकाशित कृतिहरूको सूची तथा ती कृतिमा मूलभावको रूपमा रहेको डायस्पोरिक चेतनाको सामान्य चर्चा गरेकी छिन् । उनले खत्रीलाई डायस्पोरिक सर्जकका रूपमा चिनाएकी छिन् ।

इन्दिरा प्रसाईलेले **आमा हुन् आमा** (२०७०) खण्डकाव्यको 'गीता खत्रीको 'आमा हुन् आमा'' शीर्षकको भूमिकामा सम्भावना भएकी स्रष्टा हुँदाहुँदै पनि टुङ्ग्याउन र छपाउन हतारिने स्रष्टाका रूपमा लिएकी छिन् ।

युवराज नयाँघरेले **भोखाडदेखि मजाटलानसम्म** (२०७१) नियान्त्रा कृतिको 'अर्थपूर्ण सिर्जना' शीर्षकको भूमिकामा गीत, गजल, कविता मात्रै नभएर गीता खत्रीमा अनुभूतिको सूचनाको लामा क्रमबद्धता रहेको, श्रद्धाको शृङ्खला रहेका कारण नियान्त्राहरू निकै, स्वादिला र कसिला बनेका छन्, भन्ने अभिव्यक्ति दिएका छन् ।

प्रतीक ढकालले **भोखाडदेखि मजाटलानसम्म** (२०७१) को 'यी यात्रा-निबन्धहरूमा विचरण गर्दा' भूमिकामा निकै मीठा सम्पन्नतातिर लम्कदै गरेको छ, नेपाली नारी लेखनी र फराकिलो आयतमा फैलदैछ, नेपाली नारी हस्ताक्षर भनेर गीता खत्रीको लेखनीको प्रशंसा गरेका छन् ।

नरेन्द्रराज प्रसाई र इन्दिरा प्रसाईले **विश्वनारी नेपाली स्रष्टाकोश** (२०७१) मा गीता खत्रीको जीवनीगत सामान्य परिचयका साथमा डायस्पोरिक चेतना बोकेकी अमेरिकाका लागि साहित्यक दूत हुन् भनेर चिनाएका छन् ।

उपर्युक्त विवरणबाहेक गीता खत्रीका बारेमा विस्तृत, व्यवस्थित र वैज्ञानिक अध्ययन भएको देखिँदैन । माथिका विवरणहरूले पनि खत्रीका बारेमा समग्र जानकारी दिन सकेको छैन । यसरी उनका बारेमा विस्तृत चर्चा नभएकाले यस अभावलाई पूर्ति गर्ने उद्देश्यले प्रस्तुत शोधपत्रमा गीता खत्रीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वका बारेमा समग्र अध्ययन एवम् विश्लेषण गरिएको छ ।

१.५ शोधकार्यको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता

गीता खत्रीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययनमा केन्द्रित भई तिनै क्षेत्रको विस्तृत, वैज्ञानिक तथा व्यवस्थित विश्लेषण र मूल्याङ्कन यस शोधकार्यमा गरिएकोले आउने पिँढीलाई उनका बारेमा तथा उनका कृतित्वका बारेमा वस्तुगत एवम् प्रामाणिक जानकारी उपलब्ध हुनेछ । प्रस्तुत शोधपत्रको अध्ययनबाट उनका बारेमा जान्न इच्छुक व्यक्ति संघसंस्थाहरूका लागि सैद्धान्तिक एवम् व्यवहारिक रूपमा तथ्य प्रस्तुत गरिएकोले अनुसन्धानका क्षेत्रमा यसको महत्त्व रहेको छ । यसरी नै नेपाली साहित्यको इतिहासमा गीता खत्रीको स्थान निर्धारण गर्न पनि सहयोग पुऱ्याउने छ । उपर्युक्त विविध दृष्टिकोणले प्रस्तुत शोधकार्य औचित्यपूर्ण रहेको छ ।

१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन

विगत २०६० को दशकदेखि नेपाली साहित्य सिर्जनामा निरन्तर रूपमा लागिपरेकी स्रष्टा गीता खत्रीको कलम अझ पनि निरन्तर चलिरहेको पाइन्छ । गीता खत्रीको जीवनी,

व्यक्तित्व र कृतित्वका विविध पाटाहरूलाई यस अध्ययनमा समेटिएको छ । उनका प्रकाशित कृतिबाहेक अप्रकाशित कृति, प्रस्तुत अप्रस्तुत गोष्ठीपत्रलाई यहाँ समावेश गरिएको छैन ।

१.७ सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत शोधपत्रमा विशेष गरी सामग्री सङ्कलनका लागि पुस्तकालयीय पद्धतिको प्रयोग गरिएको छ । यसका साथै शोधनायिका एवम् उनका आफन्तहरूसँग पनि आवश्यकताअनुसार अन्तर्वार्ताको प्रयोग गरिएको छ । खत्रीका बारेमा भएका परिचयात्मक लेख तथा उनका कृतिका बारेमा गरिएका समालोचनात्मक लेखहरू यस शोधका क्रममा प्रयोग गरिएको छ ।

१.८ शोधविधि

प्रस्तुत शोधपत्रको सङ्कलित सामग्रीलाई खासगरी परम्परित पद्धतिको प्रयोग गरी विश्लेषण गरिएको छ । गीता खत्रीको जीवनी र व्यक्तित्व पक्षलाई जीवनीपरक समालोचना पद्धति र कृतित्वलाई कृतिपरक तथा प्रभावपरक समालोचना पद्धतिका आधारमा समीक्षा गरिएको छ ।

१.९ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रको संरचनालाई सुसङ्गठित र सुव्यवस्थित रूपमा तयार पार्न निम्नलिखित परिच्छेदहरूमा वर्गीकरण गरिएको छ, जुन यसप्रकार रहेको छ :

पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय

दोस्रो परिच्छेद : गीता खत्रीको जीवनी

तेस्रो परिच्छेद : गीता खत्रीको व्यक्तित्व

चौथो परिच्छेद : गीता खत्रीको साहित्यिक यात्रा र प्रवृत्ति

पाँचौँ परिच्छेद : गीता खत्रीको काव्यकृतिहरूको विश्लेषण

छैटौँ परिच्छेद : गीता खत्रीको नियात्रा कृतिको विश्लेषण

सातौँ परिच्छेद : सारांश तथा निष्कर्ष

परिशिष्ट

सन्दर्भ सामग्री

दोस्रो परिच्छेद

गीता खत्रीको जीवनी

२.१ जन्म र जन्मस्थान

गीता खत्रीको जन्म वि.सं. २०२० चैत्र १ गते भारतको मुम्बईमा भएको हो तर शैक्षिक प्रमाणपत्र तथा नागरिकताहरूमा भने वि.सं. २०२० चैत्र १७ गते काठमाडौंको कलङ्की स्थानमा भएको भन्ने जानकारी पाइन्छ।^१ पिता कमलबहादुर खड्का र माता मखमली खड्काकी तेस्रो तथा कान्छो सन्तानका रूपमा जन्मिएकी खत्रीका एकजना दिदी तथा एकजना दाजु गरी जम्मा तीनजना दाजुभाइ तथा दिदीबहिनी रहेका छन्।^२ दिदी सीता के.सी. पहिलो सन्तानका रूपमा वि.सं. २०१२ मा तथा दाजु हरिशरण खड्का २०१४ सालमा दोस्रो सन्तानका रूपमा जन्मिएका देखिन्छन्।^३ यसरी हेर्दा खत्रीको परिवार मझौला किसिमको देखिन्छ।

२.२ बाल्यकाल

गीता खत्रीको बाल्यकाल भारतको मुम्बई तथा नेपालको काठमाडौं जिल्लाको खड्कागाउँमा बितेको थियो। मध्यम परिवारकी कान्छी छोरी खत्रीको बाल्यकाल हाँसखेलमै बित्यो। खत्रीले आमा, बुबा, हजुरबुबा, हजुरआमा, दाजु र दिदी सबैको प्रशस्तै माया पाइन्।^४ दाजु र दिदीभन्दा कान्छी भएकाले दाजु दिदीको माया उनले निकै पाइन्। सानो छँदा बढी नै चकचके र केही विद्रोही स्वभावकी उनी पारिवारिक माया, ममतामा हुर्किएकी हुन्। खत्रीको बाल्यकाल प्राकृतिक र सहरीया परिवेशमा साथीसङ्गीहरूसँग हाँसखेल र रमाइलो तरिकाले बितेको थियो।

२.३ शिक्षादीक्षा

गीता खत्रीको जन्म भारतको मुम्बईमा भएको र वि.सं. २०२८ तिर मात्रै उनका सपरिवार नेपाल फर्किएकाले उनको अक्षरारम्भ उतै भएको थियो। नेपाल फर्किएपछि कलङ्कीस्थान स्थित लामापाटीकै साधारण विद्यालयमा प्राथमिक र निम्नमाध्यमिक शिक्षा सुरु भयो। कक्षा आठदेखि नैकाप स्थित विद्या मन्दिर हाइस्कूलमा भर्ना भई एस.एल.सी. सम्म त्यही शिक्षा लिइन्। २०४१ सालमा सेकेन्ड डिभिजनमा एस.एल.सी. पास भइन्।

१. गीता खत्रीसँग लिइएको इमेल अन्तर्वाताबाट प्राप्त जानकारी।

२. ऐजन।

३. ऐजन।

४. ऐजन।

आई.ए. २०४४ सालमा पाटन क्याम्पसबाट ४९ प्रतिशत अङ्क ल्याई उत्तीर्ण गरिन् । बी.ए. पनि पाटन क्याम्पसबाटै ४५ प्रतिशत अङ्क ल्याई २०५० सालमा उत्तीर्ण गरिन् । उनले हन्टर कलेज न्युर्योकबाट ओमन लिडरसिपमा स्नातक गरिन् । फ्रान्समा रहँदा उनले फ्रेन्च भाषामा डिप्लोमा पनि गरेकी थिइन् ।^५

यसरी गीता खत्री भारतको मुम्बईमा जन्मिएर उतै अक्षरारम्भ र प्राथमिक शिक्षा सुरु गर्दै नेपालमा आएपछि बी.ए.सम्मको उच्च शिक्षा हालिस गर्न सफल भइन् । त्यतिमा मात्रै उनको शिक्षा सीमित रहेन न्युर्योक तथा फ्रान्समा समेत उनले आफ्नो शिक्षा अधि बढाइरहिन् ।

२.४ विवाह तथा दाम्पत्य जीवन

गीता खत्रीको विवाह २०४१ सालमा ललितपुर जिल्ला निवासी राम खत्रीसँग भएको थियो । विवाह हुँदा गीता खत्री २० वर्ष तथा राम खत्री २६ वर्षका थिए । सहयोगी श्रीमान्को साथ पाएकी खत्री वैवाहिक जीवनबाट सन्तुष्ट छिन् । हाल उनका दुई-भाइ छोरा छन् । जेठा छोरा अनन्त खत्री २५ वर्षका र कान्छा छोरा अद्रित १७ वर्षका छन् ।^६ श्रीमान् र छोराहरूको माया, सहयोग र हौसला पाएकी खत्री निकै उत्साहित छिन् । खत्रीले श्रीमान्को परराष्ट्र मन्त्रालयमा भएको जागिरका सिलसिलामा विभिन्न देश घुम्ने र ज्ञान, शिक्षा हासिल गर्ने प्रशस्तै अवसर पाइन् । उनी आफ्ना श्रीमान् तथा छोराहरूसँग निकै खुसीसाथ जीवन बिताइरहेकी छिन् ।

२.५ बसोबास र आजीविका

गीता खत्रीको जन्म मध्यम वर्गीय परिवारमा भएको थियो । काठमाडौंका स्थानीय बासिन्दा खत्रीको प्रशस्तै पुख्यौली जग्गा जमिन भएकाले कृषि व्यवसाय अँगाल्नु साथै अन्य मुलुकमा आयआर्जनका लागि पनि बाबु जाने गरेकाले आर्थिक अवस्था मजबुत देखिन्छ । विवाहपश्चात उनको आर्थिक अवस्था अझ मजबुत भएको पाइन्छ । श्रीमान्का परिवार पनि काठमाडौंका बासिन्दा र श्रीमान्को परराष्ट्र सेवामा भएको जागिरले उनको आर्थिक अवस्था निकै सुदृढ देखिन्छ । हाल उनीलगायत उनका श्रीमान् र छोराहरू न्युर्योकमा बसोबास गर्दै आएका छन् । उनको बसोबास अमेरिकामा भए पनि घर भने ललितपुर जिल्लाको सानेपामा रहेको छ । यसरी समग्रतामा हेर्दा उनको आर्थिक स्थिति निकै सबल र सुदृढ भएको देखिन्छ ।

५. ऐजन ।

६. ऐजन ।

२.६ पारिवारिक अवस्था

गीता खत्रीका दाजुभाइ, दिदीबहिनी गरी जम्मा तीन जना रहेका छन् । उनकी जेठी दिदी काठमाडौंमा र दाजु अस्ट्रेलियामा परिवारसहित बसोबास गर्दछन् । खत्रीका श्रीमान् परराष्ट्र सेवामा कार्यरत भएकाले हाल उनी आफ्ना परिवारसहित अमेरिकामा छिन् । छोरा अनन्त वैवाहिक जीवनमा बाँधिई आफ्नै व्यापारिक कार्यमा संलग्न छन् । उनका कान्छा छोरा अद्रित अध्ययनरत छन् । उनका आमाबुबा हाल छोराछोरीलाई भेट्ने क्रममा अमेरिका र अस्ट्रेलियाको भ्रमणमा व्यस्त छन् ।

२.७ शैक्षिक अवस्था

गीता खत्रीको कलङ्कीस्थान स्थित लामापाटीको विद्यालयमा प्राथमिक र निम्नमाध्यमिक विद्यालयको शिक्षा पूरा भयो । नैकापको विद्या मन्दिर हाइस्कूलबाट माध्यमिक शिक्षा प्राप्त गरिन् । पाटन क्याम्पसबाट आइ.ए. र वि.ए. सम्मको शिक्षा हासिल गरिन् । 'ओमन लिडरसिप' कोर्स उनको न्युर्योकको हन्टर कलेजमा तथा फ्रान्समा फ्रेन्च भाषामा डिप्लोमा गरिन् ।

२.८ आर्थिक अवस्था

खत्रीका बाबुआमा काठमाडौंकाँ बासिन्दा तथा धेरै खेतीपाती भएकाले उनको आर्थिक अवस्था पहिलादेखि नै मजबुत देखिन्छ । विवाहपश्चात् पनि उनको श्रीमान् तथा परिवार काठमाडौंको स्थानीय बासिन्दा तथा परराष्ट्र सेवाका श्रीमान् तथा आफू पनि कर्मशील नारी भएकाले उनलाई आर्थिक रूपमा कहिल्यै अभाव बेहोर्नु परेन ।^७ जेठा छोरा आत्मनिर्भर भइसकेका र कान्छा छोरा पनि छात्रावृत्तिमै अध्ययन गरिरहेकाले खत्रीलाई हाल कुनै त्यस्तो आर्थिक भार परेको देखिँदैन । अमेरिकामा बसोबास गर्नु, काठमाडौंमा आफ्नै घर जग्गा बैंक ब्यालेन्स आदिले उनको आर्थिक अवस्था राम्रो रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

२.९ कार्यक्षेत्रमा संलग्नता

२.९.१ पेसागत संलग्नता

गीता खत्रीको अधिकांश समय बाहिरी मुलुकमा रहेर पनि साहित्य सिर्जनामा बितिरहेको देखिन्छ । जीवनलाई अनुभवको सङ्गालो मान्ने खत्रीले २०४१ सालदेखि २०४४ सालसम्म हिमशिखर बोर्डिङ स्कूल लुभुमा शिक्षिकाको रूपमा अध्यापन कार्यमा संलग्न भइन् । उनको पेसागत संलग्नताको आरम्भ यहींबाट भयो । उनी हाल अमेरिकामा पनि

७. ऐजन ।

आफ्नो समयलाई त्यसै खेर जान नदिई पूर्ण उपयोग गरी आफूलाई व्यस्त राखेकी छिन् । यस्तो व्यस्तताका बीचमा पनि उनले साहित्य सिर्जनामा भने प्रशस्त समय दिएकी छिन् ।

२.९.२ संस्थागत संलग्नता

गीता खत्री विभिन्न साहित्यिक संस्थाहरूमा संलग्न छिन् । उनी २०६० को दशकदेखि नै विभिन्न साहित्यिक सङ्घ संस्थामा आवद्ध छिन् । हाल उनी अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज न्यूयोर्क च्याप्टरको बोर्ड अफ ट्रस्टिजको उपाध्यक्ष हुन् । हालसम्म खत्री निम्नलिखित सङ्घ संस्थाहरूमा संलग्न रहेकी छिन् :^६

१. अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज केन्द्रीय कार्य समिति - महासचिव
२. नारी साहित्य प्रतिष्ठान - संरक्षक
३. विश्वपरिक्रमा (नेपाल युएस अनलाइन मिडिया) - आजीवन सदस्य
४. गुन्जन साहित्य सङ्घ - आजीवन सदस्य
५. अन्तर्दृष्टि त्रैमासिक - विशेष सहयोगी
६. अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज न्यूयोर्क च्याप्टर - अध्यक्ष ।

यसरी खत्रीले साहित्यिक क्षेत्रका विभिन्न सङ्घसंस्थामा आवद्ध रही नेपाली भाषा र साहित्यको क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेकी छिन् ।

२.१० व्यक्तिगत रुचि

हरेक व्यक्तिको आआफ्नै प्रकारको रुचि एवम् स्वभाव रहेको हुन्छ । त्यस्तै रुचि र स्वभावका कारण हरेक व्यक्ति एक अर्कामा पृथक पहिचानको हुन्छ । गीता खत्रीको रुचिका बारेमा अध्ययन गर्दा उनको सानैदेखिको रुचि साथीहरूसँग खेल्ने, पढ्ने, विभिन्न साहित्यिक प्रतियोगितामा भाग लिने, कथा-कविता सुन्ने, लेख्ने गर्ने गरेको देखिन्छ । खत्रीका वर्तमान समयका रुचिको मूल क्षेत्र साहित्य हो । साहित्यिक कृतिको रचना गर्नुका अतिरिक्त साहित्यकारहरूका रचनाहरूको अध्ययन गर्ने रुचि उनमा देखिन्छ ।^९ उनी देश विदेशका समसामयिक विषयहरूको चित्रण गरी पाठक सामु पुऱ्याउन रुचि राख्ने गर्दछिन् ।

खत्रीको जन्म क्षेत्री परिवारमा भएकाले घरका सबैले धर्ममा विश्वास, आस्था राख्ने गरेको पाइन्छ । खत्री धर्ममा आस्था राख्नुका साथै विशेष अवसरमा मन्दिरमा जाने, जप, पाठ गर्ने गर्दछिन् । उनकी आमाले देवतामा असाध्यै विश्वास राख्ने हुनाले पनि उनको

६. ऐजन ।

९. ऐजन ।

धर्मप्रतिको रुचि बढेको पाइन्छ । धर्म तथा सेवाले भगवान खुसी हुन्छन् भन्ने भावना भएकी खत्री दुःखीहरूको सेवा, दान गर्न पाउँदा सन्तुष्ट हुन्छिन् ।^{१०} विहान सबेरै उठेर नुहाउनु, रामदेवका योगहरू गर्नु उनका रुचिका क्षेत्रहरू हुन् ।

बाल्यकालदेखि नै निकै सरल स्वभावकी खत्रीले खानेकुरा, लगाउने कुरा कहिल्यै जिद्धी गरिन् ।^{११} मिठो लागे सबै खाने नमिठो लागे थोरै खाने तर यो र त्यो भनेर भगडा नगर्ने खत्रीको त्यो बानी यथावतै रहेको पाइन्छ । नेपाली साधारण खानेकुरा मै रमाउने उनी आफू सुहाउँदो कपडा लगाउन रुचाउँछिन् ।

देशविदेशका विभिन्न स्थानमा भ्रमण गर्न रुचि राख्ने खत्री भ्रमणमा त्यहाँका प्राकृतिक, सांस्कृतिक पक्षको अध्ययन गर्दछिन् । घरपरिवार, साथीभाइसँग बसेर गफ गर्न, नाच्न, गाँउन मन पराउने खत्री जमघट र घुमफिर गर्न पनि असाध्यै मनपराउँछिन् ।

२.११ व्यक्तिगत स्वभाव र बानी व्यवहार

हरेक मान्छेको स्वभाव फरक फरक हुन्छ । कसैको स्वभाव कसैसँग मिल्दैन । कुनै मान्छे हेर्दा रिसाहा लाग्दछ, भने कुनै शान्त र गम्भीर ।^{१२} गीता खत्री हेर्दा शान्त र गम्भीर देखिन्छिन् । प्रायः मुस्कुराइरहने खत्री भट्ट हेर्दा जस्तो देखिन्छिन्, वास्तविकतामा पनि त्यस्तै स्वभावकी छिन् ।^{१३} बोलेरभन्दा काम गरेर देखाउने स्वभाव उनको छ । कसैको दुःख देख्न नसक्ने, अर्काको आँसुमा आफूलाई पनि समावेश गराउने खत्री भावुक पनि छिन् ।^{१४}

हँसिलो स्वभावकी खत्री शान्त र गम्भीर छिन् । आफ्ना हितैसी साथीभाइसँग घुम्न, वनभोज जान, नाचगान गर्न निकै रुचाउँछिन् । फुर्सदको समयमा साहित्य सिर्जना गर्न उत्सुक हुने उनले आफ्ना रचना परिवारमा पनि खुलेर सुनाउँछिन् ।^{१५} प्रकृतिको काखमा रमाउन मन पराउने खत्रीको मूल रुचिको क्षेत्र साहित्य सेवा नै हो । यसका अतिरिक्त समाजसेवा, महिला विकासका लागि नेतृत्वदायी भूमिका आदि क्षेत्रमा पनि उनको रुचि देखिन्छ । मध्यम वर्गीय परिवारमा जन्मिएकी खत्री सानैदेखि नेपाली साहित्यका रचनाहरू पढ्न रुचाउँथिन् । आफ्ना पाठ्यपुस्तकमा भएका कथा, कविता पटक पटक पढ्न रुचाउने गीता खत्री नेपाली साहित्यकी एक सिर्जनशील साधिका बनिन् । खत्री नेपाली साहित्यका

१०. ऐजन ।

११. गीता खत्रीकी आमासँग लिइएको मौखिक अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारी ।

१२. गायत्रा दाहाल, **गोवर्द्धन पूजाको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्व**, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि., कीर्तिपुर, २०७०), पृ. ८ ।

१३. गीता खत्रीकी आमासँग लिइएको मौखिक अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारी ।

१४. ऐजन ।

१५. ऐजन ।

आख्यानकार विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला तथा कवि माधवप्रसाद घिमिरेका लेख रचना बढी मन पराउँछिन् । व्यक्तिगत जीवन र साहित्य बीच तालमेल हुन्छ भन्ने खत्री विशेषतः रातको समयमा र रेलमा यात्रा गर्दा गीत, गजल, कविताजस्ता छोट्टा सिर्जना गर्न मन पराउँछिन् । कथा, निबन्ध आदि रचनाका लागि एकान्त खोज्छिन् । विभिन्न विधामा कलम चलाएकी खत्रीको रुचिको विषय भने गीत र गजल हुन् ।^{१६} प्रेमका अनेक स्वरूपलाई आफ्ना रचनामा स्थान दिने खत्रीका सिर्जनामा समाजका विकृति विसङ्गति र जीवनका विविध पक्षले स्थान पाएका हुन्छन् ।

साहित्यपछि खत्रीको रुचिको विषय समाजसेवा रहेको छ । सेवा कै लागि उनी विविध सङ्घ संस्थामा आवद्ध रहेकी छिन् । न धेरै जाडो न धेरै गर्मीको समय मनपराउने खत्रीलाई ठिक्कको समय मन पर्छ । खेलमा त्यति धेरै रुचि नभएकी खत्रीलाई टी-सर्ट, पाइन्ट, कुर्ता-सलवार, साडी-ब्लाउज लगाउन मनपर्छ, उनी समयानुसार आफूलाई पनि ढाल्दै जिउन मन पराउँछिन् ।^{१७}

२.१२ भ्रमण

घुमफिर तथा डुल्न रुचाउने खत्रीले नेपालका केही स्थान भ्रमण गरेकी छिन् । उनले छिमेकी राष्ट्र भारत र चीनसहित अठार राष्ट्रको भ्रमण गरेकी छिन् । यी भ्रमण कुनै पारिवारिक घुमफिर त कुनै साहित्यिक र कुनै कार्यमूलक घुमफिर रहेका छन् । उनले भारत, चीन, क्यानडा, अमेरिका, फ्रान्स, रुस, पाकिस्तान, स्वीजरल्यान्ड, जर्मनी, बेलायत, कतार, बहराइन, यु.ए.ई. आदि राष्ट्रको भ्रमण गरेकी छिन् । फुर्सदको समयमा परिवारसहित घुमफिर गर्न मन पराउने खत्री समयको ख्याल गर्दै घुम्ने स्थान निर्धारण गर्दछिन् ।^{१८}

२.१३ जीवन दर्शन

हरेक व्यक्तिको जीवन, साहित्य आदिप्रति आ-अफ्नै किसिमका धारणा र मान्यता हुन्छन् । जीवनलाई हेर्ने दृष्टिकोण पनि समय, परिवेश, जीवनपद्धति आदिले फरक पार्दछ । आफ्नै साहित्यिक जीवन, समाजसेवा तथा विभिन्न देशविदेशको भ्रमण तथा बसाइ गरेकी खत्रीको पनि आफूसँग सम्बद्ध हरेक क्षेत्रका बारेमा आफ्ना मौलिक धारणा र मान्यता रहेको छ । खत्री जीवनलाई र साहित्यलाई उस्तै उस्तै रूपमा हेर्छिन् । जहाँ जीवन हुन्छ त्यहाँ साहित्य सिर्जना हुन्छ भन्ने मान्यता उनको छ । उनी साहित्य जीवनबाट उत्पन्न हुने

१६. गीता खत्रीसँग लिइएको इमेल अन्तर्वाताबाट प्राप्त जानकारी ।

१७. ऐजन ।

१८. ऐजन ।

अलङ्कार मान्दछिन् ।^{१९} जीवनको सुन्दर पक्ष साहित्य हो, भनी स्वीकार गर्ने खत्री जीवनलाई मनमोहक बनाएर बाँच्नुपर्छ, भन्ने मान्यता राख्दछिन् । मानिसले सकारात्मक सोच, सत्कर्म, सत्विचार तथा नैतिकतामा रहेर अगाडि बढेको खण्डमा जीवन सफल र मनमोहक बन्दछ, भन्ने खत्रीको जीवनदर्शन रहेको छ ।

२.१४ साहित्यिक दृष्टिकोण

गीता खत्रीले साहित्यलाई समाजको ऐना मानेकी छिन् । साहित्यमा समाजभित्र हुने राम्रा नराम्रा सबै प्रकारका कामको प्रतिबिम्ब समावेश भइरहेको हुन्छ ।^{२०} साहित्यमा देश, काल, समाज आदिको सजीव चित्रण गरिन्छन् र गरिनुपर्छ । यथार्थ र कल्पनाको बेजोड मिलान नै साहित्य हो, भन्ने धारणा राख्दछिन् ।

खत्रीका विचारमा नवीनतम् चिन्तन र यथार्थको प्रकटीकरण गरी समाज सुधारको भावना भएका रचनाले साहित्यमा विशिष्ट उचाइ प्राप्त गर्दछन् । समाजिक स्वार्थ छाडेर निजी स्वार्थ पूर्ति गर्न लालायित रचनाले समाजमा नकारात्मक असर पार्ने हुनाले साहित्य जहिल्यै पाठकलाई मनोरञ्जन प्रदान गर्दै समाज रूपान्तरणका लागि मार्गदर्शक बन्ने हुनुपर्छ । साहित्यमा समाज व्याप्त हुन्छ, समाज सल्बलाउँदै, समाज रोए रुन्छ, समाज हाँसे हास्छ, समाजको यथार्थ स्वरूप नै साहित्य हो । समाजमा भइसकेका, हुन लागेका, पछि हुन सक्ने कुराको कल्पना र यथार्थको धरातलमा रचिएको हुन्छ, साहित्य । त्यसैले साहित्य समाजबाट अलगिन नसक्ने वस्तु हो ।^{२१} साहित्यले समाजसुधार, कौतुहलताको समाधान र समग्र विकासको मार्ग बनाउनु पर्ने दृष्टिकोण खत्रीको साहित्यिक चिन्तनमा देखिन्छ ।

२.१५ लेखन र प्रकाशन

२.१५.१ लेखनको प्रेरणा र लेखनारम्भ

साहित्य क्षेत्रमा बाल्यकालदेखि नै रुचि राख्दै आएकी खत्री विद्यार्थी जीवनदेखि नै कविता कोर्ने, प्रतियोगिता आदिमा भाग लिने गर्थिन् । उनी धेरै जसो पुरस्कार पनि पाउँथिन् । वि.सं. २०४२ तिरै उनले एउटा गीतिनाटक पनि लेखिन् । राष्ट्रकवि माधवप्रसाद घिमिरेको **मालतीमङ्गले** गीतिनाटक हेरेपछि प्रभावित भएर उस्तै नाटक लेख्ने प्रयास गरेकी

१९. ऐजन ।

२०. ऐजन ।

२१. ऐजन ।

थिइन् । टाइप नगरी राखिएको सो पाण्डुलिपि पछि हराएर गयो । त्यस पाण्डुलिपिको नाम उनले प्रेमको त्याग राखेकी थिइन् । उनी राष्ट्रकवि घिमिरेबाट निकै प्रभावित देखिन्छन् ।^{२२}

२०५५ सालतिर वासिङ्टन डी.सी. बाट प्रकाशित हुने गरेको अनलाइन पत्रिका नेपाली पोष्टमा उनको 'अस्तित्व' शीर्षकको पहिलो कविता प्रकाशित भयो । यो नै उनको साहित्य यात्राको प्रकाशित पहिलो रचना हो । उनको साहित्य यात्रामा उनका आमा, बुबा, दाजु, दिदी, श्रीमान् आदि सबै परिवारका सदस्यले प्रेरणादायी भूमिका खेलेका छन् । उनका रचना टाइप गरिदिने श्रीमान् र छोराहरू, सुनिदिने आमाबुबा, लेख्न प्रेरणा दिने दाजु, दिदी आदि सबै परिवारका सदस्यले कुनै न कुनै रूपमा प्रेरणा दिएको देखिन्छ । त्यस्तै अग्रज साहित्यकार विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला तथा राष्ट्रकवि माधवप्रसाद घिमिरेबाट निकै प्रभावित उनले समकालीन साहित्यकारहरूबाट पनि प्रेरणा लिएकी छिन् ।^{२३} खत्रीलाई साहित्य सिर्जनामा घरपरिवार, साथीसङ्गीको सहयोग, सल्लाह र सुझावले थप उर्जा प्रदान गरेको देखिन्छ ।

२.१५.२ प्रकाशित पुस्तकार कृति

गीता खत्रीको व्यक्तित्व नेपाली साहित्यमा कविता, गीत, गजल तथा नियात्रा लेखरचनामा क्रियाशील रहेको देखिन्छ । कविता लेखनबाट साहित्यमा प्रवेश गरेकी खत्रीले विविध विधामा कलम चलाइरहेकी छिन् । उनका विभिन्न विधाका प्रकाशित पुस्तकाकार कृतिहरूको सूची कालक्रमिक रूपमा यसप्रकार रहेका छन् :

क्र.सं.	शीर्षक	विधा	प्रकाशन मिति	प्रकाशक
१.	सिर्जनायात्रामा गीता	गीत, गजल र कवितासङ्ग्रह	२०६१	बसुन्धरा-मान प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
२.	सम्भनाको तरेली	गीत सङ्ग्रह	सन् २०१०	अनेसास वासिङ्टन डी.सी. अमेरिका
३.	सपनाको धरहरा	कविता सङ्ग्रह	सन् २०११	अनेसास वासिङ्टन डी.सी. अमेरिका
४.	आमा हुन् आमा	खण्डकाव्य	सन् २०१४	नइ प्रकाशन
५.	भोखाडदेखि मजाटलानसम्म	नियात्रासङ्ग्रह	सन् २०१४	अनेसास नेपाल च्याप्टर

२२. ऐजन ।

२३. ऐजन ।

गीता खत्रीका ५ वटा पुस्तकाकार साहित्यिक कृतिहरू प्रकाशित भएका छन् ।^{२४} एउटा कथासङ्ग्रह प्रकाशोन्मुख रूपमा रहेको छ । यसप्रकार खत्रीका गीत, गजल, कविता, खण्डकाव्य र नियात्रा विधाका पुस्तकहरू प्रकाशित रहेका छन् ।

२.१६ सम्पादन

गीता खत्री बहुमुखी प्रतिभा विभिन्न क्षेत्रमा देखा परिसकेको छ । उनमा रहेको बहुआयामिक व्यक्तित्वको प्रकटीकरण यिनै विविध विधामा उनले हात पारेको सफलताले पनि छर्लङ्ग्याउँछ । खत्रीले आफ्नो कुशलता सम्पादक व्यक्तित्वमा पनि देखाइसकेकी छिन् । उनीद्वारा सम्पादित कृतिहरू निम्नलिखित रहेका छन् :^{२५}

क्र.सं.	कृति	सम्पादित मिति	प्रकाशक
१.	अनेक डायस्पोराका कविता	२०१२	अनेसास
२.	अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली डायस्पोरा प्राज्ञिक अध्ययन	२०१२	अनेसास
३.	अनेसास कथाकुसुम	२०१४	अनेसास
४.	अनेसास गीतमाला	२०७०	अनेसास
५.	अनेसास गजलगंगा	२०१४	अनेसास

यसरी साहित्यकार खत्रीले आफ्नो सम्पादक व्यक्तित्वलाई पनि कुशलताका साथ सम्पन्न गरेकी छिन् ।

२.१७ सम्मान तथा पुरस्कार

गीता खत्रीले नेपाली साहित्य र समाजलाई आफ्नो तन, मन र कर्मले आत्मसाथ गर्दै सेवा गरेकी छिन् । व्यक्तिको मूल्याङ्कन पुरस्कार आदिले त गर्न सक्दैन तथापि अग्रसरता र प्रोत्साहनका लागि पुरस्कार अनिवार्य हुन्छ । जसले हौसला दिने काम गरोस् । गीता खत्रीले नेपाली साहित्य तथा समाजका लागि दिएको योगदानको कदर गर्दै अनेकौं मानसम्मान दिइएको छ । साहित्यमा निरन्तर क्रियाशील खत्रीलाई निम्न मानसम्मान प्राप्त छ :

१. सर्वदावाङ्मय सम्मान (२०६४) नेपाल
२. नारी साहित्य सम्मान (२०६७)
३. अनेसास नेपाल च्याप्टर सम्मान (२०६७)
४. सरस्वती सङ्गीत सम्मान (२०६७)

२४. ऐजन ।

२५. ऐजन ।

५. दायित्व वाङ्मय सम्मान (२०६९)
६. महिला गीतकार सम्मान (२०६९)
७. गंगादेवी चौधरी स्मृति सम्मान (२०७१)
८. विशेष नागरिक सम्मान (२०७१) ।

यसरी गीता खत्री अनेकौं मानसम्मान तथा पुरस्कारले सम्मानित भएकी छिन् । आफ्नो लगन र पश्रिमको फल पाएकी खत्री पुरस्कारले अभि जिम्मेवारी थपिदिएकाले अभै लगनशील भएर नेपाली साहित्यको विकासमा लाग्ने बताउँछिन् । उनी जीवनमा भएका गल्ती फेरि नहोस् भनेर सचेत भएकै कारण अधि बढ्न सफल भएको बताउँछिन् । मेहनत र लगनशीलताको सही मूल्याङ्कन हुँदा खत्री हर्षित हुने गर्छिन् ।

२.१८ निष्कर्ष

वि.सं. २०२० चैत्र १ गते मुम्बईमा कमलबहादुर खड्का र मखमली खड्काको तेस्रो र कान्छो सन्तानका रूपमा गीता खत्रीको जन्म भएको हो । मुम्बईमा नै अक्षरारम्भ गरेकी थिइन् । खत्रीले २०४१ सालमा एस.एल.सी. उत्तीर्ण गरिन् । २०४१-२०४४ सालमा हिमशिखर बोर्डिङ्ग स्कुल लुभुमा शिक्षण पेसा अपनाइन् । २०४१ सालमा विवाह बन्धनमा बाँधिइकी खत्रीको दुईजना छोराहरू छन् । हाल श्रीमान् र परिवारसँगै अमेरिका पुगेकी खत्रीले कार्यव्यस्तताका बीचमा पनि साहित्यमा लगनशील भएर काम गरिरहेकी छिन् ।

खत्री विद्यार्थी जीवनदेखि नै साहित्यिक कार्यक्रममा भाग लिने गर्थिन् । गुरु, अग्रज साहित्यकार, समकालीन साहित्यकार, परिवारका सदस्यहरू सबैबाट साहित्यिक प्रेरणा लिएकी खत्री निकै लगनशील छिन् । कुनै पनि राजनीतिमा प्रत्यक्ष संलग्न नरहेकी खत्री विविध साहित्यिक संस्थाहरूमा संलग्न छिन् । उनले नेपालका विविध भाग तथा भारत, चीन लगायत १८ मुलुकको भ्रमण गरेकी छिन् । साहित्यका विविध विधामा कलम चलाएकी खत्रीको सही मूल्याङ्कन गर्दै विभिन्न संघसंस्थाले पुरस्कार तथा सम्मान प्रदान गरेका छन् । २०६१ सालदेखि निरन्तर साहित्यिक क्षेत्रमा लागेकी खत्रीको हालसम्म ५ वटा कृति प्रकाशित छन् ।

तेस्रो परिच्छेद

गीता खत्रीको व्यक्तित्व

३.१ पृष्ठभूमि

व्यक्तित्व व्यक्तिका समस्त जैविक जन्मजात विन्यास, उद्वेग, भुकाउ, क्षुधा, मूल प्रवृत्ति तथा आर्जित विन्यास एवम् प्रवृत्तिहरूको समूह हो । यसबाट व्यक्तित्व वंश परम्परागत जैविक वृत्ति-पुञ्जका रूपमा सृजित हुन्छ र शिक्षादीक्षा सङ्गति र वातावरणको अवलोकनबाट प्राप्त वा आर्जित अनुभवद्वारा समृद्ध हुन्छ ।^{२६}

मान्छेको व्यक्तित्व उसका जीवनमा आइपने विभिन्न आरोह अवरोह, पीर वेदना, हर्ष खुसी तथा क्रिया प्रतिक्रियाबाट निर्धारित भएको हुन्छ । साथै व्यक्तित्व निर्माणमा पारिवारिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, शैक्षिक तथा वातावरणीय प्रभावले पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । यसरी निर्माण भएको व्यक्तित्व व्यक्तिका समस्त आर्जित विन्यास एवम् प्रवृत्तिहरूको समूह हो । यिनका अतिरिक्त शिक्षादीक्षा, रुचि, पेसा, साथीसङ्गी र जीवनप्रतिको दृष्टिकोणले पनि व्यक्तित्व निर्माणमा उल्लेखनीय भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । व्यक्तित्व बाह्य र आन्तरिक गरी दुई किसिमको हुन्छ भने आन्तरिक व्यक्तित्व उसका अन्तर्निहित गुण, स्वभाव र समग्रमा उसले जीवनमा गरेका महत्त्वपूर्ण कार्यहरूसँग सम्बद्ध हुन्छ ।^{२७}

गीता खत्रीको व्यक्तित्व पनि उपर्युक्त प्रक्रियाअनुसार नै निर्माण भएको छ । उनको व्यक्तित्व निर्माणमा विशेषतः पारिवारिक, सामाजिक, आर्थिक तथा शैक्षिक पक्षले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन् । खत्रीले साहित्यको वातावरण एवम् आफ्नो जीवनयात्राका सन्दर्भमा विभिन्न ठाउँका सामाजिक, राजनैतिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, भौगोलिक, साहित्यिक वातावरणका अतिरिक्त छरछिमेक, साथीभाइ, परिवार, इष्टमित्र आदिको प्रभाव र प्रेरणा ग्रहण गरेकी छिन् । उनले २०६१ सालबाट साहित्यिक यात्रा सुरु गरेकी हुन् ।

यसरी विभिन्न गतिविधि प्रभाव र प्रेरणाबाट निर्मित गीता खत्रीको व्यक्तित्वका पाटाहरूलाई निम्नानुसार अध्ययन गर्न सकिन्छ :

२६. रमा शर्मा, मोती स्मृति ग्रन्थ, (सम्पा.), काठमाडौं : नेपाली शिक्षा परिषद, २०३९, पृ.३८ ।

२७. नारायणप्रसाद दुवाडी, रमेश तुफानको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि., कीर्तिपुर, २०६६), पृ.१७ ।

३.२ शारीरिक व्यक्तित्व

गीता खत्री ५ फिट ५ इन्च उचाइ भएकी शान्त, गम्भीर र हँसिलो स्वभाव भएकी व्यक्ति हुन् । गहुँगोरो वर्ण, ठूलो निधार, कालो कपाल, मझौला कद, मीठो र रसिलो बोलीवचन, नम्र र मिलनसार बानी व्यवहार हृष्टपुष्ट शरीरले गीता खत्रीको शारीरिक व्यक्तित्व निर्मित छ । काम र परिश्रममा विश्वास राख्ने खत्री साहित्यिक समारोहमा भ्याएसम्म सहभागी हुन्छिन् । आफैं आयोजक पनि बनेर गोष्ठी, सेमिनार चलाउन पछि नपर्ने खत्री साथीभाइ माझ लोकप्रिय छिन् । सधैं व्यस्त रहन चाहने खत्री साहित्य साधनामा सक्रिय छिन् । आफ्नो व्यक्तित्वमा अझ निखार ल्याउन सक्रिय खत्रीको शारीरिक व्यक्तित्व आकर्षक रहेको छ ।

३.३ व्यक्तित्वका विभिन्न पाटाहरू

कुनै पनि व्यक्तिको विविध क्षेत्रमा गरेको भूमिका र योगदानका कारण उसको व्यक्तित्व बहुआयामिक हुन पुगेको हुन्छ । गीता खत्रीको व्यक्तित्वलाई पनि उनी संलग्न रहेका क्षेत्रमा निर्वाह गरेको भूमिका र योगदानका आधारमा विभाजन गर्न सकिन्छ । उनको व्यक्तित्वलाई निम्नलिखित विभिन्न पाटाहरूमा विभाजन गरी अध्ययन गरिएको छ :

(क) साहित्यिक व्यक्तित्व

(ख) साहित्येतर व्यक्तित्व

यसरी गीता खत्रीको व्यक्तित्वलाई दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ । साहित्यिक व्यक्तित्वमा कवि, गजलकार, गीतकार र नियात्राकार व्यक्तित्व गरेर विभाजन गर्न सकिन्छ । त्यस्तै साहित्येतर व्यक्तित्वमा सामाजिक व्यक्तित्व, प्राध्यापक व्यक्तित्व तथा सम्पादक व्यक्तित्व गरी तिन भागमा विभाजन गरेर अध्ययन गर्न सकिन्छ । खत्रीका व्यक्तित्वका पाटालाई निम्नानुसार छुट्टाछुट्टै अध्ययन गर्न सकिन्छ :

३.३.१ साहित्यिक व्यक्तित्व

गीता खत्रीले साहित्यका विविध विधामा कलम चलाएकी छिन् । विशेष गरी कविता, गीत, तथा गजल विधामा कलम चलाएकी खत्रीको रोजाइका विधा पनि यिनै हुन् । कविता र गजलका अतिरिक्त उनले नियात्रा, खण्डकाव्य आदिमा पनि कलम चलाएकी छिन् ।

३.३.१.१ कवि व्यक्तित्व

गीता खत्रीको उर्वर विधा कविता हो । कविका रूपमा उदयमान खत्रीका हालसम्म दुई वटा कवितासङ्ग्रह प्रकाशित भएका छन् । उनका गुणात्मक र परिमाणात्मक रूपले

कविता विधा प्रबल रहेको पाइन्छ । २०५८-२०५९ तिरवाट कविता यात्रा सुरु गरेकी खत्रीको पहिलो कविता 'सबै टल्कने वस्तु हिरा हुँदैनन्' भन्ने रहेको छ । उनका प्रकाशित पहिलो रचना त्यस्तै खत्रीको पहिलो कविता सङ्ग्रह **सिर्जनायात्रामा गीता** (२०६१) हो । यस सङ्ग्रहमा कविता, गीत र गजल सङ्ग्रहित रहेको छ ।

वसुन्धरा-मान प्रज्ञाप्रतिष्ठानद्वारा प्रकाशित यस सिर्जनासङ्ग्रहमा राष्ट्रकवि माधवप्रसाद घिमिरे, तुलसी दिवस र डा. तुलसी भट्टराईको भूमिका रहेको छ । काव्यात्मकताले भरिपूर्ण यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा बहुरसात्मकता पाइन्छ । यस कृतिमा कविका निजी पीडा, भावना, विद्रोहका स्वरहरू, सुन्दर शब्दविन्यास र बिम्बद्वारा प्रकाशित सजाइएको छ । यस कृतिमा विद्यमान समयका रोग भोक, गरिबी, दुःख, कष्ट, अन्याय, विवशता आदिको सहज सरल प्रस्तुति भएको छ । यसका अतिरिक्त यस कृतिले विगतदेखि वर्तमानसम्मका परिवर्तनहरू, प्रकृतिको मानवीकरण, प्रेमको वियोग र संयोगपरक प्रस्तुति निकै सरल तरिकाले प्रस्तुत गरेको छ ।

गीता खत्रीको अर्को गीत सङ्ग्रह **सम्भ्रनाको तरेली** (२०१०) हो । यस कृतिमा ६५ वटा गीत सङ्गृहीत छन् । अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाजद्वारा प्रकाशित यस सिर्जनात्मक कृतिमा राष्ट्रकवि माधवप्रसाद घिमिरले, डा. कृष्णहरि बराल, डा. दुबसु क्षेत्री, होमनाथ सुवेदी र ज्ञानेन्द्र गदालको भूमिका रहेको छ । यस कृतिमा पूर्वीय अध्यात्मको स्पष्ट झलक पाइन्छ । नेपाली रीतिस्थिति, चालचलन, नेपाली संस्कृति आदिको प्रस्तुति पाइन्छ । अन्त्यानुप्रासमा विशेष ध्यान पुऱ्याइएका यस कृतिका गीतहरू रसिला र सरल छन् ।

त्यस्तै गीता खत्रीको अर्को कविता सङ्ग्रह **सपनाको धरहरा** हो । सन् २०११ अर्थात् २०६८ सालमा प्रकाशित यस कृतिलाई अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाजले प्रकाशन गरेको हो । राष्ट्रकवि माधवप्रसाद घिमिरे, ज्ञानेन्द्र गदाल, डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेले, डा. कृष्णहरि बराल, डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतमले यस कृतिमा भूमिका लेखेका छन् ।

मुलुकदेखि टाढा रहँदाको भोगाइ र समस्त मानवीय प्रेम, रहर खुल्दुली र पीडाका अनुभूतिहरू यस सङ्ग्रहमा प्रकट भएका छन् ।

सपनाको धरहरा कवितासङ्ग्रह प्रायः छोट्टा आयामका मुक्त छन्दमा संरचित गद्य कविताको सङ्गालो हो । विविध खाले भावलाई कवितात्मक ढाँचामा आबद्ध गरिएको यस सङ्ग्रहमा सङ्कलित धेरैजसो कवितामा मानवीय प्रेमपरक विषय रहेका छन् । कतिपय

कवितामा डायस्पोरिक चेतनाको अभिव्यक्ति पनि पाइन्छ । यस प्रकारको अभिव्यक्ति कतै सांस्कृतिक सन्दर्भसँग गाँसिएर र कतै पीडादायी अनुभूतिसँग गाँसिएर आएको देखिन्छ ।^{२८}

कतै प्रथम पुरुष र कतै तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुमा देश र विदेश दुवैतिरको परिवेश चित्रित गीता खत्रीको यस कवितासङ्ग्रहका कविताहरू स्वप्निल प्रेमको अभिव्यक्ति, नारी महिमागान, स्वदेशको सम्झना सामाजिक, सांस्कृतिक सन्दर्भ आदिको प्रस्तुति गर्ने उद्देश्यद्वारा अभिप्रेरित छन् ।

भाषाशैलीय विन्यासका दृष्टिले सरल शब्द, छोटछोटा पदावली, वाक्य र पङ्क्तिपुञ्जमा आबद्ध खत्रीका यस सङ्ग्रहका कवितामा कतै पनि भाषिक जटिलता र दुर्बोधताले ठाउँ पाएको छैन । कतै कतै व्यङ्ग्यात्मक र सङ्केतात्मक अभिव्यक्ति पाइए पनि यस सङ्ग्रहको सबैजसो कवितामा कथ्यलाई सोभै प्रस्तुत गर्ने परिपटीको अवलम्बन गरिएकाले तिनमा मूलतः अभिधात्मक अभिव्यक्तिकै वर्चस्व रहेको छ । आनुप्रासिक संयोजन, तुकबन्दी र समानान्तरतायुक्त भाषिक विन्यासका कारण यिनका यस सङ्ग्रहका सबैजसो कविता लयात्मक गुणयुक्त छन् ।^{२९}

यसरी गीता खत्रीले समाजमा देखिएका विविध पक्ष, मानवीय, प्रेम, प्रकृति चित्रण, राष्ट्रप्रेम, अतीतको सम्झना आदि विषयवस्तु प्रस्तुत गरेकी छिन् । एउटै सङ्ग्रह भित्रका कवितामा विषयगत विविधता प्रस्तुत गर्नु उनको निजी विशेषता हो । विशेष गरी उनका कविता रोग, भोग, गरिबी, विकृति, विसङ्गति, प्रेम जस्ता विविध विषयवस्तु प्रस्तुत गर्न सक्नु खत्रीको काव्यगत वैशिष्ट्य हुन् ।

३.३.१.२ गजलकार व्यक्तित्व

बहुप्रतिभाकी धनी गीता खत्रीको अर्को महत्त्वपूर्ण पक्ष गजलकार व्यक्तित्व रहेको छ । छुट्टै गजलको सङ्ग्रह नभए पनि उनका गजलहरू **सिर्जनायात्रामा गीता** कृतिमा सङ्ग्रहित गरिएको छ । जम्मा ७ वटा गजल रहेको यस सङ्ग्रहमा प्रेम, मिलन, बिछोड, वेदना आदि विषयलाई समेटिएको छ ।

कतिपय स्थानमा गजलको स्वरूप भेट्न नसकिने उनका गजलमा गजल सिद्धान्तको पूर्ण पालना भएको छैन । विशेष गरी उनका गजलमा प्रणयभाव, वियोग, राष्ट्रप्रेम, गाउँले परिवेश, मिलन, बिछोड, विश्वासघात राजनीतिक विसङ्गति जस्ता विषयवस्तु प्रस्तुत भएका छन् ।

२८. प्रा.डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल, 'सरल सिर्जनाको संगालो : सपनाको धरहरा', गीता खत्री, सपनाको धरहरा, (वासिङ्टन डी.सी.: अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज, २०६८) ।

२९. ऐजन ।

३.३.१.३ गीतकार व्यक्तित्व

नेपाली साहित्यकी एक उर्वर प्रतिभा गीता खत्रीको अर्को उर्वर क्षेत्र गीत हो । **सिर्जनायात्रामा गीता** कृतिमा उनका प्रशस्त गीतहरू समेटिएका छन् । यो उनको पहिलो गीत सङ्ग्रह हो, भने प्रथम प्रकाशित पुस्तकार कृति पनि हो । उनको अर्को गीत समेटिएको कृति **सम्भनाको तरेली** हो ।

वि.सं. २०६१ मा प्रकाशित **सिर्जना यात्रामा गीता** कृतिलाई वसुन्धरा-मान प्रज्ञाप्रतिष्ठानले प्रकाशित गरेको हो । जम्मा १२ वटा गीत समेटिएको यस कृतिमा संस्कृति, अतीतको प्रेम, वियोगान्त र संयोगपरक प्रेमको प्रस्तुति, वर्तमान समाज आदिलाई सरल सरस भाषाशैलीमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

गीता खत्रीको अर्को गीत समेटिएको कृति **सम्भनाको तरेली** हो । सन् २०१० मा प्रकाशित यस कृतिलाई अन्तर्राष्ट्रिय साहित्य समाजले प्रकाशित गरेको हो । जम्मा ६४ वटा गीत समेटिएको यस कृतिका गीतहरूमा नेपाली समाज, मनका तीतामीठा कुरा, यौवनका स्वप्निल र स्वर्णीम कुरा, जीवनका आरोह अवरोहका सङ्गीत कुराहरूको इन्द्रेणीजस्तो सुन्दर र मनोहर लाग्ने यस सङ्ग्रहका गीतहरूले मन हुने छन् । जीवन भोग्दै जाँदा परदेश आफूमा सलिकै जाँदा आफ्नो मन र मस्तिष्क स्वदेशतर्फ ढल्किएको देखाउनमा गीता खत्रीको भावना व्यक्त भएका छन् ।^{३०}

विदेशिएका नेपाली जमातलाई प्रतिनिधित्व गर्न सक्ने विछोड, देशप्रेम, प्रकृति चित्रण, संस्कृति चित्रण आदिको प्रस्तुति यस कृतिमा भएको छ । अझ भन्नु पर्दा यो कृति डायस्पोरिक प्रतिनिधि कृति बनेको छ । जसमा शृङ्गार रसको प्रधानता रहेको छ । सरल, सहज भाषाशैलीले अझ पठनीय बनाएको छ ।

यसरी गीता खत्रीको गीतकार व्यक्तित्व पनि उच्च रहेको छ । जसमा परदेश बसाइ, स्वजनसँगको विछोड, मातृभूमिको स्नेह र सम्भना, संस्कृति, प्रेमपरक प्रस्तुति आदिले स्थान पाएका छन् ।

३.३.१.४ खण्डकाव्यकार व्यक्तित्व

गीता खत्रीको अर्को महत्त्वपूर्ण व्यक्तित्व भनेको खण्डकाव्यकार व्यक्तित्व हो । उनको **आमा हुन् आमा** खण्डकाव्य प्रकाशित छ । वि.सं. २०७० मा नइ प्रकाशनले प्रकाशन गरेको यस खण्डकाव्यमा जम्मा १६२ श्लोक रहेका छन् । कुमारी आमाको पीडाजनक अवस्थाको चित्रण गरिएको यस काव्यमा इन्दिरा प्रसाईको भूमिका रहेको छ ।

३०. दुवसु क्षेत्री, 'शुभकामना', गीता खत्री, **सम्भनाको तरेली**, (अमेरिका : अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज, २०१०) ।

राम्रो हुँदाहुँदै पनि हतार-हतार लेखेर हतारमै छापिएको अनुभूति हुने उनको यस खण्डकाव्यमा नारीको वेदना, प्रेम र विरहले परिपूर्ण यस काव्यको प्राणका रूपमा राष्ट्रप्रेम रहेको छ । यसका अतिरिक्त डायस्पोरिक रचनाको पनि प्रतिनिधित्व यस काव्यले गर्छ । भ्याउरे लयमा संरचित यस काव्यको मूल ध्येय नारी वेदना र राष्ट्रप्रेम हो ।

३.३.१.५ निबन्धकार/नियात्राकार व्यक्तित्व

गीता खत्रीको अर्को साहित्यिक व्यक्तित्व निबन्धकार तथा नियात्राकार व्यक्तित्व हो । **भोखाडदेखि मजाटलानसम्म** नियात्रासङ्ग्रह वि.सं. २०७१ मा अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाजले प्रकाशित गरेको हो । यस नियात्रा सङ्ग्रहमा राधेश्याम लेकालीको प्रकाशकीय, युवराज नयाँ घरेको र प्रतीक ढकालको भूमिका रहेको छ । जम्मा २४ वटा नियात्रात्मक अनुभूति प्रस्तुत यस कृतिमा यात्राका तीतामीठा अनुभूति गाँसिएर आएका छन् ।

सरल सहज भाषाशैलीमा लेखिएको यस नियात्रासङ्ग्रहमा साहित्यकताको भने अलिक अभाव खड्किएको देखिन्छ । युरोप, एसिया, अमेरिका, दक्षिण अमेरिका आदिको पेरिफेरिमा नियात्रा घुमेको छ ।

यसरी गीता खत्रीको अर्को महत्वपूर्ण व्यक्तित्व नियात्राकार व्यक्तित्वले नेपाली निबन्ध र नियात्राका क्षेत्रमा एउटा इँटा थप्ने काम गरेको छ । परिमाणात्मक रूपमा एउटै मात्र नियात्रासङ्ग्रह भए पनि गुणात्मक रूपमा यो कृति उल्लेख्य नै रहेको छ ।

३.३.२ साहित्येतर व्यक्तित्व

अनेक क्षेत्रसँग सम्बद्ध र क्रियाशील गीता खत्रीको लेखन क्षेत्रबाहेक अन्य साहित्येतर व्यक्तित्व उनको रुचि, पेसा विभिन्न क्षेत्रहरूमा भएको सहभागिता तथा उनको प्रतिभाका कारणले निर्माण भएको देखिन्छ । विभिन्न क्षेत्रहरूमा संलग्न तथा सक्रियताले खत्रीको व्यक्तित्वमा कार्यप्रतिको लगनशीलता, कर्तव्यको कुशल निर्वाह, उच्च विद्वता आदिको निर्माण भएको देखिन्छ । खत्रीको व्यक्तित्वलाई निम्नलिखित रूपमा विभाजन गर्न सकिन्छ :

३.३.२.१ शिक्षक व्यक्तित्व

गीता खत्रीको शिक्षण क्षेत्रमा ४ वर्षसम्म योगदान दिएको पाइन्छ । २०४१ सालदेखि २०४४ सालसम्म यस क्षेत्रमा सेवारत रहेकी खत्रीले सबै विषय शिक्षण गरेकी छिन् ।^{३१} हिमशिखर बोर्डिङ्ग स्कुल लुभुमा शिक्षण गरेकी उनले प्राथमिक तहमा प्रायः सबै विषय शिक्षण गरेकी छिन् ।

३१. गीता खत्रीसँग लिइएको इमेल अन्तर्वाताद्वारा प्राप्त जानकारी ।

३.३.२.२ सामाजिक व्यक्तित्व

गीता खत्रीको सामाजिक व्यक्तित्व पनि क्रियाशील रहेको छ । जहिले पनि सामाजिक गतिविधिमा अग्रसर देखिने खत्री आफूलाई समाजसेवी भनाउन मन पराउँदिनन् ।^{३२} नेपाली भाषासाहित्य कला र संस्कृति जगेर्ना तथा यसको उन्नयनलाई उनी सेवा भन्न रुचाउँछिन् । विभिन्न संघ संस्थामा आबद्ध उनी नारीका हक हितका लागि निकै अग्रसर देखिन्छिन् र नारी उत्थानका लागि कार्यक्रमहरू पनि गर्दछिन् ।

यसरी गीता खत्री विभिन्न संघसंस्थामा आबद्ध भएर नेपाली भाषा, साहित्यको र नारी स्रष्टाको उत्थानमा क्रियाशील देखिन्छिन् र खत्रीको सामाजिक व्यक्तित्वको जागरुक र क्रियाशील देखिन्छ ।

३.३.२.३ सम्पादक व्यक्तित्व

बहुमुखी प्रतिभाकी धनी गीता खत्रीले धेरै क्षेत्रमा आफ्नो कुशलता प्रस्तुत गरेकी छिन् । खत्रीले आफ्नो सम्पादक व्यक्तित्वलाई पनि अघि सारेकी छिन् । उनले हालसम्म अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली डायस्पोरा प्राज्ञिक अध्ययन (सन् २०१२), अनेक डायस्पोराका कविता (सन् २०१३), अनेसास कथाकुसुम (सन् २०१४), अनेसास गीतमाला (२०७०) र अनेसास गजलगंगा (सन् २०१४) गरी ५ वटा कृतिहरू सम्पादन गरेकी छिन् ।^{३३}

३.३.३ जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वबीच अन्तर्सम्बन्ध

गीता खत्री आफ्नो जीवनयात्रामा अनेक क्षेत्रमा संलग्न भई महत्त्वपूर्ण कार्यहरू गर्दै आइरहेकी छिन् । यिनै महत्त्वपूर्ण कार्यहरूले खत्रीको जीवन एक सामान्य व्यक्तिभन्दा भिन्न साहित्यिक व्यक्तित्वका रूपमा स्थापित हुन पुग्यो । उनका कार्यहरूबाट निर्मित उनको व्यक्तित्व र उनीद्वारा लिखित कृतिहरूको बीच परस्पर सम्बन्ध रहेको छ ।

खत्रीको पारिवारिक पृष्ठभूमि मध्यमस्तरको रहेकोले उनको बाल्यकाल सुखपूर्वक नै बितेको पाइन्छ । शिक्षा आर्जनका लागि पनि कुनै प्रकारको कष्ट भोग्नु परेको देखिँदैन । बच्चैदेखि भावुक प्रकृतिकी खत्रीले आफ्ना गाउँ ठाउँमा घट्ने यावत घटना, गरिबी, बाध्यता, राजनीति जस्ता कुराहरू प्रत्यक्ष अवलोकन गर्न पाएकाले यिनै विषयवस्तु आफ्ना रचनामा प्रस्तुत गर्न पुगेकी छिन् । उनले गरेका स्वदेश तथा विदेशका भ्रमणका समयमा अनुभव गरेका र प्रत्यक्ष भोगेका घटनाहरूको प्रभाव पनि यिनका साहित्यिक लेखनमा पर्न गयो ।

३२. ऐजन ।

३३. ऐजन ।

खत्रीको मूल कार्यक्षेत्र साहित्य लेखन नै हो । प्रारम्भमा सहज सिर्जनाबाट गहन क्षेत्रतिर उनको लेखन कार्य अघि बढेको छ । खत्रीले विभिन्न कार्यहरू र भ्रमणका सिलसिलामा देश तथा विदेशका विभिन्न घटना, संस्कृतिलाई पनि आफ्नो रचनामा प्रस्तुत गरेकी छिन् । यसरी हेर्दा गीता खत्रीको समग्र जीवनका मूलभूत पक्षहरू महत्त्वपूर्ण कार्यक्रम र तिनबाट बनेको उच्च व्यक्तित्व तथा तिनै जीवनका विविध पक्षहरू र व्यक्तित्वको प्रभाव उनका कृति लेखनमा परेको देखिन्छ । तिनमा पनि उनको पारिवारिक अवस्था, तत्कालीन सामाजिक परिवेश, शिक्षा, विविध संघसंस्थामा आवद्धता आदि कार्यको परिणाम स्वरूप उनले नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा विशेष योगदान दिएको देखिन्छ ।

यसरी हेर्दा अत्यन्त लगनशील, कर्मठ नारी, व्यस्त, जीवनशैली भएकी गहन अध्येता गीता खत्रीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वका बीच परस्पर अन्तर्सम्बन्ध स्थापित भएको पाइन्छ ।

चौथो परिच्छेद

गीता खत्रीको साहित्य यात्रा र प्रवृत्ति

४.१ परिचय

गीता खत्रीको साहित्य लेखन यात्रा विद्यालय स्तरबाटै सुरु भएको पाइन्छ । उनी आफ्ना पाठ्यपुस्तकमा भएका कविता, कथा ध्यान दिएर पढ्ने त्यसै अनुरूप अभ्यास गर्ने गर्दथिन् । विद्यालयमा गुरुहरूले साहित्यकारहरू पागल हुन्छन् भनेको सुनेर खत्री डराउँथिन् र आफूले लेखेका रचनाहरू लुकाउँथिन् तर लेख्न भने छाड्दैनथिन् । त्यही लेखाइले खत्रीको साहित्य लेखनमा जगका रूपमा काम गर्‍यो । खत्रीको प्रकाशित कृति **सिर्जनायात्रामा गीता** (२०६१) बाट औपचारिक रूपमा साहित्य क्षेत्रमा प्रवेश गरेको पाइन्छ । यसपछि उनी गजल, गीत, कविता, नियत्राजस्ता विधामा हालसम्म निरन्तर अघि बढिरहेकी छिन् । यस परिच्छेदमा उनको साहित्यिक यात्रा र प्रवृत्तिको चर्चा गरिएको छ ।

४.२ गीता खत्रीको लेखनयात्राको चरण विभाजन

वि.सं. २०६१ बाट औपचारिक रूपमा साहित्य साधनामा समर्पित खत्री हालसम्म पनि निरन्तर साहित्य सेवामा क्रियाशील छन् । २०६१ सालमा प्रकाशित **सिर्जनायात्रामा गीता** शीर्षकको गीत, गजल र कविता सङ्ग्रहको प्रकाशन पछि खत्रीको साहित्यिक यात्रा भएको पाइन्छ । त्यसैले यहाँ २०६१ सालदेखि हालसम्म प्रकाशित रचनाहरूका आधारमा गीता खत्रीको लेखनयात्रालाई निम्नानुसार दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ :

१. पहिलो चरण (वि.सं. २०६१ - २०७० सम्म)

२. दोस्रो चरण (वि.सं. २०७१ - हालसम्म) ।

४.२.१ पहिलो चरण (वि.सं. २०६१ - २०७० सम्म)

गीता खत्रीको साहित्य यात्राको पहिलो चरण वि.सं. २०६१ देखि सुरु भएर वि.सं. २०७० सम्म रहेको पाइन्छ । यो चरण खत्रीको आभ्यासिक चरण पनि हो । यस चरणमा खत्री विशेषतः पद्यात्मक सिर्जनामा केन्द्रित रहेको पाइन्छ । यसचरणमा प्रकाशित पहिलो कृति **सिर्जनायात्रामा गीता** शीर्षकको गीत, गजल र कवितासङ्ग्रह हो । यस सिर्जनात्मक कृतिमा खत्रीका ५१ वटा कविता, १२ वटा गीत र ७ वटा गजल समावेश भएका छन् । यस कृतिका रचनाहरू खत्रीका आभ्यासिक रचनाहरू हुन् । खत्रीलाई साहित्यमा प्रवेश गराउन भने यी रचनाहरूले महत्त्वपूर्ण योगदान दिएका छन् । भावनाका स्वप्निल रङ्गहरू, वैयक्तिक

विचार, समाज, डायस्पोरिक चेतना, देशप्रेम, नेपाली संस्कृति आदि समेटिएको यस सङ्ग्रहले खत्रीको साहित्यिक यात्राको पहिलो खुड्किलो हुनुमा आफ्नै महत्त्व र गौरव बोकेको छ ।

वि.सं. २०६७ मा प्रकाशित **सम्भनाकोको तरेली** गीतसङ्ग्रह खत्रीको अर्को महत्त्वपूर्ण कृति हो । अघिल्लो कृतिका तुलनामा केही सुधारात्मक पक्ष पाइने यस सङ्ग्रहमा प्रेम, संस्कृति, राष्ट्रप्रेम, विडम्बना, महत्त्वाकाङ्क्षा आदि विषयवस्तु समावेश भएको छ । यस कृतिले खत्रीको नेपाली डायस्पोरा साहित्यमा चम्कदै गरेको लेखनीको प्रतिनिधित्व गरेको छ ।

त्यसैगरी खत्रीको यस चरणको अर्को महत्त्वपूर्ण सिर्जनात्मक कृति **सपनाको धरहरा** हो । सन् २०१० अर्थात् २०६८ सालमा प्रकाशित यस कृतिले खत्रीको कविता विधाप्रतिको मोहको प्रतिनिधित्व गरेको छ । जम्मा ६० वटा कविता समेटिएको यस कविता सङ्ग्रहमा प्रवास बसाइ, स्वदेशको सम्भना, प्रेमका अनेक स्वरूप, समसामयिक घटना आदि विषयवस्तुले स्थान पाएका छन् ।

यसरी खत्रीको साहित्य यात्राको पहिलो चरण गीत, गजल र कविता जस्ता पद्य विधामा समेटिन पुगेको छ । आभ्यासिक चरणका रूपमा रहेको यस अवधिकी खत्रीमा समसामयिक विषयवस्तुमा अडिएर साहित्य सिर्जना गर्नु, खास गरी कविता विधामा केन्द्रित हुनु, विधामा केन्द्रित हुनु, अन्यायमा परेका माथि सद्भाव राख्नु, नारी चेतनामा केन्द्रित हुनु जस्ता प्रवृत्तिहरू देख्न सकिन्छ । साहित्य साधनामा महत्त्वपूर्ण रहेको यस चरणले खत्रीलाई परिष्कारतर्फ अभिमुख गराउँदै दोस्रो चरणका लागि आधार प्रदान गरेको छ ।

४.२.२ दोस्रो चरण (वि.सं. २०७० - हालसम्म)

गीता खत्रीको साहित्यिक यात्राको दोस्रो चरणका रूपमा वि.सं. २०७० देखि यताको समयलाई लिन सकिन्छ । पहिलो चरणमा पद्यात्मक सिर्जनामा केन्द्रित रहेकी खत्री दोस्रो चरणमा काव्यात्मक कृति र निबन्धात्मक कृति सिर्जनामा केन्द्रित भएकी छिन् । खत्रीको दोस्रो चरणमा एउटा खण्डकाव्य तथा एउटा नियान्त्रा गरी दुईवटा कृति प्रकाशित छन् । यस चरणमा खत्रीले आभ्यासिक चरणका काव्यात्मक कृतिमा देखिएका कमजोरीमा केही सुधार गरी तुलनात्मक रूपमा उच्च कोटिका कृति प्रस्तुत गरेकी छिन् । यस चरणमा **आमा हुन् आमा** (२०७०) खण्डकाव्य तथा **भोखाङ्गेदेखि मजाटलानसम्म** (२०७१) नियान्त्रा कृतिहरूको सिर्जना गरेकी छिन् । खत्रीले यस चरणका कृतिहरूमा समसामयिक विषयवस्तु, देशप्रेम, कुमारी आमाको पीडा, आफूले घुमेका स्थलहरूको संस्मरणात्मक लेख आदि विषयवस्तु समावेश गरेकी छिन् । पहिलो र दोस्रो चरणबीच केही भिन्न रूपमा प्रस्तुत भएकी खत्री पहिलो चरणमा काव्यात्मक सिर्जनामा केन्द्रित तथा दोस्रो चरणमा काव्यात्मकताका

साथसाथै निबन्धात्मक कृति सिर्जनामा पनि अग्रसर देखिन्छिन् । गीता खत्रीलाई नेपाली साहित्यमा स्थापित गर्नमा दोस्रो चरणको अहम् भूमिका रहेको छ । हालसम्म पनि निरन्तर साधनारत खत्रीले अझै उत्कृष्ट रचना गर्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

यसरी दोस्रो चरणमा खत्री काव्यात्मक र निबन्धात्मक कृतिको सिर्जनामा केन्द्रित भएको देखिन्छ । परिष्कार र परिमार्जन गरिएका कृतिहरू प्रस्तुत गर्नु, समाजमा देखिएका विकृति, विसङ्गति, शोषण, अत्याचार, पीडा आदि विषयवस्तु प्रदान गर्नु, भ्याउरे लयमा रुचि देखाउनु, प्रवासी नेपालीको पीडा आदि विषयवस्तुलाई कलात्मक रूपमा प्रस्तुत गर्नु, पहिलो चरणका तुलनामा गुणात्मक कृतिको रचना गर्नु, नेपाली साहित्यमा डायस्पोरिक र समसामयिक साहित्यकारका रूपमा स्थापित हुनु, सरल भाषाका माध्यमबाट काव्यात्मक प्रस्तुति दिनु जस्ता प्रवृत्ति खत्रीका कृतिहरूमा पाउन सकिन्छ ।

४.२.३ निष्कर्ष

गीता खत्रीको साहित्यिक यात्रा वि.सं. २०६१ देखि सुरु भएर हालसम्म निरन्तर जारी रहेको पाइन्छ । समग्रमा उनको साहित्यिक यात्रालाई पहिलो चरण वि.सं. २०६१ देखि वि.सं. २०७० सम्म र दोस्रो चरण वि.सं. २०७० देखि हालसम्म गरी दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ । वि.सं. २०६१ मा प्रकाशित **सिर्जनायात्रामा गीता** काव्य कृतिबाट सुरु भएको साहित्यिक यात्राको पहिलो चरण वि.सं. २०६८ मा प्रकाशित **सपनाको धरहरा** कवितासङ्ग्रहसम्म विस्तार भएको पाइन्छ । यस चरणमा खत्री काव्यात्मक कृति सिर्जनामा केन्द्रित देखिन्छिन् । त्यसै गरी दोस्रो चरण वि.सं. २०७१ मा प्रकाशित **आमा हुन् आमा** शीर्षकको खण्डकाव्यबाट सुरु भएर हालसम्म निरन्तर जारी रहेको पाइन्छ । पहिलो चरणमा काव्यात्मक कृति रचनामा केन्द्रित खत्री दोस्रो चरणमा काव्यात्मक रचनाका साथमा निबन्धात्मक कृति रचनामा पनि केन्द्रित देखिन्छिन् । पहिलो चरणमा आभ्यासिक चरणका रूपमा तथा दोस्रो चरण परिष्कार, परिमार्जन चरणका रूपमा रहेको छ । यसरी खत्री हालसम्म पनि निरन्तर साहित्य साधनामा समर्पित रहेको पाइन्छ ।

४.३ गीता खत्रीका साहित्यिक प्रवृत्तिहरू

नेपाली साहित्यमा वि.सं. २०६१ मा **सिर्जनायात्रामा गीता** काव्यसङ्ग्रह प्रकाशित गरी साहित्य प्रतिभा उजागर गरेकी गीता खत्रीका हालसम्म ५ वटा कृतिहरू प्रकाशनमा आइसकेका छन् । खत्रीका **सिर्जनायात्रामा गीता** (२०६१), **सम्भ्रनाको तरेली** (सन् २०१०), **सपनाको धरहरा** (२०६८), **आमा हुन् आमा** (सन् २०१४) कृतिहरू काव्यकृतिहरू हुन्, भने **भोखाडदेखि मजाटलानसम्म** (सन् २०१४) नियात्रासङ्ग्रह हो । यिनका काव्यकृति तथा

नियान्त्रासङ्ग्रहका आधारमा उनमा देखिएका मूलभूत साहित्यिक प्रवृत्तिलाई तल देखाइएको छ ।

४.३.१ राष्ट्रप्रेमको अभिव्यक्ति

गीता खत्रीका रचनामा राष्ट्रिय चित्रणले प्रमुख स्थान पाएको छ । उनी आफ्ना रचनामा राष्ट्रिय गौरव बढाउने, देशमा भएका विकृति - विसङ्गतिप्रति असन्तोषका साथै सुधारको चाहना व्यक्त गर्दैछिन् । उनले आफ्ना रचनामा राष्ट्रिय गौरवको वर्णन गर्ने उद्देश्यले नेपालको प्राकृतिक सौन्दर्य, वीरता जस्ता पक्षलाई विषयवस्तु बनाएर राष्ट्रप्रेमको अभिव्यक्ति दिएकी छिन् । उनमा आफ्नो जन्मभूमिप्रति माया र ममता दर्शाएर देशका लागि केही गरौं, परदेशमै भए पनि देशप्रतिको अगाध स्नेहका कारण देशवासीमा जागरण ल्याई देश विकासका लागि जुटौं, उत्थान सम्भव छ, भन्ने राष्ट्रिय एकता, अखण्डताजस्ता आदर्श प्रवृत्ति पाइन्छ । 'जननी जन्मभूमिश्च स्वर्ग दपि गरियसी' भन्ने पूर्वीय मान्यताअनुसार पनि आफू जन्मेको देश र जन्म दिने आमा स्वर्ग समान हुन्छन्, भन्ने मान्यता खत्रीमा रहेको पाइन्छ । उनले आफ्ना रचनामार्फत् देश विकास र निर्माणको राष्ट्रिय अभियानमा बालक, युवा, वृद्ध प्रत्येकको भूमिका आफ्नो ठाउँमा अपरिहार्य हुन्छ भन्ने सन्देश दिएकी छिन् । खत्रीले राष्ट्रप्रेमलाई रचनामा व्यक्त गर्ने सन्दर्भमा नेपालका विविध स्थानिक परिवेश, स्थानीय जीवनशैली तथा भौगोलिक अवस्था चित्रण गरेकी छिन् । आफ्ना रचनामा व्यक्त राष्ट्रिय प्रेममा सबै वर्ग, जाति, क्षेत्र, लिङ्गको साझा विषय भएको अभिव्यक्ति पनि सटिक रूपमा प्रकट गर्ने प्रवृत्ति खत्रीमा पाइन्छ । राष्ट्रको पहिचान अस्तित्वलाई माया गर्नुपर्छ, भन्ने राष्ट्रिय सन्देशलाई पनि आफ्ना रचनामा मार्मिक रूपमा प्रकट गरेकी छिन्, उनका रचनामा पाइने मूल वैचारिक प्रवृत्ति राष्ट्रप्रेमले नै अहम् स्थान लिन सकेको कुरा यस प्रवृत्तिका रचनाले पुष्टि गरेको देखिन्छ । जस्तै :

- (क) सुन्दा पनि मुटु दुख्छ
देख्दा त भन के होला
पटक पटक तुहिएकी
बूढी सेती गाईजस्तै भइसक्यो देश

(सिर्जनायात्रामा गीता, पटक पटक तुहिएकी सेती गाई, पृ. ४०)

- (ख) तिमीदेखि सधैं सधैं टाढा छु
नेपाल आमा मलाई तिम्रै तिसर्ना छ ।

(सम्भनाको तरेली, नेपाल आमा, पृ. २७)

(ग) सपनीमा सधैं पुग्छु
मेरो देश नेपाल
बेइमानी डलरले गर्दा
बस्या छु म विवशतामा

(सपनाको धरहरा, विवशता, पृ. ८५)

(घ) आमाको लाम्टा चुसेर यिनले आमालाई रुवाए
देशलाई लुटी विदेशमा लगी आमालाई गिराए

(आमा हुन् आमा, देशको अवस्था, पृ. २९)

समग्रमा देशप्रेमको भावनाले ओतप्रोत भएका रचनाहरूमा नेपाल प्यारो छ, भन्ने कुरालाई देखाइएको छ । प्रत्येक नेपालीले देश र जनताका लागि केही राम्रो गर्नुपर्छ, भन्ने सन्देश उनका रचनामा पाइन्छ ।

४.३.२ मानवीय प्रेमको प्रस्तुति

गीता खत्रीमा मानवीय प्रेमप्रणयमा आधारित भएर साहित्य रचना गर्ने प्रवृत्ति पाइन्छ । उनका साहित्यिक रचनामा मानवीय प्रेमलाई व्यक्त गर्ने क्रममा व्यक्तिका मनभिन्न रहेका नैसर्गिक र प्रभावमूलक प्रेमको याचनालाई कलात्मक ढाँचा तथा कोमल भावशिल्पमा प्रकट गर्ने प्रवृत्ति उनमा रहेको छ । खत्रीले वासनाजन्य प्रेमका साथसाथै आध्यात्मिक प्रेमका स्वरूपलाई आफ्ना रचनामा जीवन्तता दिएकी छिन् । उनका अधिकांश रचनामा प्रणयजन्य क्रिया प्रतिक्रियाबाट उत्पन्न संयोग, वियोग, घात, प्रतिघात, द्वन्द्व आदि रूपहरू देख्न सकिन्छ । प्रेम प्रणयमा आधारित भएर रचना लेख्ने क्रममा एकातिर खत्री मायाका महत्ता र स्वरूपको वर्णनतर्फ केन्द्रित देखिन्छिन्, भने अर्कोतर्फ मायालुले दिएका वियोगजन्य पीडाका स्वरहरू पनि प्रकट गर्ने प्रवृत्ति उनमा देख्न पाइन्छ । मायाप्रेम र शृङ्गार रसलाई निकट बनाएर आफ्ना रचनामा शृङ्गार रसको अभिव्यक्ति पनि दिएकी छिन् । प्रणयभिन्न देखिने उच्छृङ्खल अभिव्यक्ति प्रस्तुत नगर्ने आत्मिक प्रेमका पक्षपाती खत्रीले बाहिरी प्रेमको तडकभडकले प्रेमको सौन्दर्य नष्ट हुन्छ, भन्ने मान्यता राखेको पाइन्छ । त्यस्तै उनले मायाप्रीति व्यक्त गर्ने तथा एकअर्काप्रति निकट हुने र मनका चेतनालाई व्यक्त गर्ने साधन पनि विशेषतः काव्यकृतिलाई नै बनाएकी छिन् । वियोग शृङ्गार भाव भएका रचनाहरू लेख्ने क्रममा प्रेममा बिछोडिनु पर्दाका अनुभूतिहरू प्रकट गर्नु पनि उनको प्रवृत्ति हो । खत्रीका प्रेम प्रणयमूलक रचनामा यस्ता प्रवृत्तिलाई प्रष्ट्याउने रचनाका उदाहरण हेरौं :

- (क) तिम्रो जवानीको सौन्दर्य देखियो
यो गजल त्यसै कहाँ लेखियो ।

(सिर्जनायात्रामा गीता, गजल-१, पृ. ८७)

- (ख) रिमभिम रिमभिम, पानी पयो आज
सम्भनाको तरेलीमा, तिम्री मन माभ

(सम्भनाको तरेली, सम्भनाको तरेली, पृ. ५९)

- (ग) आफू रेटिई अरूलाई
बचाऊँ भन्ने मन
माया पाए पुग्छ मलाई
चाहिँदैन धन

(सपनाको धरहरा, माया पाए पुग्छ, पृ. ६)

- (घ) खिलेको फूल मायाले पाउ राखेको जहाँ छ
यो मन मेरा त्यही नै पुग्छ जाँ मेरो छाया छ

(आमा हुन् आमा, नेपालतिरै फर्कन्छ मन, पृ. २६)

यसरी रचनाकार खत्रीले प्रेमप्रणयमा आधारित भएर साहित्य रचना गर्ने क्रममा शृङ्गार रसलाई कलात्मक र मार्मिक रूपमा प्रस्तुत गर्ने भावनात्मक रचनाकार हुन्, भन्ने तथ्यलाई उनका माथिका प्रणयमूलक रचनांशले पुष्टि गर्दछ ।

४.३.३ ईश्वरीय प्रेमको अभिव्यक्ति

साहित्यकार गीता खत्रीले आफ्नो केही रचनामा ईश्वरभक्तिको भाव पनि प्रकट गरेकी छिन् । उनले रचनामा आध्यात्मिक भावको सम्बोधन गरेकी छिन् । उनले आफ्ना रचनामा दैवी शक्तिलाई स्वीकार गर्दै नेपालीजनको आस्थाभावलाई गीतको रूपमा, कविताका रूपमा व्यक्त गरेकी छिन् । खत्रीले आफ्ना रचनामा प्राचीन आदर्श र आस्थालाई सम्मिलित गरेकी छिन् । रचनाको विषयवस्तुमा भावनात्मक रूपलाई प्राचीन तथ्यसित तादात्म्यता गरी अध्यात्म प्रस्तुत गर्नु खत्रीको उल्लेखनीय साहित्यिक प्रवृत्ति देखिन्छ । यस प्रवृत्तिका उनका रचनाका उदाहरण यहाँ दिइएको छ ।

(क) जय शिवशंकर भोला

निकाली देऊ न तिम्रो डमरुबाट

टोकाई देऊ अत्याचारीहरूलाई

(सिर्जनायात्रामा गीता, जय शिवशंकर भोला, पृ. ४१)

(ख) आज मैल सपनीमा ईश्वरलाई देखें

ईश्वर तिम्रो दर्शन पाउँदा हर्ष आँसु रोएँ

(सम्भनाको तरेली, ईश्वरभक्ति, पृ. १)

(ग) दैवले लगे चाँडै नै चूडी आमाको जीवन

धरती छाडी स्वर्गमा गइन् बाँकीको जीवन

(आमा हुन् आमा, सम्भनाको पलहरू, पृ. ३५)

(घ) हे ईश्वर ! यसले जति नै हाँसो र चर्चा पाए पनि अबदेखि हाम्रा प्रसिद्ध कवि,
कलाकार, पत्रकार, एवम् साहित्यकारहरूलाई अरू जेसुकै होस्, तर फुड प्वाइजन
चाहिँ नहोस्, भनी प्रार्थना गरें ।

(भोखाडदेखि मजाटलानसम्म, कोलोराडोमा भानुजयन्ती, पृ. ६१)

४.३.४ प्रकृति चित्रण

भावनात्मक सौन्दर्यात्मक अभिव्यक्तिको स्रोत प्रकृतिलाई मानेर साहित्य रचना गर्नु खत्रीको रचनाको विषयवस्तु चयनको महत्त्वपूर्ण प्रवृत्ति हो । खत्रीले प्रकृति प्रेमका स्वच्छन्द भावनालाई आफ्ना रचनामा सुन्दर शिल्पमा प्रस्तुत गरेकी छिन् । देशप्रेम, मानवीय प्रेम आदि विषयवस्तुलाई मूल साधन बनाएर बिम्ब, प्रतीकका रूपमा प्रकृतिको सौन्दर्य चित्रण नवीन ढङ्गले प्रस्तुत गर्नु पनि उनको प्रवृत्ति हो । उनका गीतमा पाइने प्रकृति चित्रणलाई विश्लेषण गर्दा खत्री प्रकृतिप्रेमी, स्वच्छन्दतावादी गीतकारका रूपमा देखिन्छन् । उनले आफ्ना रचनामा राष्ट्रप्रेमको भावनालाई प्रष्ट्याउने क्रममा प्रकृतिलाई माध्यम बनाएकी छिन् । आफ्ना रचनामा प्रकृतिलाई विविध विषयवस्तुको उपमाका रूपमा चर्चा गरेकी छिन् । प्रकृतिलाई मानवीकरण गरी त्यसमा भावनात्मक अनुराग प्रदान गर्नु पनि उनको रचनात्मक प्रवृत्ति हो । उनका यस्ता प्रवृत्तिलाई पुष्टि गर्ने रचनाका नमुना यस प्रकार छन् :

- (क) डाँफे र मयुर आफ्नै धूनमा
नाचिरहेका
अस्तव्यस्त भई
लालीगुराँस वनैभरि फक्रिरहेको

(सिर्जनायात्रामा गीता, सपना, पृ. २८)

- (ख) लालुपाते फूलजस्तै फक्रिएकी उनी
यौवनका पाटा-पाटा उप्काउँदै उनी

(सम्भ्रनाको तरेली, सपनामा भेट्ने मायालु, पृ. ४)

- (ग) सूर्यको किरण पहिलो भुल्का भरेको भलल
सुनेको मैले ढुङ्गामा यौटै बसेको सहर

(आमा हुन् आमा, न्यूयॉक सहरको चित्र, पृ. २४)

- (घ) प्रशान्त महासागरमा अर्धचन्द्रकार भएर लमतन्न सुतेको सहर कस्तो मनमोहक
देखिन्छ ।

(भोखाडदेखि मजाटलानसम्म, मजाटलानको एक फन्को, पृ. १०)

माथिका उदाहरणमा खत्रीले प्रकृतिको मनमोहक चित्रण गरेकी छिन् ।

४.३.५ उपदेशात्मकता

उपदेशात्मकता पनि साहित्यकार गीता खत्रीका रचनामा प्रशस्तै पाइन्छ । गीता खत्रीका रचनामा पाठकलाई यसो गर र उसो गर भन्दै उपदेश दिएको पाइन्छ । उपदेशात्मकताले उनका साहित्यिक रचनामा कलात्मकताको भन्दा बढी स्थान लिएको छ । उनका कतिपय रचनामा साहित्यिक व्यक्तित्व औपदेशक व्यक्तित्वले ढाकेको छ । केही उदाहरण हेरौं :

- (क) वर्तमानलाई आफ्नो
प्रतिभा र जाँगर उपाहार दिँदै
अगाडि बढ ! अगाडि बढ !!

(सिर्जनायात्रामा गीता, भोलि कसले देखेको छ, पृ. २०)

(ख) यो प्रश्न सोधी हेर
एकपटक आफैलाई
नत्रभने तिमी आफै
एउटा प्रश्न हुनेछौ ।

(सिर्जनायात्रामा गीता, प्रश्न, पृ. २३)

यसरी गीता खत्रीका रचनाहरूमा सत्कर्म, सत्चरित्र आदिको पक्षपाती हुँदै उपदेश प्रदान गरेकी छिन् । उनका रचनामा उपदेश प्रशस्त पाइन्छन् ।

४.३.६ संस्कृति तथा चाडपर्वको चित्रण

गीता खत्रीले आफ्ना चरनामा सांस्कृतिक विषयलाई पनि व्यक्त गरेकी छिन् । नेपालीको स्वाभिमानलाई पहिचान गर्ने परम्परा र संस्कृति महत्त्वपूर्ण छ, भन्ने भाव उनका रचनाहरूमा पाइन्छ । कुनै पनि देशको आफ्नोपन विशिष्ट प्रकृतिको हुन्छ, जसलाई सांस्कृतिक आस्थाले चिनाउने गर्दछ । खत्रीले आफ्ना रचनामा नेपाली संस्कृति र परम्पराको चित्रण गरेकी छिन् । उनले संस्कृतिलाई राष्ट्रको पहिचानसँग गाँसेर प्रस्तुत गरेकी छिन् । नेपालको स्वाभिमानलाई पहिचान गर्ने विविध विषयमध्ये परम्परा र भूगोलमा स्थापित संस्कृति तथा चाडपर्व महत्त्वपूर्ण छ, भन्ने प्रवृत्ति उनमा पाइन्छ । केही उदाहरण हेरौ :

(क) दशैंको टीका तिहारको सम्भना
भदौको तीज र व्रत त्यो जनैपूर्णमा
हजुर छैन यो मन स्थिरमा
जलिरहेछ पीर पीरैमा ।

(सिर्जनायात्रामा गीता, गीत-७, पृ. ८१)

(ख) सात समुद्र पारि पनि
खुवाउँदै छौं हामी तिमीलाई दहीचिउरा
रमाइरमाइ हामी

(सपनाको धरहरा, शिशुको स्वागत, पृ. ९५)

४.३.७ स्रष्टाप्रति सम्मान-भाव अभिव्यक्ति गर्नु

खत्रीले उनका रचनामा, कलाकार, प्रतिभाशाली स्रष्टा, साहित्यकार तथा राजनीतिज्ञ अग्रजहरूप्रति पनि सम्मान भाव अभिव्यक्त गरेकी छिन् ।

(क) कविता गीत अनि निबन्ध

सबैमा उत्तिकै दौडन्थे

तिम्रा कलम सलसल

तिम्रो आत्माले चीर शान्ति पाओस्

यही छ अद्वासुमन बारबार तिम्रीलाई

(सपनाको धरहरा, श्रद्धाञ्जली ईश्वरलाई, पृ.५८)

(ख) तिम्रो शान्ति स्थापना गर्ने

सपना अधुरै रह्यो

इतिहास पुरुष महायोद्धा तिम्री

सबै प्रवासी नेपालीका तर्फबाट

अन्नि श्रद्धाञ्जली अर्पण गछौं तिम्रीलाई ।

(सपनाको धरहरा, श्रद्धाञ्जली, पृ.६१)

खत्रीले प्रवृत्तिगत रूपबाट भन्दा नामकरणका रूपबाट अग्रजहरूप्रति सम्मानभाव आफ्ना रचनामा व्यक्त गरेकी छिन् । जुन उनको काव्यहरूमा प्रवृत्तिका रूपमा विश्लेषणीय बन्न पुगेका छन् ।

४.३.८ जीवदर्शनप्रतिको दृष्टिकोणको प्रस्तुति

जीवनप्रतिको दृष्टिकोण नै जीवदर्शन हो । कुनै पनि लेखकमा जीवचेतना हुन्छ । साहित्यकार खत्रीमा पनि सो कुरा दार्शनिक चिन्तनका रूपमा रहेको भाव उनका रचनामा रहेको छ । खत्रीले जीवनलाई विभिन्न विषयको सापेक्षतामा परिभाषित गरेकी छिन् । जीवदर्शनको आधार व्यक्तिले भोगेका जीवनको अनुभूतिबाट पनि प्रकट हुन्छ । यस सन्दर्भमा खत्रीले आफू जीववादी दर्शनले निकट रहेको कुरा प्रकट गरेकी छिन् । जीवप्रति उनको स्वभाविक चिन्तनलाई समावेश गरी ती भावलाई रचनामा विविधतामय बनाएकी छिन् । केही नमुना यहाँ दिइएको छ :

(क) तिमी को हौं
यहाँ किन आयौ ?
के का लागि जन्मियौ ?
यो अमूल्य मानव चोला
के गर्नु छ तिमीले यहाँ

(सिर्जनायात्रामा गीता, प्रश्न, पृ. २३)

(ख) भो नसोध साथी मलाई
देशमा केही भइहालेमा
अन्त कतै लुकेर बस्ने बासको
बन्दोवस्त छ कि छैन भनेर ।

(सपनाको धरहरा, जूनकीरीको उज्यालो, पृ. ८२)

माथिका रचनांशमा खत्रीले मानवजीवनको औचित्यका साथै जीवनमा बहूदो असुरक्षाको चिन्ता व्यक्त गरेकी छिन् । जीवनको औचित्य र जीवनको चिन्ता व्यक्त गर्नु पनि मानिसको जीवनप्रतिको दृष्टिकोण हो ।

४.३.९ व्यङ्ग्यात्मकता

समाजमा देखा परेका विकृति विसङ्गतिप्रति असन्तोष व्यक्त गरी पेचिलो शब्द प्रहार गर्नु नै व्यङ्ग्यात्मकता हो । गीता खत्रीले रचनामा समाजमा देखा परेका विकृति राजनैतिक, सांस्कृतिक घटनाक्रमहरू प्रति आफ्ना रचनामा असन्तोष प्रकट गर्दै ती विकृतिप्रति व्यङ्ग्यप्रहार गरेकी छिन् । केही उदाहरण हेरौं :

(क) नेफा गाँस्को सुरुवाल
छिप्पेको गनाउने बोकाभन्दा
सयौं गुना बढी भइसक्यो
पेरिसबाट अत्तर भिकाएर हाल्दा पनि
त्यो दुर्गन्ध नदबिने भइसक्यो ।

(सपनाको धरहरा, नेफा गाँसेको सुरुवाल, पृ. ६२)

(ख) नेपालमा हरेक ठाउँको बसमा कोचाकोच नगरीकन बसै चलाउन पाइँदैन या व्यवसायीले बसै चलाउँदैनन् ।

(भोखाइदखि मजाटलासम्म, भोखाइ मन्दिर र राजकुमारी भृकुटी, पृ. ३)

माथिका उदाहरणहरूमा नेपाली राजनीतिमा देखिएको विकृति तथा यातायात व्यावसायीले गरेका विविध कर्तुतको प्रकटीकरण व्यङ्ग्यात्मक रूपमा गरिएको छ ।

४.३.१० निष्कर्ष

गीता खत्रीका साहित्यिक रचनाका आधारमा उनका साहित्यिक प्रवृत्तिलाई अध्ययन गर्दा उनका रचनामा राष्ट्रप्रेम को अभिव्यक्ति, मानवीय प्रेमको अभिव्यक्ति, प्रकृतिचित्रण, जीवनदर्शन, संस्कृति तथा चाडपर्वको चित्रण, अग्रजप्रति सम्मानभावको अभिव्यक्ति, व्यङ्ग्यात्मकता, तथा उपदेशात्मकता आदि उनका मुख्य प्रवृत्ति हुन् समग्रमा नेपाल र नेपालीको पहिचान व्यक्त गर्ने डायस्पोरिक साहित्यकारका रूपमा गीता खत्रीलाई लिन सकिन्छ ।

पाँचौँ परिच्छेद

गीता खत्रीका काव्य कृतिहरूको विश्लेषण

५.१ विषयप्रवेश

गीता खत्रीका प्रकाशित कृतिहरू सिर्जनायात्रामा गीता (२०६१), गीत, गजल र कवितासङ्ग्रह, सम्झनाको तरेली (सन् २०१०) गीतसङ्ग्रह, सपनाको धरहरा (सन् २०११) कवितासङ्ग्रह, आमा हन् आमा (सन् २०१४), खण्डकाव्य र भोखाडदेखि मजाटलनसम्म (सन् २०१४) नियात्रासङ्ग्रह हुन् । यहाँ कृतिहरूको विश्लेषण गर्दा सर्वप्रथम काव्यकृतिहरूको विश्लेषण गरिएको छ ।

५.२ सिर्जनायात्रामा गीता (२०६१) कृतिभित्रका कविताहरूको विश्लेषण

५.२.१ परिचय

गीता खत्रीका पहिलो पुस्तकाकार कृति सिर्जनायात्रामा गीता हो । यस कृतिमा गीत, गजल र कविता सङ्गृहीत गरिएको छ । यी सिर्जनाहरूमा तत्कालीन समयको बिम्ब चित्र उतारिएको छ । वसुन्धरा-मान प्रज्ञा प्रतिष्ठानले २०६१ आश्विनमा प्रकाशन गरेको यस कृतिमा ५१ वटा कविता, १२ वटा गीत र ७ वटा गजल रहेका छन् । यस कृतिले आवरण पृष्ठसहित ११६ पृष्ठको आकार ग्रहण गरेको छ । यस सङ्ग्रहका कवितामा समाजका राम्रा नराम्रा पक्षहरू, नेपाली समाजका युवाहरूले विदेश पलायन हुनु पर्ने परिस्थिति, मीठा सपना र तीतो यथार्थ आदिको स्पष्ट स्वरूप देख्न सकिन्छ । विभिन्न किसिमका अनुभवजन्य र काल्पनिक पीडाहरूको कवितात्मक प्रस्तुति यस कृतिमा भएको छ ।

यस कृतिमा खत्रीले सामाजिक जीवनमा व्याप्त रोग, भोक, शोक, विकृति, विसङ्गति, पीडा अभाव आदि विषयवस्तुलाई सरल र स्वाभाविक ढङ्गमा सिर्जनात्मक रूप दिएकी छिन् । प्रस्तुत कृतिमा खत्रीका निजी जीवनका पीडा-व्यथा एकातिर छन् भने अर्कातिर समाजका पीर, व्यथा पनि त्यतिकै सशक्त रहेका छन् ।

५.२.२ विषयवस्तु वा भावभूमि

कविताको पहिलो आधारभूत संरचक घटक मानिने भाव वा विचार कविताको मूलवस्तु वा मूलकथ्य हो र यो कार्यव्यापारमा अन्तर्निहित हुन्छ । कविता सिर्जनाका लागि प्रयुक्त मूल विषयवस्तु र अवधारणालाई भाव वा विचार भनिन्छ । विषयवस्तुको चयनमा कवि पूरै स्वतन्त्र हुन्छ र ऊ निर्बाध रूपमा स्वेच्छापूर्वक अनेक विषयवस्तुको चयन गरी त्यसमा आफ्नो विचारलाई समेत मिसाएर काव्य सिर्जना गर्छ । काव्य सिर्जनाका लागि

जीवनजगत्का यावत् विषयवस्तु अर्थात् संसारका जुनसुकै वस्तु, प्रकृति, संस्कृति, प्रेम, भूगोल, इतिहास, राजनीति, धर्म, मानवीय स्वभाव, अनुभूति, तात्कालीन यथार्थ वस्तुस्थिति आदि ग्रहण गर्न सकिन्छ । यही विषयवस्तुको चयनगत स्वतन्त्रताको कारण कवितामा पनि अनेक रूपमा विविधता पाइन्छ । आफ्नो जीवन भोगाइका सुख-दुःख, हर्ष-विस्मात्, उज्याला-अँध्यारा आदि विविध पाटाहरूमध्येबाट आफूलाई प्रभावित र आकर्षिक तुल्याउने जुनसुकै विषयमा कवितासिर्जना गर्न सकिने हुँदा कविताको विषयवस्तु अनन्त हुन्छ र कवितासिर्जनाको मूल आधार पनि यही हो । कविताको विषयवस्तु वीजविचार वा प्रमुख भाव हो । यसको मूल भाव विषयवस्तु मात्र नभएर विषयवस्तुको निर्माण गर्ने कथन पनि हो । कविताको विषयवस्तु नैतिक, औपदेशिक, भावात्मक, रागात्मक, सौन्दर्यमूलक आदि जे पनि हुन सक्न्छ ।^{३४}

कविताको विषयवस्तु अमूर्त हुनुका साथै सूक्ष्म पनि हुन सक्छ । यही अमूर्तता र सूक्ष्मताका कारण यसको केन्द्रीय भाव वा विचार सुस्पष्ट हुन पनि सक्छ र नहुन पनि सक्छ । खासमा कृतिको कथ्य यसको विषय नभएर त्यसमा प्रत्यक्ष-परोक्ष रूपमा रहेको केन्द्रीय विचार हो । मूलभाव विषयवस्तुको एउटा भाग हो र यो चरित्र, बिम्ब, प्रतीक, शाब्दिक ढाँचा आदिमा आवद्ध हुन्छ ।^{३५}

कविताको एउटा महत्त्वपूर्ण घटक वा तत्त्वका रूपमा रहेको भाव वा विचार प्रगीतात्मक, आख्यानात्मक एवम् नाटकीय तीनै खाले संरचना भएका कवितामा कुनै न कुनै रूपमा आए पनि यसलाई मूलतः प्रगीतात्मक कविताको संरचक घटक मानिन्छ । आयाम लम्बिदै गएपछि क्रमशः विकसित र विस्तारित हुँदै जाने भाव वा विचारको विकास र विस्तार प्रगीतात्मक कवितामा पनि आदि, मध्य र अन्त्यका रूपमा क्रमिक वा व्यतिक्रमक ढङ्गले हुन्छ । यसको आदिमा मूलभावतर्फ अभिमुखीकृत गरी मूलभाव प्रस्तावित गरिन्छ भने मध्यमा यसको विस्तार तथा अन्त्यमा वर्तुलीय रूपले पुष्टीकरण एवम् निष्कर्षमा प्रस्तुत गरिन्छ । यी सबै दृष्टिबाट हेर्दा भाव वा विचार कविताको अनिवार्य संरचक घटक भएको तथ्य स्पष्ट हुन्छ ।^{३६}

गीता खत्रीद्वारा **सिर्जनायात्रामा गीता** कृतिमा रहेका कवितामा विषयगत विविधता पाइन्छ । जहाँ सामाजिक चेतना, आर्थिक अवस्था, प्रेमप्रणय, राष्ट्रियता, मानवतावाद, निजी जीवनका अनुभूति आदि विविध विषयवस्तुको प्रयोग छ । यस कृतिका कवितामा विषयवस्तुलाई यसरी देखाउँन सकिन्छ :

३४. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्, **कविताको संरचनात्मक विश्लेषण**, (काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६२), पृ. २१९ ।

३५. ऐजन, पृ. २२० ।

३६. ऐजन, पृ. २२० ।

क्र.सं.	शीर्षक	विषयवस्तु तथा मूलभाव
१.	यात्रा	यात्रा शीर्षकको यस कवितामा खत्रीले सपना पूरा गर्न विविध स्थानको भ्रमण तथा यात्रा गरेर सङ्घर्ष पछि सफलता प्राप्त गरेको भाव व्यक्त गरेकी छिन् । सपना पूरा गराउनकै लागि उनले यात्रा गरेका देशविदेशका ठाउँहरू यहाँ आएका छन् । यसरी धन कमाउन परदेश जानुपर्ने आम नेपालीको बाध्यात्मक अवस्थाको यथार्थ चित्रण यहाँ रहेको छ ।
२.	शुभकामना नयाँ-वर्षको	विगतको वर्ष जस्तोसुकै भएपनि यो वर्ष सुखमय बनाउनुपर्छ र सुखमय होस्, वैरभाव हटोस् भन्ने शुभकामना र आगामी दिन शुभ रहने छ भन्ने भावना रहेको यस रचनाले आशावादी भावना सन्देशका रूपमा व्यक्त गरेको छ ।
३.	ऐना-१	ढल्कदै गएको यौवनको प्रतिरूपले विरहमा पार्न सक्छ भन्दै ऐनाका अधिलिटर सोह्रवर्षे युवतीभैँ. नवस्न सुभाव दिइएको यस रचनाको मुख्य उद्देश्य ढल्कदो उमेरप्रतिको चिन्ता हो ।
४.	ऐना-२	ढल्कदो उमेरले निम्त्याएको विविध शारीरिक परिवर्तनको वर्णन गरिएको यस कवितामा अतीतको सम्झना तथा बुढ्यौलीप्रति चिन्ता व्यक्त गरिएको छ ।
५.	अतीत	अतीतमा घटेका अप्रिय घटनाबाट प्रताडित भएकी कवयत्रीले ती घटना नदोहोर्न्याउन आग्रह गरिएको यस रचनाको मूलभाव अतीतप्रतिको वितृष्णा र गुनासो हो ।
६.	कुहिरो भित्रकी राजकुमारी	स्वैरकल्पनात्मक शैलीमा लेखिएको यस कवितामा एउटी नवयौवनको रूप-लावण्य, सपनाको राजकुमार र उसको आगमनको कल्पना गरिएको छ । आमाको मातृवात्सल्य प्रेमको सम्झनाबाट उठान भएको यस कविताको मुख्य विषयका रूपमा भने भर्खर युवा उमेरमा प्रवेश गरेकी नव युवतीको स्वैर काल्पनिक इच्छा र आकांश हो ।
७.	सौन्दर्य	प्रेमिकाको रूप लावण्यको वखान गरिएको प्रस्तुत कवितामा प्रेमिकाको यौवनको तुलना अप्सरा र फूलसँग गरिएको छ । यस कवितामा प्रेमीले प्रेमिकाको शारीरिक रूपरङ्गको वर्णन निकै सुन्दर ढङ्गमा गरेको छ । यस कविताको मूल विषय प्रणयपरक

		प्रेमको प्रस्तुति हो ।
८.	तिम्रो पाउजेबको भङ्कारले	प्रेमिकाको पाउजेबको भङ्कारलाई निकै महत्त्वका साथ वर्णन गरिएको यस रचनामा पाउजेबको भङ्कारले निराशामा आशा जगाइदिएको भाव व्यक्त भएको छ । रक्सीले लट्ट भएको बेलामा पनि पाउजेब कै भङ्कारले विउँभाएको भावना यस कवितामा व्यक्त भएको छ ।
९.	मायाको निम्तो	प्रेमिकाको यौवन, रूपले मोहित भएको प्रेमिले प्रेमिकाका हरेक कुरा राम्रा लागेको र प्रेम पाउने आशा राखेको छ । प्रणयप्रेमको प्रस्तुति रहेको यस कवितामा प्रेमिकाको रूप लावण्यले मात लागेको बताइएको छ ।
१०.	मायाको मेरो परिभाषा	यस कवितामा कवि हृदयमा प्रेमका बारेमा उत्पन्न अनेक भाव तरङ्गलाई उतारिएको छ । प्रेमी-प्रेमिकाबीचको प्रेम, पति-पत्नीबीचको प्रेम, मातृत्व प्रेम आदि सबै प्रेममा प्रेम गर्ने तरिका, प्रेमको परिभाषा र अर्थ फरक-फरक छन् भन्ने सन्दर्भमा यो कविता सिर्जना भएको छ ।
११.	तिमीबिना	यस कवितामा प्रेमीबिना एकलै कुनै खुसीमा सामेल हुन नसक्ने करा बताइएको छ । प्रेमीको अनुपस्थितिमा हाँस मन नलाग्ने पुष माघको जाडोमा घाम तापन पनि मन नलाग्ने गरेको सन्दर्भ यहाँ प्रस्तुत छ । समग्रमा यस कविताको मूलभाव प्रेमको सार्थकता केवल युगलमा नै रहन्छ भन्ने दर्शाउनु हो ।
१२.	मन	मनका अनेक भाव तरङ्ग प्रस्तुत गरिएको यस कवितामा मन नै मालिक हो भन्ने भाव पाइन्छ । मनले जे पनि गर्न सक्छ भन्ने भाव यस कवितामा व्यक्त गरिएको छ ।
१३.	नियम	समयले कसैलाई पर्खदैन । परिश्रम नै ठूलो धन हो । आमाबुबाको आज्ञापालन सधैं शीरोधार्य हुनुपर्छ भन्ने अनेक उपदेश प्रस्तुत गरिएको यस रचनामा कवित्वभन्दा औद्देशिक व्यक्तित्व सबल भएको छ ।
१४.	आशीर्वाद	औपदेशिक शैलीमा लेखिएका यस कवितामा आफ्ना सन्तानलाई विभिन्न उदाहरणीय व्यक्ति र वस्तुको जस्तै कार्य गर्न उपदेश दिइएको छ । सन्तानलाई यहाँ बुद्धले भैं, तुलसीले भैं सुकर्म गरी

		कीर्ति फैल्याउन सक्ने बन्नु भन्ने आशीर्वाद दिइएको छ ।
१५.	भोलि कसले देखेको छ	भोलि के हुन्छ भन्ने कसैलाई थाहा नभएकाले आजै काम गरिहाल्नुपर्छ भन्ने औपदेशिक विचार यस कवितामा व्यक्त भएको छ । यस कवितामा भोलिका बारेमा बिथोलिन सकिने भएकाले सुकर्म आजै गर्नु पर्ने तर भोलिका लागि चिन्तित हुन नहुने उपदेशात्मक धारणा यस रचनामा प्रस्तुत भएको छ ।
१६.	रङ्गमञ्च	जीवनलाई रङ्गमञ्चको अभिनयसँग तुलना गरी यसको पर्दा कुनबेला खस्छ कसैलाई थाहा नभएको यथार्थलाई यस कवितामा उद्घाटन गरिएको छ । जीवनको क्षणभङ्गुरता र अनिश्चितता प्रस्तुत गर्नु यस रचनाको मूलभाव हो ।
१७.	मूल्य	जीवनको निस्सारता र निराशा अभिव्यक्त गरिएको प्रस्तुत रचनामा जीवनको मूल्य नभएको नैराश्य भाव प्रस्तुत गरिएको छ । क्षणभङ्गुरता, मूल्यहीन हाँसो, मूल्यहीन गुण, मूल्यहीन बोली आदिको अर्थ नभएको दर्शाइएको यस रचनामा जीवनको अस्तित्व पक्षको वकालत गरिएको छ ।
१८.	प्रश्न	उपदेशात्मक रूपमा संरचित प्रस्तुत कवितामा जन्मनुको औचित्य खोजी गर्नुपर्ने धारणा व्यक्त गरिएको छ । खानु लाउनु मात्र जीवन नभएकाले जीवनको सार तत्त्वको खोजी गर्नुपर्ने धारणा यस कवितामा प्रस्तुत छ । यदि 'किन जन्मियो ?' भन्ने कुराको खोजी नगरिए जीवनको सार्थकता नबुझिने भाव यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।
१९.	दुःख	जन्मनुदेखि मर्नुसम्मका सारा घटनावृत्त दुःख मात्रै हुन् भन्ने औपदेशिक भावमा रचित प्रस्तुत कवितामा जन्म हुनु, वयस्क हुनु, मिलन-विछोड हुनु सबै दुःख मात्रै हुन् भन्ने नैराश्य भाव प्रबल रूपमा आएको छ ।
२०.	पश्चात्ताप	समाजको यथार्थको प्रकटीकरण भएको यस कवितामा सौतेनी भगडा, पति-पत्नीबीचको भगडा, सासू बुहारीबीचको भनाभन, नन्द भाउजूबीचको तछ्छाडमछ्छाड, नोकरचाकरको बेइमानी आदि घटनाहरूका माध्यमबाट सामाजिक यथार्थ प्रस्तुत भएको छ । बहुविवाह गरेर निराश भएको जोगीका मनको भाव यस

		कवितामा पश्चातापका रूपमा आएको छ ।
२१.	सम्झना	डायस्पोरिक भाव भेटिने प्रस्तुत कवितामा प्रवासमा रहँदा नेपालको यादमा लेखिएको स्पष्ट हुन्छ । संसार एउटै हो भन्ने धेरै भए पनि नेपालको यादले सताइएकी कविले किन यति धेरै याद आइरहन्छ भन्ने धारणा यस कवितामा राखेकी छिन् ।
२२.	सपना	नेपालका विविध प्राकृतिक सम्पदाको सुन्दर मानवीकरण गर्दै प्रकृति चित्रण गरिएको यस रचनामा कवि हृदयमा रहेको नेपालप्रतिको प्रेम, आस्था र गरिमाले स्थान पाएका छन् । न्यूयोर्कमा बसेकी कवयत्रीलाई नेपालको औधी याद आएको छ । प्रवासमा रहेकी उनका मनमा उब्जिएका डायस्पोरिक भावना यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
२३.	अलकापुरी	बदलिएको काठमाडौँ र यसका गतिविधि, नेपालको राजनैतिक परिवेश आदि विविध क्षेत्रका विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्य गरिएको प्रस्तुत रचनामा प्रकृतिले पनि नेपाललाई ठग्यै छ भनेर नेपालप्रति निकै चिन्ता व्यक्त गरिएको छ । भानुभक्तको अलकापुरी अब समाप्त भयो भन्ने सन्दर्भ पनि यहाँ पाइन्छ ।
२४.	आशाको त्यान्द्रो	कहिल्यै नुटुङ्गिने तथा अनवरत बगिरहने मनको इच्छा र आशाले मान्छेलाई जहाँ पनि पुऱ्याउँछ भन्ने भाव समेटिएको प्रस्तुत रचनामा आशाकै कारण मान्छे कर्मपथमा अग्रसर हुन्छ भन्ने आशावादी भाव व्यक्त गरिएको छ ।
२५.	चिठी	पाश्चात्य समाजमा बढ्दै गइरहेको विविध प्रकारका विकृतिहरूलाई देखाउँन सफल यस कवितामा पाश्चात्य समाजको यान्त्रिक जीवनशैली, भोगविलास, वृद्धहरूको टिठ लाग्दो स्थिति, युवाहरूको खुला यौनक्रिडा आदि कुराहरू समेटिएको छ । आमालाई चिठी लेखिएको यस कवितामा पूर्वीय समाजमा असान्दर्भिक लाग्ने कुराहरूलाई निकै आलोचनात्मक स्वरूपमा व्यक्त गरिएको छ ।
२६.	परदेशीलाई चिठी	देश, जनता र आमालाई कहिल्यै नभुल्नु भन्ने सुभावा दिई लेखिएको यस कवितामा कार्यकुशलताको शुभकामना र आशीवाद दिइएको छ । मुख्यतया परदेशमा रहेकालाई सम्बोधन गरी

		लेखिएको यस रचनामा प्रत्येक नेपालीले नेपालका लागि पसिना बगाउनु पर्ने सन्देश प्रस्तुत गरिएको छ ।
२७.	स्वदेशी खबर	प्रजातन्त्रको उदयपछि छाएको परिवर्तनको लहरले सबै क्षेत्र प्रभावित भएको र दिनानुदिन व्यभिचार र भ्रष्टाचार बढ्दै गएको अवस्थाप्रति व्यङ्ग्य गरी रचिएको यस रचनामा राजनैतिक व्यक्तिहरूले विभिन्न देशको भ्रमण गरे पनि त्यहाँका विकासका कार्यलाई लागु गर्नेतर्फ ध्यान नदिइएको अवस्थाप्रति तीव्र व्यङ्ग्य गरिएको छ ।
२८.	पटक पटक तुहिएकी सेती गाई	शान्त सुन्दर नेपाल रणभूमिमा परिणत भएको अवस्थाप्रति असन्तोष जनाउँदै लेखिएको यस रचनामा देशलाई तुहिएको सेती गाईसँग तुलना गरिएको छ । सेती गाई जति विरामी भए पनि, बूढो भए पनि दुहुन र साँढे लगाउन नछाडेजस्तै देश द्वन्द्वले क्षत-विक्षत हुँदा पनि विभिन्न किसिमका भाँडभैलो र अवसरवादीले रजाइ गर्न नछाडेको अवस्थाप्रति तीतो व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ ।
२९.	जय शिवशंकर भोला	अत्याचार, अन्याय, विकृति, विसङ्गतिको नास गर्न शिवको पुकारा गरिएको यस रचनामा शैव शक्तिका माध्यमबाट सम्पूर्ण जगतको कल्याण हुने छ भन्ने ईश्वरीय भक्ति र आस्था व्यक्त भएको छ ।
३०.	हजुरआमा	वृद्धहरूका केश त्यतिकै फुलेका होइन, यी त साधना, सङ्घर्ष र मेहनतको उपज हो भन्ने भाव व्यक्त भएको प्रस्तुत कवितामा वृद्ध नागरिकप्रति सम्मान व्यक्त गर्न हजुरआमालाई पात्र बनाइएको छ । यस रचनामा आजको यो समाज निर्माणमा हाम्रा अग्रजहरूको देन रहेको र उनीहरूको सम्मान हाम्रो कर्तव्य हो भन्ने भाव प्रस्तुत गरिएको छ ।
३१.	आमा	ममताकी खानी आमाको वात्सल्य प्रेम, साहस, सौर्य, तेज आदि अनेकन आमाका गुणको बखान गरिएको यस रचनामा आमालाई ईश्वरभन्दा माथिल्लो श्रेणीमा राखिएको छ ।
३२.	छोरी	छोरी जन्मदा दुर्भाग्य सम्झने परम्परित सामाजिक सोचमा परिवर्तन गरी छोरा र छोरीमा विभेद गरिनु हुँदैन भन्ने समानतावादी सोच भएको यस कवितामा छोरीलाई उचित

		शिक्षादीक्षा र अवसर दिने हो भने छोराजतिकै छोरी पनि सबल हुन सक्छे भन्ने भाव व्यक्त भएको छ । छोरी कमजोर हुन्छन् भन्ने हाम्रो सामाजिक सांस्कृतिक सोचमा परिवर्तन ल्याउनु पर्ने धारणा यस कवितामा अभिव्यक्त भएको छ ।
३३.	कन्यादान	नेपाली हिन्दू समाजको वैवाहिक परम्पराको एक अंश कन्यादानको सन्दर्भ समेटिएको यस कवितामा छोरीलाई कन्यादान गरी विदाई गर्दा आमाका मनमा उब्जिएका अनेक भावलाई समेटिएको छ । छोरीको जन्मदेखि लिएर दुधेदाँत उम्रेको, प्रथम रजस्वला भएको र कन्यादान जस्ता विशेष घटनाको स्मरण गर्दै जस्तो सुकै अवस्थामा पनि काँडाको बीचमा गुलाफ फुलेसरी फुल्नु भन्ने आशीर्वाद छोरीलाई दिइएको छ ।
३४.	मिलन	विवाह गरेर घर पठाइएकी छोरी बिना खबर आइपुग्दा आमाको मनमा हर्ष भरिएको र छोरीसँगको मिलनमा खुशी भएको भाव व्यक्त छ भने छोरीको पहिलाको भैं बालापन र चञ्चलता नदेखेर दुःखी पनि छिन् । संवादात्मक शैलीमा रचिएको प्रस्तुत रचनामा छोरीले बालापन व्यवहारले थिचिएको बताएकी छिन् र मिलन बिछोड दिन-रात जस्तै चक्र भएको कुरा व्यक्त गरी फेरि मिलन हुनेछ भनी कविता समापन भएको छ ।
३५.	व्यथाको कथा	नेपाली समाजमा छोरीले धेरै बोल्नु हुन्न भन्ने परम्परित धारणा रही आएको छ । यस्तो पुरातनवादी सोचले ग्रस्त भएको अवस्थामा वैवाहिक बन्धनमा बाँधिई पराई घर जानुपर्दा भन पीडा हुने कुरा देखाइएको छ । मनमा लागेका कुरा कहाँ र कसरी गर्ने भन्ने अन्धो यस कवितामा दर्शाइएको छ । लैङ्गिक असमानता देखाउँनु नै यस कविताको मूल उद्देश्य हो ।
३६.	बाँच्नेक्रम	मानवजीवनमा प्रायः अरूकै लागि बाँच्ने तीतो यथार्थलाई यस कवितामा उतारिएको छ । आमाबुबा, दाजुदिदी, सासूससुरा, श्रीमान्, छोराछोरी, छिमकी आदिका लागि बाँच्ने क्रम कहिलेसम्म चल्छ र आफ्नो लागि कहिले बाँचिन्छ भन्ने टुङ्गो नभएको भाव यस कवितामा व्यक्त भएको छ ।
३७.	जम्काभेट	धेरै समयको अन्तरालमा पुराना साथीहरूसँग भएको भेटघाट र

		भलाकुसारीबाट रमाइलो भएको भाव व्यक्त भएको यस कवितामा यस्तै भेटघाट हुने अवसर जुरिरहोस् भन्ने भाव व्यक्त भएको छ ।
३८.	तिम्रो निम्तो	मायामा बारम्बार घात पाएकी प्रेमिकाले प्रेमीको बोलावटमा पनि केही षड्यन्त्र छ भन्ने जानेर पनि भेट्न जाने कि नजाने द्विविधामा परेको दोधारको अवस्था देखाइएको यस कवितामा 'जहाँ पाप त्यही फलिफाप' भन्ने उक्ति चरितार्थ गर्न विभिन्न उदाहरण दिई सतीको श्राप परेको देशमा जन्मिएकै कारणले मायामा धोका पाएको भन्ने धारणा व्यक्त भएको छ ।
३९.	म को हुँ	आफूलाई म को हुँ तिम्री आफैं चिन भनेर विभिन्न किसिमका आफूले गरेका कार्यव्यापारको विवरण दिइएको प्रस्तुत कवितामा आफू कहिले नौनी, कहिले अङ्गार, कहिले फूल, कहिले सिस्नो, कहिले खोला, कहिले ताल, कहिले नेता आदि जे पनि बन्न सक्ने अद्भूत लक्षण भएको वर्णन गरिएको छ । विविध किसिमका कामहरूको विवरण दिए पनि 'म को हुँ' लाई आफैं पहिचान गर्न पाठकमा स्वतंत्र रूपमा छोडिएको यस कविताको मूल ध्येय नै पाठकलाई स्वतंत्र रूपमा वर्णन गर्न छाडिदिनु हो ।
४०.	तिम्रो घर नै एक मन्दिर	दिदी बहिनीको वार्तालापबाट सुरु भएको यस कवितामा परिवारका सबैमा प्रेम भरपूर छ भने त्यो परिवार नै मन्दिर जस्तै हुन्छ भन्ने भाव व्यक्त भएको छ । प्रेमलाई उच्च ईश्वरीय दर्जा दिनु नै यस कविताको मूल उद्देश्य हो ।
४१.	चेस	प्रतीकात्मक रूपमा आएको 'चेस' शीर्षक भएको यस कवितामा बुद्धिमताको प्रयोग अघि बढ्नका लागि लगाउनुपर्छ र नवीन धारणासँग अद्यावधिक हुनुपर्छ भन्ने धारणा प्रस्तुत भएको छ । यस कवितामा आफू, समाज र राष्ट्रको हितका लागि बुद्धिमताको उपयोग गरी नवीन धारणासँग अद्यावधिक रहनुपर्ने धारणा व्यक्त भएको छ ।
४२.	पित्तको थैली	मानिसले आफूभिन्नका कुभावना हटाई सुभावनाहरू जागृत गर्‍यो भने गुणी, उपकारी बन्दछ भन्ने धारणा यस कवितामा व्यक्त भएको छ । पित्तको थैलीलाई यहाँ अवगुणको भण्डारका रूपमा लिइएको छ । तथापि अवगुणलाई पनि सुकर्मले गुणमा परिणत

		गर्न सकिन्छ, त्यसैले अवगुणीलाई सत्मार्गमा ल्याउन गुणीको सङ्गत आवश्यक छ, भन्ने भाव यस कवितामा प्रतीकात्मक रूपमा आएको छ ।
४३.	कोसेली	विश्वास उपर अविश्वास, घृणा र तिरस्कार आदि विपरीत व्यवहारलाई कोसेली मानिएको यस रचनामा प्रेमी-प्रेमिकाको विछोड नै मुख्य विषयका रूपमा वर्णित छ ।
४४.	अस्तित्व	मानव जन्म र जगतको अस्तित्व नै मेटिने गरी भएका विश्वयुद्धहरूजस्तै अर्को विश्वयुद्ध जन्मिने हो कि ? भन्ने आशंका गरिएको यस रचनामा विकास निर्माणको सिर्जना आफ्नै हातले नबिगार्न, अस्तित्व नमेटाउन जगत, प्राणी र प्राणीले सिर्जिएका रचनाको अस्तित्व बाँचिरहोस् भन्ने सम भाव यस रचनाको मूलभाव हो ।
४५.	सिर्जना यात्रा-१	पारिवारिक प्रेम, सद्भाव र आदरले सिर्जनाको मूल रसाएको र यो रसलाई समाजमा छर्न पाउँदा खुशी भएकी कवयत्रीलाई थकाइले क्लान्त हुँदा पनि नयाँ जोसजाँगर भिकेर नवीन सिर्जना गरूँ भन्ने लागेको भाव यस कविताले मुखरित गरेको छ ।
४६.	सिर्जनायात्रा -२	मानवजीवन एउटा सिर्जनाको लहरा हो भन्ने भाव प्रस्तुत गर्ने क्रममा सिर्जना भएको प्रस्तुत कवितामा जीवनले विश्राम नलिउन्जेल केही न केही सिर्जना भइरहन्छ, भन्ने दार्शनिक विचार प्रस्तुत भएको छ ।
४७.	सिर्जनायात्रा -३	यस कवितामा मानव जीवनलाई सिर्जनाको रूपमा लिइएको छ । बाल्यकालदेखि नवयौवनमा प्रवेश गरेकी छोरीले हाँस्नु, बोल्नु, हिड्नुजस्ता अनेकन काम गराइलाई नै सिर्जनायात्राका रूपमा लिइएको छ ।
४८.	सिर्जनायात्रा-४	सिर्जनाको कुनै परिवेश, मूल्य र परिधि नहुने र यसलाई स्वच्छन्द रूपमा प्रकट हुन दिनुपर्छ भन्ने भाव राखिएको प्रस्तुत रचनामा सिर्जना बजारमा किन्न पाइन्छ, न त फेरि त्यहि भाव दोहोरिए आउँछ । त्यसैले यसलाई बाँधेर राख्नु हुँदैन भन्ने भाव व्यक्त गरिएको छ ।
४९.	सिर्जनायात्रा-५	प्रेमको अभिव्यक्ति पाइने प्रस्तुत कवितामा प्रेमीको अमूल्य प्रेम

		पाएर नै कवयत्रीमा सिर्जनाको स्रोत रसाएको र प्रेमकै आधारमा संसार विजय गर्न सक्ने अदम्य साहस पलाएको भाव व्यक्त गरिएको छ ।
५०.	सिर्जना	सिर्जना गरेर सबैको प्रिय बन्ने इच्छालाई नबाँध्न आग्रह गरिएको प्रस्तुत रचनामा सिर्जनाबाटै सूर्यजस्तो ज्योति फैलाउने इच्छा, कुन्तीजस्तै दयावान्, कोइलीजस्तै सुरिली बन्ने इच्छा कवयत्रीको रहेको देखाइएको छ । जति सुकै विघ्नबाधा आइपरे पनि सहेर सुकीर्ति फैलाउन निरन्तर सिर्जना, साधना गर्ने मनसाय यस रचनामा कवयत्रीले दर्शाएकी छिन् ।
५१.	प्रजातन्त्रको स्वाद	देशमा फैलिएको द्वन्द्वले विह्वल भएर लेखिएको यस रचनामा प्रजातन्त्रको आगमनले पनि देश र जनताको भलो हुन नसकेको अवस्थाप्रति चिन्ता व्यक्त गरिएको छ । सहिदको सपना चकनाचुर भएको प्रति पनि निकै चिन्ता यस कवितामा व्यक्त भएको छ ।

गीता खत्रीको **सिर्जनायात्रामा गीता** कृतिमा रहेका कविताहरूमा विषयगत विविधता पाइन्छ । जहाँ सामाजिक चेतना, आर्थिक, प्रेमप्रणय, राष्ट्रिय, मानवतावाद, निजी जीवनका अनुभूति आदि विविध विषयवस्तुको प्रयोग छ । उनका यस सङ्ग्रहका कवितामा पाइने प्रमुख विषयवस्तु तथा मूलभावलाई निम्नानुसार हेर्न सकिन्छ :

१. सामाजिक चेतना

कवयत्री गीता खत्रीका **सिर्जनायात्रामा गीता** सिर्जनासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कवितामा समाजजस्ताको तस्तै उपस्थित हुन आएको छ । सामाजिक परम्परा, बाध्यता, विवशता, शोषण, दमनजस्ता विषयवस्तु प्रस्तुत भएका छन् । उदाहरणलाई निम्नलिखित कवितांशलाई लिन सकिन्छ :

- (क) आशवासन त सबैले दिन्छन्
जब बस्दछन् कुर्सीमा बास
अनि सर्पले काँचुली फेरे भैं
बनी दिन्छन् रामहरू रावण अनायास

(अलकापुरी, पृ. ३०)

(ख) के गर्ने यस्तै छ, यहाँको चलन
भाकैले थाहा हुन्छ
के जन्मियो भनी
लामो सास फेर्दै भन्छन् 'छोरी'

(छोरी, पृ. ४६)

(ग) पहिलो दोस्रो विश्वयुद्धको
परिणाम त थाहा नै छ
ए, रक्त पिपासु मान्छे हो ।
तेस्रो विश्वयुद्ध निम्त्याइरहेछौं ।

(अस्तित्व, पृ. ६२)

उपर्युक्त उदाहरणहरूमा (क) मा वर्तमान अवस्थासँग मेल खाने विषय प्रस्तुत भएको छ । कुर्सी मोहमा परेका नेताहरू सत्ता प्राप्ति पछि जनतालाई बिसन्धन् भन्ने भाव समसामयिक सन्दर्भमा निकै सान्दर्भिक देखिन्छ । त्यसैगरी उदाहरण (ख) मा हाम्रो समाजमा छोरीलाई गरिने अत्याचारको प्रकटन छ । उदाहरण (ग) मा हाल विश्वजगत्मा नै विभिन्न किसिमका विकृति र विसङ्गतिले निम्त्याइरहेको युद्ध, त्रास आदिको प्रस्तुति दिँदै मान्छेको अमानवीय व्यवहारको प्रकटीकरण भएको छ । यसरी गीता खत्रीका कवितामा हाम्रै समाजमा घटेका र घट्ने घटनाले स्थान पाएकाले सामाजिकता उनको मुख्य विषयवस्तुगत क्षेत्र हो ।

२. प्रेमपरक प्रस्तुति

गीता खत्रीका रचनामा मायाप्रेमको परिपाक पाउन सकिन्छ । संयोगान्त र वियोगान्त दुवै प्रेमको कलात्मक प्रस्तुति सिर्जनायात्रामा गीता कृतिमा सङ्कलित कविताहरूमा पाइन्छ ।

(क) आज मलाई मात लाग्यो
मुहार तिम्रो हेर्दा
आज मलाई बात लाग्यो
तिमीसँग हिँड्दा

(मायाको निम्तो, पृ. १२)

(ख) तिमीबिना पुसमाघको घामको
न्यानो ताप लिनु पनि के लिनु
तिम्रो न्यानो अँगालोबिना

(तिमीबिना, पृ. १५)

माथि दिइएको उदाहरणहरूमा प्रेमको र संयोग र वियोग स्वरूपको चित्रण गरिएको छ । उदाहरण (क) मा संयोगपरक प्रेमको प्रस्तुति रहेको छ । यहाँ प्रेमिकाको साथले मन्त्रमुग्ध भएको प्रेमीको उन्मत्त अवस्थाको चित्रण छ । त्यसैगरी उदाहरण (ख) मा प्रेमीको अनुपस्थितिले सबैकुरा अप्रिय बन्दै गएको कुरा उल्लेख छ । यहाँ वियोगान्त प्रेमको चित्रण गरिएको छ ।

३. राजनैतिक सचेतता

सिर्जनायात्रामा गीता सिर्जनासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूमा राजनैतिक सचेतता पनि स्पष्ट रूपमा पाइन्छ । हरेक क्षेत्र राजनीतिबाट प्रभावित भए जस्तै सर्जक पनि अछुतो रहन सकेकी छैनन् । यस सङ्ग्रहमा सर्जकले राजनैतिक परिवेशप्रति पनि सजग रहनु पर्ने सन्देश दिएकी छिन् ।

(ख) विगत व्यवस्थालाई पछारी
ल्याएका थिए हर्षोल्लास
अघाएका बाघहरू गए
भोका बाघहरू आए
कुरा त उस्तै भयो साथी
साँढेको जुधाई बाच्छाको मिचाई ।

(प्रजातन्त्रको स्वाद, पृ. ३९)

(ख) यथार्थ के हो कसले बुझ्ने यहाँ
कहिले विद्यालय - विश्वविद्यालय बन्द
कहिले वार्ता र कहिले द्वन्द्व
देश भइरहेछ कुरुक्षेत्र मन्द-मन्द

(पटक-पटक तुहिएकी सेती गाई, पृ. ४०)

(ग) आशवासन त सबैले दिन्छन्
जब बस्दछन् कुसीमा बास
अनि सर्पले काँचुली फेरेभै
बनी दिन्छन् रामहरू रावण अनयास ।

(पटक-पटक तुहिएकी सेती गाई, पृ. ४०)

उपर्युक्त हरफहरूमा राजनीतिक परिवेशलाई कलात्मक रूपमा देखाइएको छ । उदाहरण (क) मा शासन व्यवस्था नामका लागि मात्रै परिवर्तन भएको तर जनताको दुःख जस्ताको त्यस्तै रहेको राजनैतिक स्थिति देखाइएको छ । उदाहरण (ख) मा नेपालमा तत्कालीन अवस्थामा हुने गरेका बन्द, हडताल आदिको उल्लेख गरिएको छ भने जनताका समस्या जस्ताको त्यस्तै रहेको अवस्था पनि चित्रण गरिएको छ । त्यसैगरी उदाहरण (ग) मा जनतालाई भुक्त्याउने नेताहरूको बहुरूपी व्यवहारको प्रस्तुति रहेको छ ।

४. लैङ्गिक विभेदको प्रस्तुति

खत्रीका कवितामा विषयवस्तुको रूपमा लैङ्गिक विभेदले पनि स्थान पाएको छ । नेपाली समाजमा छोरा र छोरीबीच गरिने विभेदको छनक कवितामा देख्न सकिन्छ ।

(क) कस्तो विडम्बना यो
सृष्टिको क्रममा त
छोरी पनि त नभई नहुने
तर पनि सबै आरोप
उनै माथि थोपरिने ।

(छोरी, पृ. ४६)

(ख) माइती घरमा छँदा
केही मनमा आएका
भावनाहरू व्यक्त गर्न खोज्दा
छोरी भएर ठूलो मान्छेको बीचमा
नआऊ बोल्न भनी दिँदा ।

(व्यथाको कथा, पृ. ५१)

उपर्युक्त कवितांशमा नेपाली समाजमा गरिने लैङ्गिक विभेदको प्रस्तुति रहेको छ । हाम्रो समाजमा छोरीले ठूला मान्छे बोलेको ठाउँमा बोल्न नहुने, मनमा केही लागे चुपचाप सहनु पर्छ भन्ने जस्ता प्रचलन रहेको छ । जसको प्रस्तुति खत्रीका कवितामा पनि पाइन्छ । उदाहरण (क) मा सृष्टि गर्ने छोरीलाई नै अवहेलना गर्ने र नारी माथि नै विभिन्न आरोप लगाइने गरेको उल्लेख छ भने उदाहरण (ख) मा छोरीले ठूला मान्छेका अघि बोल्न नहुने, बोल्न मन लागेका कुराहरू पनि दबाएर राख्नुपर्ने जस्ता विभेदपूर्ण स्थितिको व्याख्या गरिएको छ ।

५. प्रकृति चित्रण

खत्रीले यस कवितासङ्ग्रहमा विषयगत विविधता प्रस्तुत गरेकी छिन् । त्यसमा प्रकृति चित्रण पनि एक विषयका रूपमा आएको छ । प्रकृतिको विविध स्वरूपको चित्रण खत्रीका कवितामा पाइन्छ ।

(क) डाँफे र मयुर आफ्नै धूनमा
नाचिरहेका
अस्तव्यस्त भई
लालीगुराँस वन भरि फक्रिरहेको ।

(सपना, पृ. २८)

(ख) मन्द-मुस्कान छोड्दै
बगिरहेका नदीहरू
मन्दिरमा चढाइएका चारा टिप्दै
यत्रतत्र रमाइरहेका परेवाका जोडीहरू

(सपना, पृ. २९)

उपर्युक्त हरफहरूले प्रकृतिको सुन्दर चित्रण गरेका छन् । उद्धृतांश उदाहरण (क) मा प्रकृतिमा मयुरजस्ता पन्छी नाचेको वर्णन छ । वनमा लालीगुराँस फुलेर रमाइलो र सुन्दर देखिएको छ भन्ने वर्णन गरिएको छ । उदाहरण (ख) मा प्रकृतिको सुन्दर मानवीकरण गरिएको छ । जहाँ प्रकृतिको सुन्दर र मनोरम दृश्यको वर्णन गरिएको छ ।

६. व्यङ्ग्यात्मकता

खत्रीको सिर्जनायात्रामा गीता कृतिमा सङ्गृहीत कविताहरूमा व्यङ्ग्यात्मकता पनि सबल रूपमा आएको छ । समाजमा भइरहेका विकृति र विसङ्गतिलाई उदाङ्गो पार्न कवयत्रीले व्यङ्ग्यात्मकताको साहारा लिएकी छिन् :

- (क) लुगाको त के बयान गर्नु
आफ्ना देशमा त्यस्तै
चिनारी गछ्छन् यिनीहरू
आफूलाई सभ्य ठानी
देखें मैले सबै यहाँ
गए गुञ्जिएको स्तर
पशुको भन्दा पनि ।

(चिट्ठी, पृ. ३२)

- (ख) विक्षिप्त भइरहेका छन् मान्छेका मनहरू
आकाशमा उडिरहेका काग र चीलहरू
देखेर जताततै रगतका फाल्साहरू
जताततै पीडा र अशान्तिका चित्कारहरू ।

(पटक-पटक तुहिएकी सेती गाई, पृ. ४०)

यसरी गीता खत्रीले आफ्ना कविताहरूमा आफूले देखेका विषयवस्तुमाथि नै व्यङ्ग्य प्रहार गरेकी छिन् । उदाहरण (क) मा युरोपेली समुदायमा देखिएका विविध विकृतिको चर्चा छ । जहाँ सभ्यताका नाममा मौलाउँदै गएको अनैतिकताप्रति व्यङ्ग्य गरिएको छ । त्यसैगरी उदाहरण (ख) मा युद्धकालीन नेपालको दयनीय स्थिति वर्णित छ । जहाँ तत्कालीन नेपालीहरूको मानसिक अवस्थाको चित्रण गरिएको छ ।

७. उपदेशात्मकता

गीता खत्रीको **सिर्जनायात्रामा गीता** कृतिमा उपदेशात्मकताको बहुलता छ । कतिपय ठाउँमा कवि व्यक्तित्वलाई नै छोप्ने गरी औपदेशिक व्यक्तित्व प्रबल भएर आएको छ । कवितामा उनले उपदेशहरूलाई निकै आदर्शका साथ व्यक्त गरेकी छिन् :

- (क) समयले मान्छेलाई कहिले पर्खदैन
जे तिमीलाई गर्नु छ
समयमै गर
मातापितालाई आदर गरी
सधैं आज्ञाको पालन गर ।

(नियम, पृ. १७)

(ख) बुद्धले जस्तै तिमीले पनि
आफ्नो नाम संसारमा फिँजाउ
श्रीखण्डले वास्ना फिँजाएभै
तिमी आएको सबैलाई आभास देऊ ।

(आशीवाद, पृ. १९)

(ग) ज्ञान र सुकर्मले तिमीलाई
सुमार्गको बाटो डोऱ्याउँछ
नसोच भोलिको दिन
भोलि कसले देखेको छ
जे गर्नु छ, तिमी आजै गर
जहाँ पुग्नु छ तिमी आजै हिड ।

(भोलि कसले देखेको छ, पृ. २०)

गीता खत्रीका कवितामा यसरी उपदेश र ज्ञानका अनेकन रूप देख्न सकिन्छ । कतिपय स्थानमा कवि व्यक्तित्वभन्दा उपदेशक व्यक्तित्व प्रबल रहेको छ । उदाहरण (क) मा समयको पहिचान गरी उचित कार्य गर्नुपर्ने तथा आमाबुवाको रेखदेख गर्नुपर्ने आदर्श भाव व्यक्त भएको छ । उदाहरण (ख) मा बुद्धजस्तै बन्नु पर्ने आदर्शमय भाव प्रबल छ । उदाहरण (ग) मा भोलि कसैले नदेखेकाले आजको मूल्यवान समयको सदुपयोग गरी समयमा नै गर्नुपर्ने काम गरिसक्नु पर्ने भाव व्यक्त छ ।

यसरी गीता खत्रीले **सिर्जनायात्रामा गीता** सिर्जनात्मक कृतिमा सङ्गृहीत कविताहरूमा सामाजिक सचेतता, प्रेमपरक प्रस्तुति, राजनैतिक सचेतता, लैङ्गिक विभेद, प्रकृति चित्रण, व्यङ्ग्यात्मकता, उपदेशात्मकता आदि विषयवस्तुमा रहेर समग्र कविताको रचना गरेकी छिन् । धेरै जसो कवितामा प्रेमको प्रस्तुत रहेको छ । कतै-कतै कविका निजी पीडाहरू पनि आएका छन् । तथापि सिर्जनाहरूमा नेपालीपन छ, हाम्रो समाजका र आफ्नै व्यथा छन् । समाजमा देखिने जे-जस्ता विकृति विसङ्गति छन्, ती सबैलाई सिर्जनात्मक प्रस्तुति गर्दै तिनीहरूका अब परिवर्तन हुनुपर्छ, ज्ञान र विवेकले समाज सिञ्चनु पर्छ भन्ने आदर्श सन्देश यस कृतिमा सङ्गृहीत कविताले दिएका छन् ।

५.२.३ सहभागी

सामान्यतया साहित्यिक सन्दर्भबाट हेर्दा साहित्यिक कृति वा सङ्कथनमा संलग्न वा प्रयुक्त व्यक्ति, पात्र वा चरित्रलाई सहभागी भनिन्छ। गैरसाहित्यिक सन्दर्भबाट हेर्दा चरित्रले व्यक्तित्व र नैतिकतालाई पनि सङ्केत गर्दछ। सहभागी वा पात्रहरू मानवका अतिरिक्त अमानव, जनावर तथा निर्जीव वस्तुहरू पनि हुन सक्छन्। यस्ता गैरमानव वा मानवेतर वस्तुलाई लेखकले मानवीय व्यक्तित्वमा आरोपित गरी प्रस्तुत गर्दछ। साहित्यिक विधाका अनेक कृतिहरूमा प्रस्तुत गरिएका विभिन्न नामहरूलाई नै सहभागी भनिन्छ।^{३७}

कृतिमा सहभागीहरूको सहभागिता वक्ता-स्रोता, सम्बोधन-सम्बोधित, प्रेषक-प्रापक आदिका रूपमा हुन्छ। सहभागीहरूले यी मध्ये कुनै एकका रूपमा निर्दिष्ट भूमिका निर्वाह गर्छन् र परिस्थितिअनुसार यिनको भूमिकामा परिवर्तन आउन पनि सक्छ। कृतिमा अनुकूल, प्रतिकूल, प्रमुख, सहायक, गौण, गतिशील, स्थिर, वर्गीय, व्यक्तिगत, नेपथ्य, मञ्च, बद्ध, मुक्त आदि अनेक प्रकारका पात्रहरूको सहभागिता रहन्छ। कृतिको कथानक प्रमुख सहभागी वा नायकमा घटित घटनावलीबाट गतिशील भई उसकै चरित्र र भूमिकाद्वारा निर्धारित हुन्छ।^{३८}

प्रगीतात्मक, आख्यानतात्मक र नाटकीय तिनै खाले कवितामा विभिन्न प्रकारका सहभागीहरूको प्रयोग गरेको पाइए तापनि प्रगीतात्मक कवितामा स्वेच्छिक रूपमा र अन्य दुईमा अनिवार्य रूपमा सहभागी आवश्यक हुन्छ। साहित्यिक कृतिमा संलग्न सहभागीहरूलाई लिङ्गका आधारमा पुरुष र स्त्री, कार्यका आधारमा प्रमुख, सहायक र गौण, प्रवृत्तिका आधारमा अनुकूल र प्रतिकूल, स्वभावका आधारमा गतिशील र स्थिर, जीवन चेतनाका आधारमा वर्गीय र व्यक्तिगत, आसन्नताका आधारमा नेपथ्य र मञ्च, आवद्धताका आधारमा बद्ध र मुक्त विभाजन गरिन्छ। हरेक कृतिमा सहभागीहरूको सङ्ख्या घटीबढी भए पनि तिनको उपस्थिति चाहिँ अनिवार्य रहन्छ।^{३९}

सिर्जनायात्रामा गीता रचना सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूमा मानव, मानवेतर एवम् अतिमानवीय पात्रहरूको प्रयोग भएको छ। अतिमानवीय पात्रहरूमा राम, सीता, रावण, बुद्ध आदि रहेका छन्। मानवीय पात्रहरूमा आमा, बाबा, हजुरआमा, छोरी, भानुभक्त, बूढाबूढी, केटाकेटी, पतिपत्नी, छोराछोरी आदि रहेका छन्। त्यस्तै मानवेतर पात्रहरूका रूपमा गाई, डाँफे, भवँरा, कोइली, मृग, भूसुना आदिको प्रयोग छ।

३७. ऐजन, पृ. २२७।

३८. ऐजन, पृ. २२८।

३९. ऐजन, पृ. २२८।

यसरी प्रस्तुत सिर्जनात्मक कृतिमा मानवीय, अतिमानवीय र मानवेतर पात्रहरूको प्रयोग भएको छ । सहभागीताका दृष्टिले गीता खत्रीको **सिर्जनायात्रामा गीता** सिर्जनासङ्ग्रह सरल र सहज देखिन्छ । सहभागीहरू रचनाको भाव विस्तार गर्ने क्रममा मात्र आएका हुन् । यिनीहरू गतिशील पात्रका रूपमा नभई स्थिर पात्रका रूपमा कवितामा प्रस्तुत भएका छन् । यद्यपि सहभागीहरूको उपस्थितिले कविता पठनीय बनेका छन् ।

५.२.४ परिवेश

कृतिमा प्रयुक्त चरित्रहरूले कार्यव्यापार सम्पन्न गर्ने तथा घटनाहरू घटित हुने ठाउँ, समय र वातावरणलाई परिवेश भनिन्छ । यसलाई देश, काल, वातावरण, कार्यपीठिका, पृष्ठभूमि आदि भनेको पाइन्छ । घटना कहिले, कहाँ र कसरी घटित भयो भन्ने कुरालाई परिवेशले जनाउँछ । यसले ठाउँ, समय, वातावरणका साथै घटना घटित हुने भौतिक स्थितिलाई समेत बुझाउँछ । वास्तवमा परिवेश भनेको देश, काल र वातावरण हो । देशले कार्यव्यापार सम्पन्न हुने स्थान, कालले कार्यव्यापार सम्पन्न हुने समय तथा वातावरणले कार्यव्यापारबाट उत्पन्न प्रभावलाई जनाउँछ । यसरी घटना घटित हुने स्थान, समय र परिस्थिति नै परिवेश हो ।^{४०}

परिवेश बाह्य र आन्तरिक दुवै हुनसक्छ । बाह्य परिवेशलाई भौतिक तथा आन्तरिक परिवेशलाई मानसिक परिवेश पनि भन्न सकिन्छ । परिवेशभित्र वस्तु र सहभागीका अतिरिक्त विचारको पनि प्रस्तुति हुन सक्छ । सहभागीको मानसिकतामा सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक, धार्मिक, सांस्कृतिक आदि विभिन्न कुराहरू पैदा गर्न सक्ने सन्दर्भहरू पनि परिवेश भित्रै पर्दछन् । प्रगीतात्मक, आख्यानात्मक र नाटकीय संरचना भएका तिनै खाले कविताकृतिमा कुनै न कुनै रूपले केही न केही अंशमा परिवेश चित्रित भएकै हुन्छ । यो कतै सिधै वर्णित हुन्छ, भने कतै सङ्केतात्मक वा प्रतीकात्मक रूपमा वर्णित हुन्छ ।^{४१}

गीता खत्रीको यस कृतिमा परिवेशलाई जनाउँदै स्थान, समय र वातावरण सूचक केही तथ्यहरू उपलब्ध भए पनि पूर्ण रूपमा उल्लेख भने छैन । उनका कवितामा स्थानका रूपमा युरोपेली समाज, नेपाली समाज आदिको वर्णन छ । उनका कवितामा हाम्रो समाजमा घट्ने सामाजिक, सांस्कृतिक घटनाको उल्लेख छ । यस सङ्ग्रहका कवितामा नेपालको स्थानविशेष नभएर समग्रमा सामान्यीकृत हुन सक्ने स्थान आएका छन्, भने न्यूयोर्क, पेरिस, ल्हासा आदि स्थानका बारेमा पनि सामान्य वर्णन गरिएको छ ।

४०. ऐजन, पृ. २३२ ।

४१. ऐजन, पृ. २३४ ।

प्रस्तुत सिर्जनायात्रामा गीता रचनासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कवितामा भौगोलिक एवम् मानसिक दुवै परिवेश चित्रण भएको पाइन्छ । भौगोलिक परिवेशअन्तर्गत चन्द्रमा, सूर्य, युद्धभूमि, हिमाल, न्यूयोर्क, ल्हासा, पेरिस, डगर, पाखा पखेरा, चूल्हो, चौका, रोदीघर, मन्दिर, घरहरू आदि आएका छन् । मानसिक परिवेशअन्तर्गत माया, प्रेम, दुःख आदिको चित्रण पाइन्छ ।

(क) भौगोलिक परिवेशका केही उदाहरणहरू

प्यारिसदेखि ल्हासा

ल्हासादेखि न्यूयोर्क

आफन्तसँग विछोडिँदा

(यात्रा, पृ. ३)

नाचिरहे छन् मनै प्रफुल्लित भई

सूर्यको पारिलो प्रकाश

(शुभकामना नयाँ वर्षको, पृ. ५)

कताबाट आयौ दिदी

आज शिवरात्री परेकाले

(तिम्रो घर नै एक मन्दिर, पृ. ५८)

बूढाबूढी हात कमाउँदै

सपिङ्ग महलमा छन्

केटाकेटी चुम्बन गर्दै

बीच सडकमा छन् ।

(चिट्ठी, पृ. ३४)

उत्तरतर्फ हिमालका चुचुराहरू

विश्वमै आफ्नो अस्तित्व र उचाइ

जोगाइ बसिरहेका

तराईका समथर मैदान

धानका बाला झुलिरहेका

(सपना, पृ. २८)

(ख) मानसिक परिवेशका उदाहरणहरू

कति हर्ष छ मेरो मनमा

मेरो सोचाइमा त

लक्ष्मी जन्मेकी थिइन् त्यहाँ

(छोरी, पृ. ४६)

संसारमा जन्म लिनु नै दुःख हो

वयस्क हुनु पनि दुःख नै हो

बुद्ध हुनु पनि दुःखै हो ।

(दुःख, पृ. २४)

नसम्भाइ देऊ मलाई

फेरि यी ओठहरूमा

अपशब्दहरू निस्कन सक्छन्

फेरि यो छातीमा

घाउहरू बल्भन सक्छन् ।

(अतीत, पृ. ८)

यसरी गीता खत्रीका कविताहरूमा भौगोलिक तथा मानसिक परिवेश पाउन सकिन्छ । भौगोलिक परिवेशअन्तर्गत विभिन्न ठाउँहरूको छिटफुट स्वरूप पाउन सकिन्छ भने दुःख, प्रेम, आदिका रूपमा मानसिक परिवेश पनि पाइन्छन् तर पनि परिवेश विधानका दृष्टिले गीता खत्रीका कविता शिथिल र निरस प्रकृतिका छन् । यसो भए पनि समाजमा सन्देश र चेतना दिन भने यिनका कविता सफल छन् ।

५.२.५ उद्देश्य

साहित्य सिर्जनाको प्रयोजनमूलकतालाई उद्देश्य भनिन्छ । साहित्यको उद्देश्य र प्रयोजनले एउटै कुरालाई जनाउँछ । यसले अपेक्षित परिणाम तथा वैयक्तिक प्रयोजनका लागि हुने सहभागिता समेतलाई बुझाउँछ । हरेक विधाका साहित्यिक कृतिको सिर्जना उद्देश्यमूलक ढङ्गले गरिने हुँदा साहित्य सिर्जनाका पछाडि प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा कुनै न कुनै प्रकारको उद्देश्य अन्तर्निहित हुन्छ । बिना उद्देश्य कुनै पनि साहित्यिक कृतिको रचना गरिँदैन र हरेक कति कुनै न कुनै प्रयोजन पूर्तिकै लागि रचिन्छन् । काव्यलेखनको उद्देश्य वा

प्रयोजनका बारेमा धेरै पहिलदेखि नै पूर्व र पश्चिम दुवैतिर विशेष महत्त्वका साथ अनेक चर्चापरिचर्चा गरिएको पाइन्छ । दुवैतिरका विभिन्न विद्वान्हरूद्वारा प्रस्तुत गरिएका काव्यप्रयोजनसम्बन्धी अवधारणाहरू प्रायः उस्तैउस्तै खालका देखिन्छन् । मनोरञ्जन, शिक्षा, आनन्द, लोकल्याण, यथार्थको प्रकटीकरण आदि कृतिलेखनको प्रमुख उद्देश्य रहेको देखिन्छ ।^{४२}

गीता खत्रीको **सिर्जनायात्रामा गीता** रचनासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूको उद्देश्य यथार्थको प्रकटीकरण रहेको देखिन्छ । नेपाली समाजमा व्याप्त अशिक्षा, दुःख, गरिबी, युद्ध, अज्ञानता, धोका, स्वार्थ, विकृति, विसङ्गति, लैङ्गिक विभेद, डायस्पोरिक चेतना आदिको प्रकटीकरण उनका कवितामा पाइन्छ । विभिन्न विषयपरिवेशले निम्त्याएको विकृतिप्रति असन्तोष व्यक्त गर्दै उनले जनजीवनमा भैपरि आउने तीतामीठा घटनाहरूलाई समेट्न सक्नु र त्यसका विषयमा रचना सिर्जनु रचनाकारको मूल उद्देश्य हो । यिनै दृश्य र अदृश्य घटनालाई लिएर राम्रा पक्षको समर्थन, नराम्रा पक्षको समापन तथा सत्यको प्रकटीकरण गर्नु यस सिर्जनात्मक कृतिको मूल उद्देश्य रहेको छ ।

५.२.६ दृष्टिबिन्दु

कृतिलाई पाठक समक्ष उपस्थित गर्ने तरिका वा उपस्थापन पद्धतिलाई दृष्टिबिन्दु भनिन्छ । सामान्यतया हेराइको कोण वा परिप्रेक्ष्यलाई जनाउने दृष्टिबिन्दु कृतिको प्रस्तुतीकरणसँग सम्बन्धित संरचक घटक हो । कृतिकारको स्थितिलाई बुझाउने दृष्टिबिन्दुले कृतिका सहभागी, कार्यव्यापार, परिवेश, उद्देश्य, आदिलाई पाठक समक्ष पुऱ्याउने तरिकालाई पनि बुझाउँछ । यसले कृतिको ठोस आकृति वा संरचनागत पूर्णता प्रदान गर्न तथा कृतिको वस्तुलाई सम्प्रेषणीय र संवेदनशील तुल्याउन मद्दत पुऱ्याउँछ । दृष्टिबिन्दु कै माध्यमबाट कृतिमा लेखकीय विचारधारा पनि प्रस्तुत गरिन्छ ।^{४३}

दृष्टिबिन्दु भनेका कृतिमा अन्तर्निहित विचारधारालाई पक्रने र बुझ्ने सरलतम विधि पनि हो । हरेक कृतिमा कुनै न कुनै रूपले विचारधारा समाहित हुन्छ । विचारधारा भन्नाले कुनै विचार वा विचारसमुच्चयलाई बुझाउँछ र यो जीवनजगत् एवम् त्यसका वास्तविकतासँग सम्बन्ध हुन्छ । रचनाकारले आफ्ना जीवन भोगाइको ढङ्ग वा तरिका एवम् सोचाइको प्रकारका आधारमा जीवनजगत् र त्यसको वास्तविकतालाई अङ्गीकार गरी कृतिको रचना गर्ने हुँदा हरेक कृतिमा कुनै न कुनै विचारधाराको अभिव्यक्ति भएकै हुन्छ । हरेक कृतिमा वस्तुको प्रस्तुतीकरण प्रत्यक्ष वा परोक्ष समाख्याताबाट गरिन्छ । अर्थात् प्रत्येक

४२. ऐजन, पृ. २३५ ।

४३. ऐजन, पृ. २३७ ।

कथा कसैद्वारा भनिन्छ । लेखकले आफ्ना विचारहरू कुनै कृतिमा सहभागी (प्रथम पुरुष) र कुनैमा असहभागी (तृतीय पुरुष) समाख्याताका माध्यमबाट प्रस्तुत गर्दछ । कृतिमा भूमिका हुने समाख्यातालाई सहभागी र भूमिका नहुने समाख्यातालाई असहभागी भनिन्छ । वस्तुको प्रस्तुतीकरण गर्न वा आफ्नो कथा भन्नका लागि रचनाकारले एक वा अनेक दृष्टिबिन्दुको चयन गर्दछ । सहभागीता कै आधारमा दृष्टिबिन्दुलाई प्रथम पुरुष र तृतीय पुरुष गरी दुई प्रकारले विभाजन गरिएको पाइन्छ ।^{४४}

गीता खत्रीद्वारा लिखित **सिर्जनायात्रामा गीता** कृतिमा रहेका कविताहरूमा प्रथम र तृतीय पुरुष दृष्टिबिन्दुको प्रयोग रहेको पाइन्छ । कतिपय कवितामा प्रथम त कतिपय कवितामा तृतीय पुरुष दृष्टिबिन्दुको प्रयोग भएको छ । खत्रीका कवितामा प्रयोग भएका दृष्टिबिन्दु यसरी हेर्न सकिन्छ :

(क) प्रथम पुरुष दृष्टिबिन्दु

ती मेरा गाउँबस्तीमा गाइने
दोहोरी गीतका धून

(सपना, पृ. २८)

यस खेलमा यही मेरो कमजोरी
किनकी म पुरानै सूत्रमा अल्मलिरहन्थें
किनकी म पुरानै चाल मात्र चालिरहन्थें

(चेस, पृ. ५९)

(ख) तृतीय पुरुष दृष्टिबिन्दु

आफैं आफूभिन्न जलिरहेछ
आफैं खरानी भइरहेछ
सायद यो उसका मनको ताप हो
या आफ्नो कर्मको पश्चाताप हो ।

(पश्चाताप, पृ. २५)

४४. ऐजन, पृ. २३८ ।

यस प्रकार गीता खत्रीले आफ्नो कवितामा प्रथम र तृतीय पुरुष दृष्टिबिन्दुको प्रयोग गरेकी छिन् । म, हामी जस्ता प्रथम पुरुष सर्वनाम तथा ऊ, उनी, त्यो जस्ता तृतीय पुरुष सर्वनामको प्रयोग उनका कवितामा कथन ढाँचाका रूपमा आएका छन् ।

५.२.७ भाषाशैलीय विन्यास

सुव्यवस्थित ढङ्गले क्रमबद्ध रूपमा राख्ने कामलाई विन्यास भनिन्छ । सुहाउँदिलो रूपले मिलाएर व्यवस्थित गर्न वा योजनाबद्ध रूपमा राख्ने तरिका पनि विन्यास हो । कृतिको संरचक घटकका सन्दर्भमा भाषा (सङ्केत, सङ्केतित) शैली, अग्रभूमीकरण (विचलन, समानान्तरता), बिम्ब, प्रतीक, लय, छन्द, अलङ्कार आदिको व्यवस्थापनात्मक र नाटकीय संरचना भएका कविता कृतिमा भाषाशैलीय विन्यासअन्तर्गत आउने यी सबै एकाइहरूको व्यवस्थापन विभिन्न ढङ्गले गरिएको हुन्छ ।^{४५}

भाषा भनेको कृतिलाई प्रस्तुत गर्ने माध्यम हो । भावाभिव्यक्तिको सर्वप्रमुख र सशक्त साधन भाषाका माध्यमबाटै साहित्यिक कृतिको रचना गरिन्छ । यस दृष्टिबाट भाषालाई साहित्यको माध्यम घटक भनिन्छ । हरेक कृतिको साहित्यिक संरचना भएजस्तै भाषा, संरचना पनि हुन्छ र यस संरचनाभिन्न ध्वनि व्यवस्था, शब्दव्यवस्था, व्याकरण व्यवस्था र अर्थव्यवस्था पर्दछन् । साहित्यका सबै विधाको अभिव्यक्ति भाषाका माध्यमबाट गरिए पनि कविता र अन्य गद्यविधामा प्रयोग गरिने भाषामा भिन्नता रहन्छ । शुद्ध, गद्यमा भाषाको स्थूल र न्यून लयात्मक रूपको प्रयोग भने पद्यमा भाषाको क्रमबद्ध रूपले प्रवाहित हुन्छ भने पद्यमा प्रयुक्त भाषा प्रायः विचलनयुक्त ढङ्गले खण्ड-खण्डमा प्रवाहित हुन्छ । पद्यमा सामान्यतया सोभो अभिव्यक्ति र व्याकरणसम्मत भाषाको प्रयोग हुन्छ भने पद्यमा विशिष्टतम अभिव्यक्ति र विचलनयुक्त भाषिक प्रयोग हुन्छ ।^{४६}

भाषा र शैलीका बीचमा अन्योन्याश्रित सम्बन्ध छ । भाषा अभिव्यक्तिको माध्यम हो भने शैली अभिव्यक्तिको तरिका हो । गद्य वा पद्यमा गरिने अभिव्यक्तिको ढाँचागत अभिलक्षणलाई शैली भनिन्छ । कुनै पनि भनाइ वा काम गराइको तरिका शैली हो । कृतिगत सन्दर्भमा लेखकीय अभिव्यक्तिको तरिका वा ढाँचालाई शैली भनिन्छ । यसले साहित्यिक कृति लेखिने तरिका वा लेखकले आफ्ना भाव वा विचारलाई पाठक सामु सामान्यार्थमा कुनै काम गर्ने ढङ्ग वा तरिका तथा सन्दर्भमा भाषिक अभिव्यक्तिको ढङ्ग वा तरिका नै शैली हो ।^{४७}

४५. ऐजन, पृ. २४५ ।

४६. ऐजन, पृ. २४५ ।

४७. ऐजन, पृ. २५२ ।

गीता खत्रीका कवितामा पाइने भाषाशैलीगत विशिष्टतालाई अध्ययन गर्दा उनका कवितामा भाषा निकै सरल, सहज र स्वभाविक प्रकृतिको पाइन्छ । गद्यलयमा संरचित उनका कवितामा अनुप्रासीय तुकबन्दी योजना सबल देखिन्छ । यद्यपि उनका कवितामा पाइने मूलभूत भाषाशैलीय वैशिष्ट्यलाई निम्नलिखित तवरले विश्लेषण गर्न सकिन्छ :

५.२.७.१ अलङ्कार

गीता खत्रीका कवितामा पाइने मूलभूत अलङ्कारलाई निम्न हेर्न सकिन्छ :

१. अनुप्रास

शब्दको शुरु, मध्य र अन्त्यमा एउटै व्यञ्जन वर्णको आवृत्ति भएका अलङ्कारलाई अनुप्रास अलङ्कार भनिन्छ ।^{४८} गीता खत्रीका कवितामा आदि, मध्य र अन्त्य गरी अनुप्रास अलङ्कारको संयोजन भएको पाइन्छ । जसलाई निम्नानुसार हेर्न सकिन्छ :

(क) आद्यानुप्रास

यो प्रश्न कहाँबाट आयो ?

यो प्रश्न कसले ल्यायो ?

(प्रश्न, पृ. २२)

यो संसारमा दुःखै दुख बढी छ

यो संसारमा दुःखै दुखको बाढी छ ।

(दुःख, पृ. २४)

(ख) आद्य-अन्त्यानुप्रास

मेरो सिर्जनाको स्रोत नै तिमी हौ

मेरो सिर्जनाको शक्ति नै तिमी हौ ।

(सिर्जनायात्रा-५, पृ. ७०)

(ग) मध्यानुप्रास

नखोज मलाई बाँध्न

नखोज मलाई छोप्न

(सिर्जनायात्रा, पृ. ७१)

४८. ऐजन्, पृ. २९४ ।

(घ) अन्त्यानुप्रास

कसलाई सुनाउने यी कथाहरू

कसलाई देखाउने यी व्यथाहरू ।

(व्यथाको कथा, पृ. ५१)

खुसीमा पनि आँसु बगाएँ

हाँसोमा पनि आसुँ बगाएँ ।

(विडम्बना, पृ. ७९)

माथि दिइएका उदाहरणहरूमा अनुप्रास अलङ्कारको संयोजनको नमुना दिइएको छ । जहाँ उदाहरण (क) मा पङ्क्तिका सुरुमा वर्णहरूको समान वितरण र पुनरावृत्तिहरूको आद्यानुप्रासको सिर्जना गरेको छ । उदाहरण (ख) मा पङ्क्तिको आदि र अन्त्य भागमा वर्णहरूको समान वितरण र पुनरावृत्तिहरूले आद्य-अन्त्यानुप्रासको सिर्जना गरेको छ । उदाहरण (ग) मा पङ्क्तिको मध्य भागमा वर्णहरूको समान वितरण भएकाले मध्यानुप्रासको सिर्जना भएको छ भने उदाहरण (ग) मा पङ्क्तिका अन्त्यमा वर्णहरूको समान वितरण र पुनरावृत्तिले अन्त्यानुप्रासको सिर्जना गरेको छ ।

(२) उपमा अलङ्कार

जस्तै, भैं, सरी जस्ता वाचक शब्दले तुलना गरी वर्णन गरिएको अलङ्कार नै उपमा अलङ्कार हो । गीता खत्रीका कवितामा पनि उपमा अलङ्कारको प्रयोग पाइन्छ :

(१) बूढी सेती गाईजस्तै भइसक्यो देश

तर अझ नेताहरू दुहुन छोड्दैनन्

साँढे खोज्न छोड्दैनन्

(पटक-पटक तुहिएको सेती गाई, पृ. ४०)

(२) आशवासन त सबैले दिन्छन्

जब बस्दछन् कुसीमा बास

अनि सर्पले काँचुली फेरे भैं

बनी दिन्छन् रामहरू रावण अनायास ।

(अलकापुरी, पृ. ३०)

माथि प्रस्तुत गरिएका उदाहरणहरूमा उपमा अलङ्कारको संयोजन रहेको छ । उदाहरण (१) मा राजनैतिक खिचातानीले अस्तव्यस्त भएको देशलाई बूढी सेती गाईसँग तुलना गरिएको छ । उदाहरण (२) मा कर्तव्य र दायित्व विर्सिएर सत्ता र भक्ताका लागि जुधिरहने परिपाटीप्रति व्यङ्ग्य गर्दै त्यस्ता व्यक्तिहरूको व्यवहारलाई सर्पको काँचुलीसँग तुलना गरिएको छ ।

(३) रूपक अलङ्कार

जस्तै, भैं, सरीजस्ता वाचक शब्दसँग तुलना नगरी सोभै यही नै हो भनी किटान गरिएका आलङ्कारिक शब्दहरू नै रूपक अलङ्कार हो । गीता खत्रीको **सिर्जनायात्रामा गीता** कवितामा रूपक अलङ्कारको प्रयोग भएको पाइन्छ :

- (क) कहिले नौनी बनिदिन्छु
कहिले अङ्गार बनिदिन्छु
कहिले फत्रेको फूल बनिदिन्छु
कहिले पोल्ने सिस्नु बनिदिन्छु ।

(म को हुँ, पृ. ५६)

- (ख) ईश्वरले दिएको
अमूल्य उपहार हौ तिमी

(सिर्जनायात्रा -५, पृ. ७०)

माथि दिइएका उदाहरणहरूमा रूपक अलङ्कारको संयोजन गरिएको छ । उदाहरण (क) मा आफूलाई नौनी, अङ्गार, फूल र सिस्नु बन्न सक्ने बताइएको छ । उदाहरण (ख) मा तिमीलाई अमूल्य उपहार भनेर सादृश्य विधान गरिएको हुनाले रूपक अलङ्कारको सिर्जना भएको छ ।

यस प्रकार गीता खत्रीको **सिर्जनायात्रामा गीता** काव्यमा भएका कविताहरूमा विविध किसिमका अलङ्कारको संयोजनले काव्यलाई श्रुतिमधुर बनाएको छ । त्यसैगरी विविध अलङ्कारले गर्दा कवितामा प्रतीकात्मक भाव सम्प्रेषण गरेको छ । त्यसैगरी अलङ्कार योजनाले कविताहरूमा कतै बिम्बात्मक तथा कतै प्रतीकात्मक कार्य गरेकाले बिम्ब प्रतीक योजनाका दृष्टिले कविता सबल मान्न सकिन्छ ।

२. लयविधान

लय शब्दले गहन, एकाग्रता, तल्लीनता, तन्मयता, विलयन, सङ्गीतमा स्वरको आरोह अवरोहको विशेषक्रम, प्रवाह आदि अर्थबोध गराउँछ । सङ्गीत र काव्यको प्राणतत्त्वका रूपमा रहको लयलाई मानिसको आन्तरिक भावावेगका रूपमा पनि लिएको पाइन्छ । लयले कविता र गद्यमा शब्द वा ध्वनि प्रवाहको ढाँचालाई पनि बुझाउँछ । लयको उत्पत्ति प्रवाह, गति, यति, विराम, आघात आदिको परस्पर क्रमिक मेलबाट हुन्छ । विशेषतः आवृत्तिबाट लयोत्पादन हुने हुँदा लयको स्वरूप आवृत्तिमूलक हुन्छ भन्ने मानिन्छ । लयको अस्तित्व पद्य कविता र गद्यकविता दुवैमा हुन्छ । छन्दोबद्ध पद्यकवितामा छन्दको बन्धन हुन्छ भने छन्दमुक्त गद्यकवितामा त्यस्तो कुनै बन्धन हुँदैन । छन्दमुक्त कवितामा छन्दको बन्धन नभएर पनि लय पैदा भएको हुन्छ र यस्ता लयलाई मुक्तलय भनिन्छ । मुक्तलयको प्रयोग गद्यकवितामा हुन्छ र यसमा छन्दबाट सिर्जित बाह्य लय नभई ध्वनि एवम् अर्थबाट सिर्जित आन्तरिक लय हुन्छ । पद्य वा गद्य दुवै खाले कवितामा लयोत्पादन गर्न अलङ्कार (विशेषतः अनुप्रास) को महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । पद्य कवितामा अनुप्रास योजना नियोजित हुन्छ भने गद्यकवितामा अनियोजित र स्वतः स्फूर्त आनुप्रासिक संयोजन हुन्छ । गद्यकवितामा लयोत्पादन गर्न त्यसमा वितरित विशिष्ट वाक्यीय ढाँचा वा भाषिक विन्यासको पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ ।^{४९}

गीता खत्रीका कविताहरूमा गद्य लयको प्रयोग भएको पाइन्छ । उनका कवितामा आद्यानुप्रास, मध्यानुप्रास, अन्त्यानुप्रास जस्ता अनुप्रास योजना रहेको देखिन्छ । जसले गर्दा लयोत्पादन भएको छ । त्यसैगरी समानान्तरता र पुनरावृत्तिले कविता अझ लयात्मक बनाएको छ । केही उदाहरण हेरौं :

(क) अनुप्रास

कसलाई सुनाउने यी कथाहरू

कसलाई देखाउने यी व्यथाहरू ।

(व्यथाको कथा, पृ. ५१)

कहिले पहाड बनिदिन्छु

कहिले मैदान बनिदिन्छु ।

(म को हुँ, पृ. ५७)

४९. ऐजन, पृ. २७४ ।

माथि दिइएका उदाहरणहरूमा आदि, मध्य र अन्त्यानुप्रास अलङ्कारको प्रयोग भएको छ । जसका कारण कवितामा लय सिर्जना भएको छ र कविता श्रुतिमधुर बनेको छ ।

(ख) समानान्तरता

कविताका पङ्क्तिका समानवर्ण वितरणलाई समानान्तरता भनिन्छ । गीता खत्रीको सिर्जनायात्रामा गीता कृतिमा सङ्गृहीत कविताहरूमा पनि समान वर्णवितरण भएको पाइन्छ । जसका कारण कवितामा लयको सिर्जना पनि भएको छ भने कविता श्रवणीय पनि बनेको छ ।

तिम्रा ती मृगनयनी आँखाहरू
आँसुले छचल्किएका भावहरू

(ऐना-१, पृ. ६)

तिमीबिना जिउनु पनि के जिउनु
तिमीबिना पिउनु पनि के पिउनु

(तिमीबिना, पृ. १५)

माथि दिइएका उदाहरणहरूमा अधिल्लो र पछिल्लो पङ्क्तिहरूमा समान वर्ण वितरण भएको छ । जसका कारण लयको प्रादुर्भाव भएको छ । त्यसैगरी खत्रीका कवितामा पूरै र आंशिक पङ्क्तिको पनि पुनरावृत्तिले आन्तरिक लय सिर्जना गरेको छ । जस्तै :

यो प्रश्न कहाँबाट आयो ?

यो प्रश्न कसले ल्यायो ?

यो प्रश्न कसले सुनायो ?

यो प्रश्न कसले सुन्यो ?

(प्रश्न, पृ. २३)

नियमको समय सकिन खोज्दा पनि

उही पुरानो तरिका

सिपाही नै चाल्थेँ

सिपाही नै चाल्थेँ

सिपाही नै चाल्थेँ

(चेस, पृ. ५९)

माथि दिइएका उदाहरणहरूमा कतै व्यतिक्रमिक पुनरावृत्ति त कतै क्रमिक पुनरावृत्ति भएको छ । जसका कारण कवितामा लयोत्पादन भएको छ । यसरी उत्पन्न भएको लयले कवितालाई श्रुतिमधुर बनाउन सहयोग गरेको छ । लयको उत्पादनमा कवितामा थुप्रै आन्तरिक भन्कार पाइन्छ ।

यसरी कवयत्री गीता खत्रीद्वारा रचित कविताहरूमा सरल सहज किसिमको भाषाशैलीय विन्यास पाइन्छ । दुर्बोध्यता र क्लिष्टताले ठाउँ पाएका छैनन् । सरलता नै **सिर्जनायात्रामा गीता** कृति भित्रका कविताको मूल वैशिष्ट्य हो । कथ्यलाई सोभै प्रस्तुत गर्ने तरिका अवलम्बन गरिएको यिनका कविता समग्रमा सरल र स्वाभाविक प्रकृतिका छन् । उनका कवितामा तत्सम शब्द, तद्भव शब्द र आगन्तुक शब्दको उचित प्रयोग गरिएको छ । न्यून, पुलकित, मरुस्थल, रणसंग्राम, ताण्डव आदि तत्सम शब्द, पिरोली, चन्चले, चाल, हराभरा आदि तद्भव शब्द तथा स्टारबक्स, कफि, पेग, टाईसुट, फेसन, यारलिङ्ग, टायल, सिमेन्ट आदि आगन्तुक शब्दको प्रयोग उनका कवितामा भएको पाइन्छ । उनका धेरैजसो कविताहरूमा अलङ्कारको प्रयोग भएको छ । अलङ्कार प्रयोग गर्दा शब्दालङ्कारका साथसाथै अर्थालङ्कारको पनि प्रयोग भएको छ । अर्थालङ्कार मूलतः बिम्ब, प्रतीकमा आबद्ध भएका छन् । अनुप्रास, उपमा, रूपकजस्ता अलङ्कारले कवितालाई श्रुतिमय बनाएका छन् । समानान्तरता र पुनरावृत्तिले गद्य कवितामा पनि लयात्मकता सिर्जना गरी काव्यलाई स्वादिलो बनाउन मद्दत गरेका छन् । यसरी समग्रमा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दको प्रयोग एवम् बिम्बहरूको प्रयोग गरी रचिएका कविता सान्दर्भिक लाग्दछन् । बोधगम्यता एवम् सरल र सरस भाषाशैलीको प्रयोग नै खत्रीका कविताको विशेषता हो ।

५.२.८ निष्कर्ष

विद्यालय जीवनबाट नै सिर्जनायात्रामा लागेकी गीता खत्रीको हाल अप्राप्य नै भएपनि 'सबै टल्कने हीरा हुँदैनन्' शीर्षकको रचनालाई पहिलो रचना मान्न सकिन्छ । विविध विधा समेटेरी रचना गरिएको उनको पहिलो पुस्तकाकार कृतिका रूपमा **सिर्जनायात्रामा गीता** (२०६१) रहेको छ । यस सङ्ग्रहमा जम्मा ५१ वटा कविताहरू रहेका छन् । उनका कविताहरूमा नेपाली समाजमा व्याप्त रोग, भोक, अशिक्षा, गरिबी, विकृति, विसङ्गति, भ्रष्टाचार, दुराचार, दुःख, कष्ट, प्रेमका अनेक रूप आदिलाई देखाइएको छ । छोटो आयामका कविता लेख्न रुचाउने खत्रीका कवितामा विशेषता: वर्तमानलाई प्रवाहशील, आकर्षक र प्रभावकारी बनाउने खालको विशेषता पाइन्छ ।

देश, प्रेम, सामाजिकता, प्रेमपरक अभिव्यक्ति, डायस्पोरिक चेतना आदि मुख्य विषयवस्तु बनेर उनका कवितामा आएका छन् । डायस्पोरिक चेतना, प्रणयपरकता,

नारीभाव, पाश्चात्य संस्कृति, नेपाली संस्कृति, एकलो वा विरानोपन, जिजीविषा, पाश्चात्य संस्कृतिको समलैङ्गिक चेतना, युगीन विसङ्गति, मातृवात्सल्य प्रेम आदि विषय उनका कविताका प्रमुख विषय क्षेत्र बनेका छन् । यति भएपनि प्रेम नै प्रबल विषयका रूपमा मुखरित भएको छ ।

५.३ सिर्जनायात्रामा गीता रचनामा सङ्ग्रहीत गीत-गजलको विश्लेषण

५.३.१ परिचय

गीता खत्रीद्वारा रचित सिर्जनायात्रामा गीता रचना सङ्ग्रहमा जम्मा १२ वटा गीत र ७ वटा गजल यस रचनामा सङ्ग्रहीत छ । अनुभूतिजन्य र काल्पनिक भाव समेटिएका उनका गीत गजलमा प्रेमाभिव्यक्तिकै बहुलता रहेको छ ।

५.३.२ विषयवस्तु तथा भावभूमि

गीता खत्रीको सिर्जनायात्रामा गीता रचना सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहीत गीत गजलहरूमा विभिन्न विषयवस्तुले स्थान पाएका छन् । गति र गजलको विषयवस्तु त्यसको विचार वा भाव हो । मूलभाव विषयवस्तुको भाग हो र यो बिम्ब, प्रतीक, शाब्दिक ढाँचा आदिमा आबद्ध हुन्छ ।^{५०} गीता खत्रीका गीत-गजलमा पाइने मूलभूत विषयवस्तुलाई निम्नानुसार हेर्न सकिन्छ :

क्र.सं.	शीर्षक	मूलभाव
१.	गीत-१	प्रेमभाव मूल रूपमा रहेको यस गीतमा प्रेमिकालाई फकाउन प्रेमीले अनेक असम्भव काम गर्न तत्पर रहेको बताइएको छ । यस गीतको मूलभाव प्रेमपरक प्रस्तुति हो । जहाँ प्रेमीको एकतर्फी प्रेमको वर्णन गरिएको छ ।
२.	गीत-२	प्रेमिकाको अद्भूत व्यवहारको कल्पना गरिएको यस रचनामा प्रेमिकालाई विभिन्न वस्तुसँग सादृश्य गरिएको छ । वस्तुसँग गरिएको तुलनाद्वारा उनी जे हुन् त्यही बनेकै बेस भनी प्रेमिकाको अतिशयोक्ति प्रशंसा र वर्णन गरिएको छ ।
३	गीत-३	प्रेमपरक विषय मूलभावका रूपमा आएको प्रस्तुत रचनामा प्रेमिकाको राम्रा तथा नराम्रा दुवै व्यवहारको वर्णन गरिएको छ । यसरी राम्रा तथा नराम्रा व्यवहारको वर्णन गर्दा विविध उपमाको सिर्जना भएको छ ।
४.	गीत-४	प्रेममा विछोड भएको प्रेमीको विरह व्यथा प्रस्तुत गरिएको यस गीतमा प्रेमविह्वल प्रेमीको वियोगान्त प्रेमको प्रस्तुति रहेको छ । वियोगान्त

५०. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल, कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास, (काठमाडौं : ने.रा.प्र.प्र., २०६०), पृ.७८ ।

		प्रेमको प्रस्तुति दिने क्रममा यहाँ विविध उपमा र रूपकको सिर्जना भएको छ ।
५.	गीत-५	प्रेमिकाको रूप लावण्यको चर्चासहित प्रेमिका नै प्रेमीको लागि सर्वेसर्वा भएको भाव व्यक्त छ । विविध रूपकको सिर्जना भएको यस रचनामा संयोगात्मक प्रेमको प्रस्तुति मूलभावका रूपमा आएको छ ।
६.	गीत-६	डायस्पोरिक चेतना पाइने प्रस्तुत गीतमा परदेशमा रहँदा पनि नेपाली नारीको महान चाड तीजको सम्झना गरिएको छ । यस गीतमा एकातिर नेपाली संस्कृति उजागर गरिएको छ भने अर्कातिर डायस्पोरिक भावना अभिव्यक्त छ ।
७.	गीत-७	डायस्पोरिक भाव व्यक्त भएको प्रस्तुत गीतमा नेपाली चाडपर्व दशैं, तिहारको सम्झना गरिएको छ । बन्धुबान्धवको अपनत्व र सन्ध्यबाट टाढा हुनुपर्दाको व्यथा पनि प्रस्तुत गरिएको छ ।
८.	गीत-८	अपरिचित प्रेमिकाको रूप लावण्यले अशान्त पारेको प्रेमीको मनको भाव व्यक्त भएको प्रस्तुत रचनामा प्रेमपरक भाव नै मूलभावका रूपमा आएको छ ।
९.	गीत-९	नवयौवनालाई सोह्र वर्षे यौवनले निम्त्याएको कुतूहलता तथा नयाँ भावभङ्गीले निम्त्याउन सक्ने कठिन अवस्थालाई कसरी बसमा ल्याउँ भन्ने चिन्ताग्रस्त अवस्थाको चित्रण यस रचनामा भएको छ ।
१०.	गीत-१०	प्रेमिकासँगको विछोडमा तड्पिएको प्रेमिले जीवन चङ्गाजस्तै बनेको अवस्थाप्रति चिन्ता व्यक्त गरेको छ । यस गीतमा मूल रूपमा वियोगान्त प्रेमको प्रस्तुति रहेको छ ।
११.	गीत-११	रूप लावण्यले भरिपूर्ण प्रेमिकालाई कहाँ र कसरी राख्ने भन्ने द्विविधामा परेको प्रेमीको मनको भावलाई यस गीतमा समेटिएको छ । यस गीतमा संयोगात्मक प्रेमको प्रस्तुति रहेको छ ।
१२.	गीत-१२	प्रेम नै सबैथोक हो भन्ने भाव व्यक्त भएको प्रस्तुत गीतमा प्रेमबिना जीवनको अर्थ नभएको र प्रेम नै उच्च श्रेणीको पूजा हो भन्ने प्रेमपरक भाव व्यक्त भएको छ । यस गीतको केन्द्रीय स्वर प्रेमको उच्च र उदात्त स्वरूपलाई देखाउनु हो ।
१३.	गजल-१	प्रेममा परेर नै गजल लेखिएको, प्रेमको फूल जोगाउन नसक्नाले जीवन नै सकिएको भन्ने जस्ता संयोग र वियोग दुवै मिश्रित भाव व्यक्त गरिएको यस रचनामा समग्रमा प्रेमपरक प्रस्तुति मूलभावका रूपमा रहेको छ ।

१४.	गजल-२	जीवन जसरी सोच्यो त्यस्तै देखिन्छ, भन्ने दर्शाउन रचिएको प्रस्तुत गजलमा जीवनलाई काँडा, फूल, हाडमासु, परमात्माको अंश, गणित, कहानी आदि जे जस्तो रूपमा भोगिन्छ, जे सोचिन्छ, त्यही हो भन्ने दार्शनिक विचार यस गजलमा व्यक्त भएको छ ।
१५.	गजल-३	वियोगान्त प्रेमको प्रस्तुति रहेको प्रस्तुत गजलमा प्रेमिकाले आफ्ना कबुलहरू भुलेर दिएको धोकाको स्मरण प्रेमीले गरेको छ । मूलतः यस रचनामा वियोगान्त प्रेमको प्रस्तुति रहेको छ ।
१६.	गजल-४	मान्छेमा बढ्दो अमानवीयता, देखावटीपन, कृत्रिमता, भद्रापनजस्ता अवगुण छोपी गुणी, उपकारी बन्ने देखावटीपनप्रति व्यङ्ग्य गरिएको प्रस्तुत रचनामा कृत्रिमताप्रतिको वितृष्णा मूलभावका रूपमा रहेको छ ।
१७.	गजल-५	प्रेममा विछोड भएको र जीवनका सपना पूरा गर्ने धोकोले गर्दा भएका दुःख र विछोड यस रचनामा मूलभावका रूपमा आएका छन् ।
१८.	गजल-६	सङ्घर्षबिना अधि बढ्न सकिँदैन । जीवन भोगाइका अनेकन दुःख-सुखमा आत्मबल र धीरताबाट सफलता प्राप्त गर्न सकिन्छ, भन्ने सन्देश रहेको यस गजलमा जीवनमा जस्तो आइपर्छ, त्यसलाई सहर्ष स्वीकार गरी अधि बढ्नुपर्छ, भन्ने भाव व्यक्त छ ।
१९.	गजल-७	प्रेममा धोका खाएकी प्रेमिकाले प्रेमका बाचाबन्धन बिर्सने र प्रेमीको अधि नआउने बताइएको प्रस्तुत गजलमा प्रेममा ऋतुजस्तै परिवर्तन हुने प्रेमीको प्रेम नस्वीकार्ने आशय व्यक्त भएको छ ।

गीता खत्रीको सिर्जनासङ्ग्रह **सिर्जनायात्रामा गीतामा** सङ्कलित गीत तथा गजलहरूमा मानवीय प्रेमका आशा, निराशा, संयोग, वियोगका साथै देशप्रेम, पलायनवाद, युगल प्रेम, प्रकृति चित्रण तथा विभिन्न समसामयिक घटनाक्रमहरू विषयवस्तु बनेर आएका छन् ।

५.३.३ पर्याधार

कुनै पनि रचनामा विषयवस्तुको फैलावटलाई पर्याधार भनिन्छ ।^{५१} यो वैयक्तिक र सामाजिक गरी २ प्रकारको हुन्छ । गीता खत्रीद्वारा रचित **सिर्जनायात्रामा गीता** रचनाका गीता तथा गजलमा पाइने प्रमुख पर्याधारलाई निम्नानुसार हेर्न सकिन्छ :

५१. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्, 'पुराना पिँढीका नयाँ कवि हरिभक्त बुढाथोकीको सिर्जना, धर्मिता' हरिभक्त बुढाथोकी, **हाम्रो देश हाम्रै भविष्य**, (काठमाडौँ : विराज बुढाथोकी), पृ.५५ ।

१. सामाजिक पर्याधार

सामाजिक पर्याधारका गीतमा बर्हिमुखी अनुभूतिको अभिव्यक्ति हुन्छ । सामाजिक पर्याधार भएका गीतमा राष्ट्र मानवीय जीवन र समाजको मार्मिक प्रस्तुत रहेको छ ।^{५२} खत्रीका यस रचनामा सङ्गृहीत गीत तथा गजलमा सामाजिक पर्याधार प्रायः शून्य प्रतीत हुन्छन् । तथापि उनका गीत-६, गीत-७ मा केही सामाजिक पर्याधारका स्वरूप भल्छन् ।

(क) दिदी र बहिनी सबैको भेटघाट

भएको सम्भना

यी चुरा मेरा ती धागा तिम्रा

मनको तिसर्ना

(गीत-६, पृ. ७)

(ख) म बिसौँ कसरी ती मेरा आफन्त

ती मेरा साथीभाइ ती मेरा बान्धव

हजुर छैन यो मन स्थिरैमा

जलिरहेछ पीर पीरैमा ।

(गीत-७, पृ. ८१)

२. वैयक्तिक पर्याधार

वैयक्तिक पर्याधार भएका गीतमा आत्मकेन्द्रित अनुभूति र भावनात्मक अभिव्यक्ति रहेको हुन्छ ।^{५३} खत्रीका गीत र गजलमा वैयक्तिक पर्याधारको बहुलता रहेको छ । उनका प्रायः सबै गीत गजलमा वैयक्तिक पर्याधार पाइन्छन् :

(क) मेरा लागि चन्द्रमुखी पनि तिम्री

मेरा लागि मृगनयनी पनि तिम्री

स्वर्गबाट भरेकी अप्सरा नै तिम्री

मेरा लागि सबै सबै तिम्री

(गीत-५, पृ. ७९)

५२. ऐजन ।

५३. ऐजन ।

(ख) बिना मौसममा नै फुलिदिने यी रङ्गीन फूलहरू
तिम्रो स्पर्शबिना कहाँ पलाउन सक्छन् मूलहरू

(गीत-३, ८९)

५.३.४ ढाँचा

ढाँचा भनेको गीतको स्वरूपगत बनोट हो । यसलाई गीतको स्वरूप वा आधार भन्न सकिन्छ । ढाँचा वृत्तात्मक र चक्रात्मक गरी दुई प्रकारको हुन्छ । वृत्तात्मक ढाँचा भएको गीतमा भाव वा विचारको विस्तार पुनरावृत्तिद्वारा गरिन्छ र उही भावमा समाप्त भएको हुन्छ । चक्रात्मक ढाँचा भएको गीतमा भाव वा विचारको विस्तार नागबेली ढङ्गमा रहेको हुन्छ ।^{५४} खत्रीका गीतहरू वृत्तात्मक ढाँचामा रहेका छन् । यस सम्बन्धी उदाहरण हेर्न सकिन्छ :

(क) जे हुनु भै गयो तिमीलाई पछ्याउँदिनँ
अबदेखि म सायद तिम्रो छेउमै आउँदिनँ

(गीत-७, पृ. ९३)

(ख) तिमी त छायाँ हौ छायाँ बनेकै बेस
तिमी त माया हौ माया बनेकै बेस

(गीत-२, पृ. ७६)

वियोगान्त प्रेमको रूपमा आएको उदाहरण (क) मा पछ्याउँदिनँ र आउँदिनँ शब्दमा पुनरावृत्ति भएको 'आउँदिनँ' ध्वन्यात्मक शब्दले वृत्तात्मक ढाँचा प्रदान गरेको छ । त्यसैगरी उदाहरण (ख) मा संयोगान्त प्रेमप्रणयको वर्णन गरिएको गीतामा तिमी त, बनेकै बेस शब्दको पुनरावृत्तिले वृत्तात्मक ढाँचामा गीतलाई उभ्याउन सफल रहेको देखिन्छ ।

५.३.५ भाषाशैलीय विन्यास

भाषाशैलीय विन्यासअन्तर्गत आउने अभिव्यक्ति, प्रस्तुति, बिम्बप्रतीक, अलङ्कार, लय, सङ्गीत, अग्रभूमीकरण आदि पर्दछन् ।^{५५} गीता खत्रीका **सिर्जनायात्रामा गीता** कृतिका गीत-गजलमा पाइने यी तत्त्वको विश्लेषण निम्नानुसार गर्न सकिन्छ :

५४. ऐजन ।

५५. ऐजन, पृ. ७ ।

१. अभिव्यक्ति

भाषाशैलीय विन्यासअन्तर्गत आउने अभिव्यक्ति भनेको सम्बोधनका माध्यमबाट गीतको वर्णन गर्ने हो ।^{५६} अभिव्यक्ति एकलापीय र सम्वादात्मक गरी २ प्रकारको हुन्छ । खत्रीका गीत-गजलमा एकलापीय संवाद पाइन्छ ।

एउटै पात्र वर्णनकर्ता वा सम्बोधकबाट अभिव्यक्ति गरिने प्रथम पुरुष प्रधान गीत एकलापीय हुन्छ ।^{५७} गीता खत्रीका गीत गजलमा पाइने एकलापीय संवादका केही उदाहरणहरू हेरौं :

- (क) कसरी रिभाऊँ तिमिलार्ई
मेरी मायालु तिमि
भनी देऊ न मलाई
कसरी मुस्कान ल्याऊँ
तिम्रो त्यो अधरमा
सिकाई देऊ न मलाई ।

(गीत-१, पृ. ७५)

- (ख) थाहा भइभई यो सवाल मलाई सोधेकी किन
यो बुढेसकालमा सुकुमारी बन्न खोजेकी किन

(गजल-४, पृ. ९०)

२. प्रस्तुति

गीतलाई पाठक वा स्रोतका सामु प्रस्तुत गर्ने तरिका नै प्रस्तुति हो ।^{५८} भाषाशैलीय विन्यासअन्तर्गत पर्न आउने एक तत्त्व प्रस्तुति वक्तव्यपरक र सम्बोधनात्मक गरी दुई प्रकारको हुन्छ ।

५६. ऐजन ।

५७. ऐजन, पृ. ५ ।

५८. ऐजन ।

(क) वक्तव्यपरक

वक्तव्यपरक प्रस्तुति भएको गीतमा बाह्य वा आन्तरिक अनुभूतिको बयान वक्तव्यका रूपमा अभिव्यक्त भएको हुन्छ ।^{५९} गीता खत्रीका गीत-गजलमा पाइने वक्तव्यपरक गीत गजलको उदाहरण हेर्न सकिन्छ :

- (१) चैतको हुरीले उडायो कि
खहरे खोलाले बगायो कि
हजुर छैन यो मन स्थिरैमा
जलिरहेछ पीर पीरैमा

(गीत-७, पृ. ८१)

- (२) साइत नै यात्राको यस्तो थियो सायद
रोजेका रहेछौं कठिनाइको बाटो सायद

(गजल-६, पृ. ९२)

(ख) सम्बोधनात्मक

कुनै पात्र विशेष वा सहभागीलाई सम्बोधन गरी आफ्नो भाव व्यक्त गर्नु नै सम्बोधनात्मक प्रस्तुत हो ।^{६०} गीता खत्रीका गीत गजलमा पनि यस प्रकारको प्रस्तुति पाइन्छ ।

- (१) प्रियसी के भइरहेछ मलाई
जति भुल्ल खोज्छु तिमीलाई
त्यति याद गाढा भइरहेछ
यो जवानीमै के भइरहेछ मलाई

(गीत-४, पृ. ७८)

३. भाषाशैली

पाठक वा श्रोता समक्ष आफ्नो विचार भावना एवम् अनुभूतिको सम्प्रेषण गर्ने माध्यम भाषा हो र भाषा सम्प्रेषण गर्ने माध्यम र तरिका शैली हो । कुनै पनि रचनाकारको रचना उत्कृष्ट हुनु र नहुनुमा भाषाशैलीको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहने हुँदा भाषाशैली सरल र

५९. ऐजन, पृ. ६ ।

६०. ऐजन ।

श्रुतिमधुर हुनुपर्दछ । आफ्ना तीव्र अनुभूतिलाई साङ्गीतिकता प्रदान गरी श्रुतिमाधुर्य ल्याउन गीतमा कोमल पदावलीको प्रयोग हुनुपर्दछ । उपर्युक्त वर्ण छनोट र बनोटले लय प्रकट हुँदा भाव लयका अपेक्षा पूरा गर्ने गरी भाषाले लिने रूप नै भाषाशैली हो । यस आधारमा गीता खत्रीका गीत गजलमा स्वाभाविक भाषाशैली प्रयोग गरेको पाइन्छ । उनका गीत गजलमा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दको प्रयोग सरल र स्वाभाविक रूपमा भएको छ । समग्रमा उनका रचनामा सरल, सहज र स्वाभाविक रूपमा भाषाशैलीको प्रयोग भएको छ । यति हुँदाहुँदै पनि उनका गजलमा गजलका संरचक तत्त्वको बेवास्ता प्रशस्तै पाउन सकिन्छ । गजलका आधारभूत तत्त्वहरू रदिफ, काफिया आदिमा पनि विधागत सचेतताको अभाव खड्किएको पाइन्छ ।

(क) साइत नै यात्राको यस्तो थियो सायद
रोजेका रहेछौं कठिनाइको बाटो सायद
लत्रिनु नै किन अब जोश र होस् गुमाई
गर्नु छ संकल्प यात्रालाई निरन्तरता दिन सायद

(गजल-६, पृ. ९२)

दिइएको उदाहरणमा पहिलो शेर र दोस्रो शेरमा प्रयुक्त काफिया अनुप्रासयुक्त छैनन् । यहाँ थियो, बाटो, दिन काफियाका रूपमा आएका छन् तर यिनमा अनुप्रासिक समानता छैन । गीता खत्रीका गजलमा रदिफलाई भने केही सचेतता अपनाएको पाइन्छ । उनका अधिकांश गजलमा अक्षर सङ्ख्याको पनि बेवास्ता गरिएको छ । अघिल्लो शेरका मिसरामा प्रयोग भएका अक्षर सङ्ख्या पछिल्लो मिसरामा प्रयोग भएको छैन । प्रत्येक शेरमा aa, ba, ca, da, ea को क्रममा काफियाको प्रयोग हुनुपर्नेमा सो भएको छैन ।

समग्रमा गीता खत्रीका गीत तथा गजलहरू भाषाशैलीगत दृष्टिकोणले सरल, सहज र स्वाभाविक भएर पनि नियमबद्ध भने छैनन् ।

४. बिम्ब प्रतीक

एक किसिमको कल्पनाबाट बिम्बको सृष्टि हुन्छ भने त्यही बिम्बबाट प्रतीकको सृष्टि हुन्छ । रचनाकारले बिम्ब र प्रतीकको सहायताले थोरै शब्दमा धेरै भाव व्यक्त गर्न सक्छ । गीता खत्रीका गीत-गजलमा पनि बिम्बात्मक अभिव्यक्ति भएको पाइन्छ । केही बिम्बात्मक-प्रतीकात्मक गीत-गजलको अंश हेरौं :

तिम्रो प्रेमको जाल भित्र परेर माकुरा बनेछु म
जवानी त बित्यो, जिन्दगी नै सकियो ।

(गजल-१, पृ. ८७)

दिइएको उदाहरणमा माकुराले जालभेलको विम्बात्मक अर्थ प्रदान गरेको छ ।
जसले जीवनलाई नै तहसनहस बनाएको अर्थ दिएको छ ।

५. अलङ्कार

अलङ्कारलाई काव्यको शोभाकारक तत्त्वका रूपमा लिइन्छ । अलङ्कारको प्रयोगले रचना सुन्दर र श्रुतिगम्य हुन्छ । अलङ्कार शब्दालङ्कार र अर्थालङ्कार गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । गीता खत्रीका गीत-गजलमा पनि शब्दालङ्कार र अर्थालङ्कार दुवैको संयोजन पाइन्छ ।

(क) शब्दालङ्कार

शब्दमा चमत्कार हुने अलङ्कारलाई शब्दालङ्कार भनिन्छ ।^{६१} यसले काव्यको शोभा बढाउने काम गर्दछ । गीता खत्रीका गीत-गजलमा पाइने शब्दालङ्कारलाई मुख्यतया अनुप्रास अलङ्कारका आधारमा व्याख्या गर्न सकिन्छ :

(१) आद्यानुप्रास

मेरा लागि चन्द्रमुखी पनि तिमी
मेरा लागि मृगनयनी पनि तिमी

(गीत-५, पृ. ७९)

(२) मध्यानुप्रास

बादल भए म खुलिदिन्थेँ
पत्थर भए म फुटिदिन्थेँ

(गीत-१, पृ. ७५)

(३) अन्त्यानुप्रास

तिमी त छायाँ हौ छायाँ बनेकै बेस
तिमी त माया हौ माया बनेकै बेस

(गीत-२, पृ. ७६)

६१. मोहनराज शर्मा र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेले, *पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्य सिद्धान्त*, तेस्रो संस्करण, (काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार), पृ. ६२ ।

थाहा भइभई यो सवाल मलाई सोधेकी किन
यो बुढेसकालमा सुकमारी बन्न खोजेकी किन

(गजल-४, पृ. ९०)

माथि दिइएका उदाहरण मध्ये पहिलो उदाहरणमा पङ्क्तिको सुरुमा मेरा लागि - मेरा लागि अनुप्रासिक शब्दको प्रयोग भएकाले आद्यानुप्रासको प्रयोग भएको छ । दोस्रो उदाहरणमा भए म - भए म शब्दको प्रयोग पङ्क्तिको मध्यमा भएकाले मध्यानुप्रास उत्पन्न भएको छ । त्यसैगरी तेस्रो उदाहरणमा पङ्क्तिको अन्त्यमा बनेकै बेस - बनेकै बेस तथा सोधकी किन - खोजेकी किन प्रयोग भएकाले अन्त्यानुप्रास अलङ्कारको उत्पत्ति भएको छ ।

(ख) अर्थालङ्कार

रचनामा अर्थको चमत्कारका कारण रहने अलङ्कारलाई अर्थालङ्कार भनिन्छ।^{६२} गीता खत्रीका गीत-गजलमा पनि केही परम्परित अर्थालङ्कारको प्रयोग भएको छ । जसलाई उदाहरण स्वरूप निम्नानुसार हेर्न सकिन्छ :

(१) उपमा

सायद जीवन यस्तै नै हो
फूलको थुङ्गा सरी
मायाबिना केही छैन
जीवन ढुङ्गा सरी

(गीत-१२, पृ. ८६)

यहाँ जीवनलाई फूलको थुङ्गा र ढुङ्गासँग तुलना गरिएको छ । जसका कारण यहाँ उपमा अलङ्कारको सिर्जना भएको छ ।

(२) रूपक

तिमी त फूल हौ फूल बनेकै बेस
तिमी त जून हौ जून बनेकै बेस

(गीत-२, पृ. ७६)

६२. ऐजन ।

माथि दिइएको उदाहरणमा 'तिमी'लाई फूल र जूनसँग सादृश्य विधान गरिएको छ । यहाँ 'तिमी'लाई कुनै पनि वाचक शब्दसँग तुलना नगरी यही नै हो भनी किटान गरिएको छ । त्यसैले यहाँ रूपक अलङ्कारको सिर्जना भएको छ ।

(३) विरोधाभास

अमृतको घडा पनि तिमी

विषको प्याला पति तिमी

(गीत-५, पृ. ७९)

माथि दिइएको उदाहरणमा 'तिमी' लाई पहिला अमृत भनिएको छ, भने पछि विष भनिएको छ । अमृत र विष दुई भिन्न तथा विपरीतार्थी अर्थ प्रदान गर्ने शब्द भएकाले यहाँ विरोधाभासपूर्ण अवस्था सिर्जना भएको छ । जसका कारण विरोधाभास अलङ्कार उत्पन्न भएको छ ।

६. लय

गीतको महत्त्वपूर्ण तत्त्व लय हो । गीतको लय र त्यसको अन्तरप्रवाहले साङ्गीतिक बनाउँछ । ध्वनिको उच्चारण गरी उच्चारण हुने साङ्गीतिक आरोहअवरोह नै लय हो ।^{६३} गीतमा वर्णहरूको समानुपातिक वितरण, निश्चित प्रकारको वाक्य संयोजन आदिबाट लयको उत्पत्ति हुन्छ । गीता खत्रीका गीत गजलमा नियमित, अनियमित र मिश्रित लय व्यवस्था अपनाइएको देखिन्छ । नियमित लय व्यवस्था भन्नाले उच्चारणगत, पङ्क्तिगत र समयगत समानता हुने शब्द तथा वर्णहरूको प्रयोग भएको लयव्यवस्था हो । अनियमित लयव्यवस्था भनेको वर्ण, पङ्क्ति तथा वर्णहरूको समान वितरण नभई भावको प्रवाहअनुसार बनेको लयव्यवस्था हो र मिश्रित लयव्यवस्था भन्नाले एउटै गीतमा दुई वा सोभन्दा बढी लय प्रयोग गरिएको लयव्यवस्था हो ।^{६४}

गीता खत्रीका गीत-गजलमा पाइने नियमित, अनियमित र मिश्रित लयव्यवस्था भएका उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

(क) नियमित लय

तिम्रो नजरमा सपनाको बसन्त फुल्छ

तिम्रो अधरमा मोहनीको मौसम खुल्छ

(गीत-२, पृ. ७६)

६३. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेले, कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास, पूर्ववत्, पृ. ७८ ।

६४. कृष्णहरि बराल, गीत सिद्धान्त र इतिहास, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, (२०६०), पृ. ३८ ।

(ख) अनियमित

को हौ तिमी

बोल्दा अमृत बर्सने

हेर्दा नसा चढ्ने

भन को हौ तिमी ?

(गीत-८, पृ. ८२)

माथिका फूलहरू जोगाउन नसक्नु तिम्रो दोष

भमराहरू आई चुस्नाले रस सबै सकियो

(गजल-१, पृ. ८७)

(ग) मिश्रित

मेरा लागि चन्द्रमुखी पनि तिमी

मेरा लागि मृगनयनी पनि तिमी

स्वर्गबाट भरेकी अप्सरा नै तिमी

मेरा लागि सबै सबै तिमी

(गीत-५, पृ. ७९)

७. अग्रभूमीकरण

अग्रभूमीकरण पनि भाषाशैलीय विन्यासअन्तर्गत पर्दछ । कृतिका खास पक्षमा पाठकको ध्यानाकर्षण हुने गरी कुनै अंश विशेषलाई विशिष्ट तुल्याउनका लागि दिइने बललाई अग्रभूमीकरण भनिन्छ ।^{६५} अग्रभूमीकरण विचलन र समानान्तरता गरी २ प्रकारको हुन्छ । मानक भाषाको अतिक्रमण विचलन हो भने भाषिक प्रयोगमा देखिने नियमित पुनरावृत्ति समानान्तरता हो । विचलन कोशीय व्याकरणिक, वर्णात्मक, आर्थी, भाषिकागत, प्रयुक्तिगत, लेखिमिक आदि प्रकारका हुन्छन् भने समानान्तरता आन्तरिक आर्थी र वाट्य ध्वनिगत, पदगत, शब्दगत, वाक्यात्मक प्रकारका हुन्छन् ।^{६६}

६५. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्, कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास, पूर्ववत्, पृ. ७८ ।

६६. ऐजन ।

(क) समानान्तरता

तिम्रो कल्पनामा बालक बूढो बनिदिन्छ

तिम्रो कल्पनामा बूढो बालक बनिदिन्छ

(गीत-२, पृ. ७६)

जीवन तिमिले जस्तै काँडा सम्भे पनि ठीकै छ

जीवनलाई मैले जस्तो फूल सम्भे पनि ठीकै छ

(गजल-२, पृ. ८८)

(ख) विलचन

तिमी राम्रो अनि तिम्रो बात राम्रो

तिमी मुस्कुराउँदै मुस्कुराउँदै

सँगसँगै बस्न आएको राम्रो

जब साभ पछि तर्कितै गएको नराम्रो

(गीत-३, पृ. ७७)

५.३.६ निष्कर्ष

गीत खत्रीको सिर्जनात्मक कृति **सिर्जनायात्रामा गीता** मा सङ्कलित गीत-गजललाई गीत र गजल भनी शीर्षकीकरण गरिएको छ । संरचनात्मक दृष्टिकोणले हेर्दा गीतहरूमा ३ देखि ५ पङ्क्तिपुञ्ज रहेका छन् । गजलमा भने ४ शेरदेखि ६ शेर सम्मको आयतन विस्तार भएको देखिन्छ ।

प्रणयपरक प्रेम यस गीतसङ्ग्रहको केन्द्रीय स्वर हो । यसका अतिरिक्त डायस्पोरिक चेतना पनि विषयवस्तु बनेर आएको छ । समसामयिक विषयवस्तुलाई गीतमा व्यक्त गर्ने प्रवृत्ति गीता खत्रीमा पाइन्छ । उनको गीत र गजलको विन्यासलाई हेर्दा अत्यन्तै सरलता र सुबोधता पाइन्छ । यिनका गजलमा र गीतमा नियमलाई निकै भाँचिएको छ । विषयवस्तुगत दृष्टिले पनि उनका कतिपय गीत-गजल शिथिल प्रायः छन् । जसका कारण भाव विस्तारमा रोकावट पनि देखा परेको छ ।

समग्रमा भन्नुपर्दा गीता खत्रीको लेखनी स्वच्छन्दतावादी प्रवृत्तिको बाटोमा डोरिएको देखिन्छ । स्थायी, अन्तरा र नियमित लयमा उति सचेतता नअपनाइएको उनका गीत गजलमा लयगत शिथिलता देखिन्छ । तथापि उनका गीत गजलले उचित सङ्गीत र स्वर प्राप्त गरेका कर्णप्रिय बन्न सक्ने आधार प्रशस्तै छन् तथा सम्भावना पर्याप्त छन् ।

५.४ सम्झनाको तरेली गीतिसङ्ग्रहको विश्लेषण

५.४.१ परिचय

गीता खत्रीको सम्झनाको तरेली गीतिसङ्ग्रह सन् २०१० मा प्रकाशित भएको हो । अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज अमेरिकाद्वारा प्रकाशित यस कृति सर्जकले डायस्पोरिक साहित्यसर्जकहरूलाई समर्पण गरेकी छिन् । यस कृतिमा राष्ट्रकवि माधवप्रसाद घिमिरेको शभुकामना मन्तव्य, डा. कृष्णहरि बराल, डा. दुबसु क्षेत्री, होमनाथ सुवेदी, ज्ञानेन्द्र गदालको समालोचनात्मक भूमिका रहेको छ भने डा. कुमार बस्नेतको प्रकाशकीय रहेको छ । आवरण पृष्ठसहित जम्मा ९८ पृष्ठ भएको यस कृतिको आवरण सज्जा भूपेन्द्र कार्कीले गरेका छन् । आवरण पृष्ठमा गुलाबी रङ्गको घेरामा सेता अक्षरले सम्झनाको तरेली शीर्षक लेखिएको छ । हिमालको हरियालीको तथा मन्दिरको घण्टा छ भने दाँहिने तिर पुच्छारमा लेखिकाको नाम राखिएको छ । अन्तिम पृष्ठमा लेखक परिचय, लेखकको फोटो र प्रकाशनको नाम उल्लेख छ ।

प्रस्तुत कृतिमा जम्मा ६४ वटा गीत राखिएको छ । अनुभूतिजन्य र काल्पनिक गीतहरू यस कृतिमा सङ्ग्रहित छन् ।

५.४.२ विषयवस्तु तथा भावभूमि

गीता खत्रीको यस गीतसङ्ग्रहमा विभिन्न विषयवस्तुले स्थान पाएका छन् । उनका गीतको विषयवस्तुले सामाजिकता, प्रकृतिप्रेम, राष्ट्रियता, वर्तमान सामाजिक स्थिति, राजनैतिक स्थिति, डायस्पोरिक चेतनाजस्ता विविध पक्षलाई समेटेका छन् । उनको सम्झनाको तरेली गीतसङ्ग्रहमा पाइने विषयवस्तुलाई निम्नानुसार हेर्न सकिन्छ :

क्र.सं.	शीर्षक	मूलभाव
१.	ईश्वरभक्ति	ईश्वरलाई मूल विषय बनाइएको यस रचनामा हिन्दू देवी देवताको स्तुति र ईश्वरीय प्रेमको प्रस्तुत रहेको छ ।
२.	ईश्वर	यस रचनामा पनि ईश्वरको खोजी, ईश्वरसँग सपनामा भलाकुसारी गरिएको वर्णन छ । यसरी यसमा ईश्वरीय प्रेमभावको अभिव्यक्ति दिइएको छ । यसको मूलभाव पनि ईश्वरको प्रार्थना नै रहेको छ ।
३.	मायाको घेरा	यस रचनामा प्रेमका अनेक स्वरूपको चित्रण छ । यहाँ आमाबुवा, दाजुभाइ, साथीलाई, मान्यजन आदिको प्रेमको चर्चा छ । सबै सुखी, खुसी बन्न पाइयोस् भन्ने धारणा पनि यस रचनामा छ ।
४.	सपनामा भेट्ने	यौवनको उल्लास भएको प्रेमी र राजकुमारीको प्रेमप्रसङ्ग यस रचनामा छ । लालुपातेसँग राजकुमारीको तुलना गरी लालुपातेको

	मायालु	पत्रसंग यौवनको तुलना गरिएको छ । यस रचनाको पनि मुख्य विषय प्रेम नै रहेको पाइन्छ ।
५.	आज भोलि	आफ्नो घर, आफ्ना आफन्तसंग छुट्टिएको पीडाले व्याकुल भएकी कवयत्री निकै अतालिका देखिन्छन् । रातभर निदाउन नसक्नु, रुनु जस्ता क्रियाकलापले उनमा भएका वेदनाहरू देखिएको छ ।
६.	हाम्रो दशैं	दशैंको सम्भ्रनामा लेखिएको यस गीतमा दशैं आएको फूलपाती भित्र्याएको, मान्यजनसंग आशिर्वाद र टिका थापेको र मीठो खाने, राम्रो लगाउने, मालसिरी धून बजेको प्रवासीले सम्भ्रिएको भनिएको छ । यहाँ प्रवासीका मनमा उब्जने अनेकन भावको प्रस्तुति रहेको छ ।
७.	भाइटीका	नेपालीहरूको दोस्रो महान चाड तिहारको सम्भ्रना गर्दै लेखिएको यस गीतको मूल उद्देश्य दाजुभाइ, दिदीबहनी बीचको प्रेम र त्यागको वर्णन हो । यस रचनामा परदेसिएका दाजुहरू स्वदेश नफर्कदा चेलीका मनमा उब्जिएका अनेक भावना पोखिएका छन् ।
८.	तीज	नेपाली नारीहरूको महान पर्व तीजको बारेमा लेखिएको यस रचनामा पराई घर गएकी चेलीको माइत जाने अवसरका रूपमा पनि वर्णित छ । माइतीमा मीठो खाने राम्रो लगाई, साथीसङ्गी भेला भएर रमाइलो गर्ने तथा पीर-मर्का पोख्ने अवसर प्राप्त हुने कुरा पनि वर्णित छ । यसरी यस रचनामा पनि मूलतः संस्कार, संस्कृति तथा रीति नै मूल विषय बनेको छ ।
९.	जुन बनी आऊँ	प्रियसीको प्रेम पाउन के गरौं र कसो गरौं भन्ने भावमा रचित यस रचनाको मूल विषय प्रेम हो ।
१०.	फूल्यो जिन्दगी	यौवनको उल्लासले भरिएको जवानीमा काउकुति लागेको, मन बसमा नभएको, प्रियसीलाई ईश्वरसंग मागेको आदि वर्णित यस रचनाको मूलभाव प्रेमपरक प्रस्तुति हो ।
११.	सपनाकी देवी	प्रेमपरक प्रस्तुति रहेको यस रचनामा मायालुका आँखा नशालु भएको, मायालुलाई दिने उपमा नभेटिएको आदि भाव व्यक्त छ । यस रचनाको मूलभाव प्रेमिकाको प्रशंसा तथा रतिरागात्मक प्रेमको प्रस्तुति हो ।
१२.	आकार	प्रेमिकाको यौवनको वर्णन र सुन्दरताको वर्णन गरी लेखिएको यस रचनामा प्रेमिकाका विविध रूप र आकारको वर्णन गरिएको छ ।
१३.	मेक्सिको	मेक्सिको सहरको सौन्दर्य वर्णन गरी लेखिएको यस रचनामा सूर्यको

		उदयकाल र अस्तकाल, सुन्दरीहरू, हरियाली फूलहरू, समुन्द्रको छाल, सोनावाथ आदि प्रसङ्ग आएको यस रचनाको मूल भावका रूपमा प्रकृति वर्णित आएको छ ।
१४.	पूर्णमा	पूर्णमाको जूनको वर्णनमा लेखिएको यस रचनामा सम्पूर्ण संसारमा शीतलता छरेको, चन्द्रमाले लुकामारी खेलेको आकाशगंगा स्थिर भई हेरेको आदि अनेकन भावहरू व्यक्त भएका छन् । यस रचनाको मूल ध्येय प्रकृति चित्रण तथा चन्द्र छटाको सुन्दर वर्णन हो ।
१५.	अस्ताएको सूर्य	दुःख जे-जे परे पनि महान बुद्धि र धीरता भएका व्यक्ति कहिल्यै भुक्दैनन् र हार्नु र मर्नु पर्छ भनेर अन्तिम घडीसम्म पनि कहिल्यै अतालिदैनन् भन्ने सन्देश दिन रचिएको यस रचनामा अस्ताउँदो सूर्यलाई प्रतीकात्मक रूपमा उभ्याइएको छ । यसमा एकातिर सूर्यको लालिमाको वर्णन छ, भने प्रतीकात्मक रूपमा युगपुरुषहरूको तथा महामानवहरूको जीवन वर्णित छ ।
१६.	बोनिटा	संवादात्मक रूपमा अघि बढेको यस रचनामा नेपाली ठिटो र मेक्सिकन ठिटी बोनिटाको प्रेमप्रसङ्ग मूल विषयका रूपमा आएको छ ।
१७.	जन्मभूमि	जन्मभूमि र जननीको सम्झनामा रचिएको यस रचनामा प्रवासमा बस्दा मातृभूमि र जननीको सम्झनाले अत्याउने गरेको कुरा व्यक्त छ । जन्मभूमि र जननीभन्दा ठूलो कोही छैन, भन्ने भाव व्यक्त भएको यस रचनामा मातृभूमि र मातृत्व प्रेम मूलभावका रूपमा व्यक्त भएको छ ।
१८.	शुस्वाग	प्रवासमा रहँदा नेपाली समाजमा आएको एक सुत्रात्मकता र नेपालीहरूबीचको अगाध प्रेम र अपनत्व कवितात्मक प्रस्तुतिका रूपमा यस रचनाको मूलभाव बनेर आएको छ ।
१९.	होलीको गीत	हिन्दूहरूको महान पर्व होली र त्यसको विशेषता इन्द्रेणी रङ्गमा अपेक्षा गरिने प्रेम, सद्भाव, भातृत्वको वर्णन यसमा छ । संवादामक रूपमा अघि बढेको यस गीतमा युगल जोडी, दुःख, पीर, परदेश छोडी आफ्नो घर, आफ्ना साथी तथा प्रेमिकासँग होली खेलेको वर्णन छ । यसले मूलभाव नेपाली संस्कृति तथा प्रेमभाव वर्णन गर्नु नै हो ।
२०	तिमी पन्यौ उता	विप्रलम्भ शृङ्गारमा लेखिएको यस रचनामा प्रेमी-प्रेमिका छुट्टिएर बस्नु परेको बाध्यात्मक स्थिति देखाइएको छ । मिलन हुन गाह्रो हुने स्थितिका रूपमा वारि र पारि शब्दको प्रयोग गरिएको छ । छटपटी,

		बेचैनी आदिबाट आकुल व्याकुलको स्थिति देखाइएको यो रचना वियोग शृङ्गारयुक्त रचनाका रूपमा देखिएको छ ।
२१.	तिम्रो आगमन	मायाप्रेम मुख्य विषयवस्तुका रूपमा आएको यस रचनाको भावभूमि प्रेमी-प्रेमिकाको मिलाप र संयोग शृङ्गार नै हो ।
२२.	तिम्रो माया	शृङ्गारिक भावधारामा लेखिएको प्रस्तुत रचनामा प्रेमी प्रेमिकाको मिलनले मनमा उत्साह बढेको, सम्पूर्ण संसार नै जितेको अनुभूति व्यक्त भएकाले संयोग शृङ्गार नै यस रचनामा विषयवस्तुका रूपमा प्रकट भएको छ ।
२३.	आजभोलि	यौवनको उमकदो जवानी र बित्तो समय प्रति चिन्ता व्यक्त गरिएको यस रचनाको मूल विषय नै समयप्रतिको चिन्ता हो ।
२४.	तिम्रो बैस	प्रेमिकाको यौवन र लावण्यको प्रशंसा गरिएको यस रचनाको विषयवस्तु शारीरिक सौन्दर्यको बखान तथा रति रागको प्रस्तुतीकरण हो ।
२५.	कति राम्री तिम्री	प्रेमिकाको यौवनको बखान रहेको यस रचनामा रूप लावण्यको चर्चा नै विषयवस्तु तथा मूलभाव बन्न पुगेको छ ।
२६.	तिम्री काँडा बनेर के भो ?	प्रेमका लागि त्याग गर्दै प्रेममा आउने उल्झन पनि सहर्ष स्वीकार गर्ने भाव व्यक्त भएको यस रचनामा प्रेम प्राप्तिका लागि गरिएको त्याग र बलिदान नै मुख्य विषयवस्तु हो ।
२७.	नेपाल आमा	नेपालदेखि टाढा बस्नु परे पनि सधैं नेपालको याद गरिरहने सच्चा नेपाली मन तथा देशलाई औधी माया गर्ने नेपालीको देशप्रेमको भावना व्यक्त गर्न सफल यस रचनामा देश प्रेम मुख्य विषयवस्तुका रूपमा आएको छ ।
२८.	हावासँग उड्न पाए	प्रेममा मग्न हुँदै एकान्त र आफ्नोपनको खोजी गरिएको यस रचनामा मुख्य विषयवस्तुका रूपमा प्रेम आएको छ ।
२९.	हिमालको काख	देश प्रेम मुख्य विषयवस्तु रहेको यस रचनामा नेपालको सौन्दर्य, हिमाल, नेपाल उत्पत्तिको मीथक आदिको सम्झनाका साथै देशदेखि टाढावस्तु पर्दाको पीडा र दुःखसो व्यक्त भएको छ ।
३०.	मेरो देश नेपाल	संस्कृतिप्रेम तथा देशप्रेम मुख्य विषयका रूपमा रहेको यस रचनामा अतीतको सम्झना, प्राकृतिक सौन्दर्यको वर्णन आदिले यस रचनामा महत्त्वपूर्ण स्थान ओगटेका छन् ।
३१.	उनी र म	मायाप्रेम मुख्य विषय रहेको यस कवितामा प्रेमको अनन्त स्वरूप देखाउन खोजिएको छ । प्रेमिकाको रूपलावण्यको वर्णन एकातिर छ,

		भने अर्कातिर जन्मजन्मान्तरको नाता रहेको देखाउन खोजिएको यस कवितामा आत्मा शुद्ध पारी प्रेम गर्दा सबै समान र आफ्ना लाग्ने बताइएको छ । प्रेममा आउने उल्झनलाई पनि सहर्ष स्वीकार गर्नु पर्ने उपदेश दिइएको छ ।
३३.	स्वतन्त्र अमेरिका	सभ्य र सुसंस्कृत मानिएको राष्ट्र अमेरिकामा बहूदौ गएको सामाजिक विकृतिमा होमिन पुगेका नरनारीहरूको व्यवहार चित्रणमा आधारित यस गीतको मूलभाव सामाजिक विसङ्गतिको प्रस्तुतीकरण गर्नु हो ।
३४.	तिमी बग्दाबग्दै	प्रेम मूल विषय बनेको यस गीतमा भावावेगमा हेलिएको प्रेमीलाई प्रेमिकाले एक नजरले हेरिदिए हुने र एकतर्फी प्रेमको भाव आँखाबाटै बुझिदिए हुने भन्ने अपेक्षा गरिएको छ ।
३५.	तिम्रो याद	प्रेम मुख्य विषय बनेको यस गीतमा प्रेमिकाको यादमा सधैं अल्झिएको, मायामा मन कैदी भएको, प्रेम रोग लागेको जस्ता अनुभूति व्यक्त भएका छन् ।
३६.	सखी	आफ्नो देश, समाज, रीतिस्थितिदेखि टाढा बस्नु पर्दाको पीडा व्यक्त भएको यस गीतमा गीतकारभित्र सल्ललाएका डायस्पोरिक भावना नै मूलभावका रूपमा आएको छ, जहाँ आफ्ना भावना 'सखी' लाई सुनाइएको छ ।
३७.	आमा तिम्रो	ममताको खानी आमाको मातृवात्सल्य प्रेम मूलभावका रूपमा आएको यस कवितामा बालकको बाल्यकालदेखि युवावस्थासम्मको सटिक चित्रण यहाँ विषयका रूपमा आएको छ ।
३८.	मनभित्रका भाव	यौवन र त्यस अवस्थामा मनमा आएका अनेक भावको प्रस्तुति रहेको यस रचनामा यौवनको उन्माद सम्हाल्न गाह्रो भएको भाव विषयका रूपमा वर्णित छ ।
३९.	सञ्जोग	प्रेमिकासँग पुनर्मिलन र प्रेमिकाको रूप लावण्यको बखान विषयका रूपमा रहेको प्रस्तुत रचनामा प्रेमिकाको रूप लावण्यको वर्णन अतिशय भएको छ ।
४०.	तिमीलाई म के दिऊँ	आफू निकै अप्ठ्यारो अवस्थामा रहेर पनि प्रेम गरिरहेको अवस्था चित्रण गरिएको प्रस्तुत रचनामा प्रेम र निराशा विषयवस्तुको रूपमा चित्रण छ ।
४१.	स्वदेशीवन	नेपालीले नेपालका लागि गर्नुपर्ने काम, कर्तव्यको अवगत गराइएको प्रस्तुत गीति रचनामा आमालाई हसाउँन जे पनि गर्न सक्नुपर्छ,

		भन्ने देशभक्तिपूर्ण उपदेश दिइएको छ ।
४३.	सपनाहरू	वेदना र निराशा मुख्य विषय रहेको यस गीतमा परिस्थितिले अति व्यग्र बनाएको र त्यसबाट कहाँ गएर शान्ति मिल्ला भन्ने निराशापूर्ण भाव मूल रूपमा आएको छ ।
४४.	टाढा टाढा भए	विप्रलम्भ शृङ्गार मुख्य विषय बनेको यस रचनामा नेपाल र परदेश नायक नायिकाका रूपमा आएका छन् । नेपालसँग छुट्टिएर बस्नु पर्दाको पीडाको प्रकटीकरण यस रचनामा भएको छ ।
४५.	नाचीरहुँ जस्तो	यस रचनामा मन अत्यन्त चञ्चल र प्रफुल्लित भएर बसमा नभएको र प्रियतमसँग भेट हुने कुराले चुलबुल बनाएको विषयवस्तु रहेकाले संयोग शृङ्गार यसको मूल रस र भाव प्रीति रहन पुगेको देखिन्छ ।
४६.	सपनाहरू सजाएँ	प्रेममा पागल भएर सर्वस्व सुम्पिएको विषयवस्तु वर्णित यस रचनामा प्रेम नै मुख्य भाव बनेको छ ।
४७.	के भयो लौन !	नेपाली संस्कार र संस्कृतिको सम्झना गरी लेखिएको यस रचनामा अतीतको र संस्कृतिको स्मरण नै यसको मुख्य विषयवस्तु हो ।
४८.	बैगुनीको के भर	पराई घर गएको चेलीको व्यथा तथा माइती घरको सम्झना गरी लेखिएको यस रचनामा चेलीको वेदना र माइतीको प्रेम नै मुख्य विषयका रूपमा रहेको छ ।
४९.	धुरु धुरु नरोऊ	विदेशिएकी छोरीलाई सम्झिएर आमालाई नरोऊ भन्दै सम्झाइएको यस रचनामा परदेशमा रहे पनि नेपालको नाम र गरिमामा आँच आउन नदिई नेपालको गरिमा बढाउन लाग्ने प्रबिद्धता गरिएको छ ।
५०.	छमछम नाचि-देऊन	प्रेम मूल विषयका रूपमा रहेको यस रचनामा प्रेमी प्रेमिकाको वार्तालापीय शैलीमा प्रेमप्रस्ताव गरिएको छ ।
५१.	छिटको धोती	संस्कार संस्कृति विस्तारै पलायन हुँदै गएको वर्तमान अवस्था प्रति असन्तुष्टी व्यक्त गरिएको यस रचनामा व्यङ्ग्य भाव पनि प्रष्ट देखिन्छ, भने प्रेमको प्रस्तुति पनि उत्तिकै सफल छ ।
५२.	निगालाको बोट	विशेषतः प्रेम कै प्रस्तुति रहेको यस रचनामा प्रेमिकाको रूप लावण्यको वर्णन गरिएको छ ।
५३.	सुन चाँदी	सच्चा प्रेमको चाहना व्यक्त गरी लेखिएको यस रचनामा पनि प्रेमपरक विषयवस्तुले नै स्थान पाएको छ ।
५४.	मलाई तिमी मेरै लाग्छ	प्रेम विषयक यस रचनामा जन्मभरि साथ दिने कसम खाएको, प्रेमिकालाई परीका रूपमा हेरेको जहाँ पनि प्रेमिकाकै छायाँ देखे पनि

		कतै हराउने पो हो कि ? भन्ने डर रहेको भाव यहाँ आएको छ ।
५५.	नीलो आकाश	शान्ति र प्रेमका प्रतीकका रूपमा रहेका परेवाका जोडीलाई विषय बनाइएको यस रचनामा परेवाबाट मान्छेले प्रेम गर्न सिकनु पर्ने आदर्शवादी भाव व्यक्त भएको छ ।
५६.	बुकलिन हाईट	बुकलिन हाईटको सौन्दर्यको वर्णन गरी लेखिएको यस रचनामा प्रेम र प्राकृतिक सौन्दर्यको बयान नै विषयका रूपमा आएको छ ।
५७.	लाहुरे दाइ	आम नेपालीको अवस्थसँग मिल्ने विषयवस्तु धन कमाउन विदेश जाने र आफ्ना परिवारलाई सुख दिने सपनाको प्रतिनिधित्व गरेको यस रचनामा प्रेमपरक विषयले नै आफ्नो स्थान लिएको छ ।
५८.	सम्भनीको तरेली	प्रेमपरक विषय रहेको यस रचनामा प्रेमिकाको रूप लावण्यको वर्णन गरिएको छ । प्रकृति चित्रण र प्रेमपरक प्रस्तुति दुवै एकै साथ प्रस्तुत गरिएको छ ।
५९.	कृष्णको बाँसुरी	मुख्यतः राधा-कृष्णको प्रेमको प्रस्तुति रहेको यस रचनामा कृष्णलाई पाउँन गरेको आराधना वर्णन गरिएको छ ।
६०.	सुन्दर सोच	नेपाली चेलीको रूप लावण्य र सुन्दर सोचलाई विषय बनाइएको यस रचनामा प्रेम नै मुख्य विषय रहेको छ ।
६१.	विदेशिएका आत्मा	विदेशिएका आम नेपालीको नेपालप्रतिको प्रेम, नियास्रोपन आदिलाई मुख्य विषय बनाइएको छ । जन्मभूमिप्रतिको प्रेम नै यस रचनाको मूल विषय हो ।
६२.	भँगेरा-भँगेरी	भँगेरा र भँगेरीलाई प्रेमको प्रस्तुतिमा पात्रका रूपमा अघि बढाइएको यस रचनामा प्रणयपरक प्रेम र मातृवत्सल प्रेमको द्वन्द्व देखाइएको छ ।
६३.	देखें तिमीलाई	प्रेमपरक विषय रहेको यस रचनामा क्षणिक भावावेग प्रेम नभएर जन्म जन्मान्तरको अटुट प्रेमलाई मूल विषय बनाइएको छ ।
६४.	आज फेरि दर्शन-तिहार	अतीतको सम्झना, आमाबाबुले गरेको माया, प्रेमीको याद र संस्कृतिको सम्झना गरी लेखिएको यस रचनामा अतीतप्रतिको मोह नै प्रमुख विषय बनेको छ ।

खत्रीका यी गीतहरू हेर्दा उनका गीतमा मानवीय प्रेमका आशा, निराशा, संयोग, वियोगका साथै देशप्रेम, पलायनवाद, अतीतको प्रेम, वात्सल्य प्रेम, प्रकृति चित्रण, नेपाल आमाप्रतिको सम्मान, विभिन्न वैदेशिक स्थानको चर्चा र समसामयिक घटनाक्रमहरू विषयवस्तु बनेर आएका छन् ।

५.४.३ पर्याधार

गीतकार खत्रीका सम्भनाका तरेली गीतसङ्ग्रहका गीतहरू वैयक्तिक र सामाजिक दुवै पर्याधारमा फैलिएका छन् ।

१. सामाजिक पर्याधार

खत्रीका यस ६४ वटा गीतमध्येको क्रमसङ्ख्या १, २, ३, ४, ५, ६, ७, ८, १७, २७, २९, ३०, ३३, ४२, ४७, ४९, ५२, ५६, ६१, ६४ गरी १९ वटा गीत सामाजिक पर्याधारमा रहेका छन् । यससम्बन्धी केही उदाहरण हेरौं :

अस्तिमात्र आएकी कान्छी, स्कर्ट लाउने भइछ

डलर कमाई भएपछि क्लब जाने भइछ ।

- स्वतन्त्र अमेरिका, पृ. ३३

स्वदेशी बन स्वेदशी भन सम्हाल नेपाल

कस्ले पो देख्छ, रोएको आमा आफैँले अँगाल ।

- स्वदेशी बन, पृ. ४२

२. वैयक्तिक पर्याधार

गीता खत्रीका ६४ वटा गीतमध्ये माथिका १९ वटा बाहेक ४५ वटा गीतमा वैयक्तिक पर्याधार रहेको छ । वैयक्तिक पर्याधार भएका गीतका केही उदाहरण यसप्रकार छन् :

तिमी काँडा बनेर के भो ?

म फूल बनी फकि दिउँला

- तिमी काँडा बनेर के भो ? पृ. २६

तिमीलाई म के दिऊँ खै

आफैँ जलिरहेछु आजभोलि

तिमीलाई कसरी मल्हम लगाउँ

तिम्रो आत्मा कसरी रसाऊँ ।

- तिमीलाई म के दिऊँ, पृ. ४१

५.४.४ ढाँचा

खत्रीका गीतहरू वृत्तात्मक ढाँचामा रहेका छन् । यस सम्बन्धी उदाहरण तल दिइएको छ :

तिम्रो माया पाउँदा, तिम्रो साथ पाउँदा
बिर्सन्छु म आफैँलाई नयन चुम्न पाउँदा

- तिम्रो माया, पृ. २२

प्रेमिकाको माया पाउँदा, साथ पाउँदा संसार नै बिर्सन्छु आदि प्रणयमूलक भाव व्यक्त भएको यस रचनामा पाउँदा शब्दले वृत्तात्मक ढाँचा प्रदान गरेको छ ।

५.४.५ भाषाशैलीय विन्यास

भाषाशैलीय विन्यास अन्तर्गत आउने अभिव्यक्ति प्रस्तुति, विम्बप्रतीक अलङ्कार, लय, अग्रभूमीकरण आदि तत्त्वहरू गीता खत्रीका गीतमा पाइन्छ । जसको अलग-अलग विश्लेषण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

१. अभिव्यक्ति

अभिव्यक्ति एकलापीय र संवादात्मक गरी २ प्रकारको हुन्छ । खत्रीका गीतमा यी दुवै प्रकारको अभिव्यक्ति प्रयोग गरिएको पाइन्छ । खत्रीका गीतमा संवादात्मक गीतको तुलनामा एकलापीय अभिव्यक्ति भएका गीतको सङ्ख्या अत्यधिक रहेको छ ।

(क) संवादात्मक

दुई वा सोभन्दा बढी व्यक्तिबीच परस्परमा हुने वार्ता नै संवाद हो र वार्तात्मक शैली प्रयोग भएको गीत नै संवादात्मक अभिव्यक्ति भएको गीत हो । संवादात्मक गीतमा वक्ता एकभन्दा बढी हुन्छन् र एकअर्काका बीच संवाद हुँदै, भावना वा विचार वा अभिव्यक्तिको समर्थन, खण्डन, सोधाइ, आदि हुन्छन् । संवादात्मक अभिव्यक्तिको टङ्कारो रूप दोहोरी गीतमा पाइन्छ । गीता खत्रीका यस सङ्ग्रहका ६४ वटा गीतमध्ये क्रमसङ्ख्या १६, १९, ५० गरी ३ वटा गीतमा संवादात्मक अभिव्यक्ति पाइन्छ । संवादात्मक गीतको उदाहरण यसप्रकार रहेको छ :

केटा : सपनामा हो कि विपनामा हो
रङ्गरङ्ग देखिरहेछु आँखा भरी म
केटी : सपनीमा होइन विपनी मै हो
होली तिमीसित खेल्न आएँ म

(होलीको गति, पृ. १९)

(ख) एकालापिय

गीतकार गीता खत्रीका यस सङ्ग्रहका अधिल्ला ३ वटा गीत बाहेक ६१ वटा गीतमा एकालापिय अभिव्यक्ति शैलीको एकोहोरो अभिव्यक्ति प्रकट भएको छ । यहाँ गीतमा 'म' पात्रकै एकोहोरो अभिव्यक्ति प्रस्तुत गरिएको छ :

सपनाहरू सजाएँ, कल्पनाहरू सजाएँ
हो मैले तिमीसीत, पिरती लगाएँ ।

(सपनाहरू सजाएँ, पृ. ४६)

२. प्रस्तुति

भाषाशैलीय विन्यासअन्तर्गत पर्न आउने एक तत्त्व प्रस्तुति वक्तव्यपरक र सम्बोधनात्मक गरी दुई प्रकारको हुन्छ ।

(क) वक्तव्यपरक

गीता खत्रीको गीतमा पाइने वक्तव्यपरक गीतको उदाहरण यस्तो छ :
तिम्रो आगमनले आज ज्योति बलेको छ
आज फेरि शून्य मनमा धून बजेको छ ।

(तिम्रो आगमन, पृ. २१)

(ख) सम्बोधनात्मक

गीता खत्रीका गीतमा सम्बोधनात्मक प्रस्तुतिको प्रयोग यसप्रकार पाइन्छ । एउटा उदाहरण हेरौं :

मेरी आमा टाढा टाढा धेरै टाढा छु
तिम्रो माया सधैं रमाई बाँचिरहेको छु ।

(जन्मभूमि, पृ. १७)

३. भाषाशैली

पाठक वा स्रोता समक्ष आफ्नो विचार भावना एवम् अनुभूतिको सम्प्रेषण गर्ने माध्यम भाषा हो र भाषा सम्प्रेषण गर्ने माध्यम तरिका शैली हो । कुनै पनि रचनाकारको रचना उत्कृष्ट हुनु र नहुनुमा भाषाशैलीको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहने हुँदा भाषाशैली सरल र श्रुतिमधुर हुनुपर्दछ । आफ्ना तीव्र अनुभूतिलाई साङ्गीतिकता प्रदान गरी श्रुतिमाधुर्यता

ल्याउन गीतमा कोमल पदावलीको प्रयोग हुनुपर्दछ । उपर्युक्त वर्ण छनोट र बनोटले लय प्रकट हुँदा भाव लयका अपेक्षा पूरा गर्ने गरी भाषाले लिने रूप नै भाषाशैली हो । यस आधारमा गीता खत्रीका गीतहरूका भाषाशैलीलाई हेर्दा सहज, सरल र स्वाभाविक भाषाको प्रयोग गरेको पाइन्छ । उनको यस गीत सङ्ग्रहका गीतमा स्तरीय नेपाली भाषाका साथै स्वर्ग, ईश्वर, अमृत जस्ता तत्सम शब्दहरू, आँसु, खुसी, पिरती, बिहान, जस्ता तद्भव शब्दहरू क्लब, स्कर्ट, डलर जस्ता आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । खत्रीले आफ्ना रचनामा भाषाशैलीको सरल स्वरूपलाई अँगालेकी छिन् । जस्तै :

नेपाल मेरो अति नै प्यारो मलाई लाग्दछ
यो मेरो देश दोहोरी गीतमा सधैं नै नाच्दछ ।

(मेरो देश नेपाल, पृ. ३०)

४. बिम्ब प्रतीक

एक किसिमको कल्पनाबाट बिम्बको सृष्टि हुन्छ, भने त्यही बिम्बबाट प्रतीकको सृष्टि हुन्छ । गीतकारले बिम्ब र प्रतीकको सहायताले थोरै शब्दमा धेरै भाव व्यक्त गर्न सक्छ । गीता खत्रीका गीतमा पाइने बिम्बात्मक प्रतीकात्मक गीतका उदाहरण :

मृगतृष्णामा बगिरहेको यो मन
भासिँदै गइरहेछ आजभोलि भन्

(टाढा टाढा भएँ, पृ. ४४)

ईश्वरले सृजिएकी परी नै हौ तिमी
यो धर्तिमा भरेकी हौ मेरै लागि भनी

(देखें तिमिलार्इ, पृ. ६४)

५. अलङ्कार

गीता खत्रीका गीतामा पाइने शब्दालङ्कारका मुख्य भेद र अर्थालङ्कारका मुख्य भेदलाई निम्नलिखित रूपमा हेर्न सकिन्छ :

(क) शब्दालङ्कार

गीता खत्रीका गीतमा पाइने शब्दालङ्कारका मुख्य भेदलाई निम्नानुसार हेर्न सकिन्छ :

(१) आद्यानुप्रास

जन्मभूमि भन्दा ठूलो कोही छैन यहाँ
जन्मभूमि विसिदिने मान्छे छ नै कहाँ ?

(जन्मभूमि, पृ.१७)

(२) मध्यानुप्रास

लाहुरे दाइ देशै छोडी, गयौ विदेशमा
कमाई ल्याउँछु भनी, मनको तिसनामा

(लाहुरे, दाइ, पृ.५८)

(३) अन्त्यानुप्रास

बिहानीको किरणजस्तै मुहार भरी भरी
प्रेमका ग्रन्थ जती दिलमा राखे सरी

(सुन्दर सोच, पृ.६१)

(४) आन्तरिक अनुप्रास

पूजा गरी पाउँ कि, उपवास बसी
भजन गरी पाउँ कि म तपस्या मै जपी ।

(कृष्णको बाँसुरी, पृ.६०)

माथिका उदाहरण मध्ये (क) मा जन्मभूमि-जन्मभूमिको अनुप्रास पङ्क्तिको सुरुमा आएका काले आद्यानुप्रास देखिन्छ । उदाहरण (ख) मा छोडी-भनी पङ्क्तिको बीचमा रहेकाले मध्यानुप्रास रहेको देखिन्छ । उदाहरण (ग) मा भरी-सरी पङ्क्तिको अन्त्यमा आएका काले अन्त्यानुप्रास आएको छ । उदाहरण (घ) मा गरी-कि बसी, गरी - कि जपी अन्तर-अन्तरमा आएका काले आन्तरिक अनुप्रास मिलेको देखिन्छ ।

(ख) अर्थालङ्कार

गीतकार खत्रीले गीतमा प्रयोग गरेका अर्थालङ्कारका उदाहरणहरू तल दिइएको छ :

(१) उपमा

लालुपाते फूलजस्तै फक्रिएकी उनी
यौवनका पाटा पाटा छल्काउँदै उनी ।

(सपनामा भेट्ने मायालु, पृ. ४)

यहाँ उनीलाई लालुपाते फूलसँग तुलना गरिएकाले उपमा अलङ्कारको सिर्जना भएको छ ।

(२) अर्थान्तरन्यास

आजभोलि देखिदैन सपनी
रातीराती भिज्दैछ सिरानी

(आजभोलि, पृ. ५)

यहाँ सपना नदेखेको कुरालाई सिरानी भिजेको कुराले समर्थन जनाइएको छ ।

(३) विरोधाभास

तिमीसित टाढा बस्दा जीवन शून्य थियो
तिम्रा आगमनले मनमा वसन्त आयो ।

(तिम्रो आगमन, पृ. २१)

यहाँ प्रेमिकासँग टाढा बस्दा शून्यता छाएको र आगमनले मनमा वसन्त छाएको बताइएको छ । मनमा र वसन्त दुई भिन्नै अर्थ प्रदान गर्ने शब्दलाई एकै ठाउँमा राखिएको छ । मनमा उमड्ग, खुसी छाउँछ । वसन्त त मौसममा आउने भएकाले यहाँ विरोधाभासपूर्ण अलङ्कार रहेको देख्न सकिन्छ ।

६. लय

गीतकार गीता खत्रीका गीतहरूबाट नियमित, अनियमित र मिश्रित लयव्यवस्था भएका उदाहरण क्रमशः प्रस्तुत गरिएको छ :

(क) स्वदेशी बन स्वेदेशी भन सट्टमाल नेपाल

कस्ले पो देख्छ, रोएको आमा आफैँले अँगाल

(स्वदेशी बन, पृ. ४२)

- (ख) आजभोलि लौन सखी के भएको जस्तो
फूलले पनि मलाई हेर्दै लजाएको जस्तो
वसन्तको बहारले चुमेचुमे जस्तो
जवानीको अङ्ग-अङ्ग छचल्किएको जस्तो

(मनभित्रका भाव, पृ. ३८)

- (ग) नाचीरहुँ जस्तो लाग्यो हाँसीरहुँ जस्तो
आज मलाई के भयो नि लौन कस्तो कस्तो

(नाचीरहुँ जस्तो, पृ. ४५)

७. अग्रभूमीकरण

गीता खत्रीका गीतमा समानान्तरता, पुनरावृत्ति, विचलन आदिको प्रयोग पाइन्छ ।
केही उदाहरण निम्नानुसार छन् :

- (क) विचलन

हाँसी हाँसी भन्दै थिए ज्ञानगुनका कुरा
मायाको यो सागरमा मयाकै धेरै कुरा
सपनीमै पनि सोधे मैले धेरै धेरै कुरा
पाएँ मैले उनीसित ज्ञानगुनका कुरा

(ईश्वर, पृ. २)

- (ख) समानान्तरता

कहिले देख्छु तिमीलाई नाचे नाचे सरी
कहिले देख्छु तिमीलाई फूल बसें सरी

(आकार, पृ. १२)

५.३.६ निष्कर्ष

सम्भनाको तरेली गीतसङ्ग्रहमा ६४ वटा गीतहरू रहेका छन् । प्रत्येक गीतलाई
खत्रीले कुनै न कुनै आधारबाट शीर्षक राखिदिएकी छिन् । संरचनात्मक दृष्टिकोणले हेर्दा २
देखि ८ पङ्क्तिपुञ्जसम्ममा गीतहरू यस सङ्ग्रहमा रहेका छन् ।

प्रणयपरक प्रेम यस गीतसङ्ग्रहको केन्द्रीय स्वर हो । यसका अतिरिक्त देशप्रेम र
डायस्पोरिक चेतना विषयवस्तु बनेर आएका छन् । समसामयिक विषयवस्तुलाई गीतमा

व्यक्त गर्ने प्रवृत्ति गीता खत्रीमा पाइन्छ । उनको गीतिविन्यासलाई हेर्दा अत्यन्तै सरलता र सुबोधता पाइन्छ । यिनका केही गीतहरू भागवत दृष्टिले हल्का किसिमका छन् ।

समग्रमा भन्नुपर्दा नेपाली गीतियात्रामा खत्रीको गीतिलेखन स्वच्छन्दतावादी प्रवृत्तिको बाटो हुँदै यथार्थवादी प्रवृत्तिसम्म आइपुगेको देखिन्छ । स्थायी र अन्तराको आयोजनामा उति सचेतता नपाइने हुँदा **सम्भनाको तरेली** गीतसङ्ग्रहमा सङ्कलित कतिपय गीतहरू लयात्मक दृष्टिले शिथिल बन्न पुगेका देखिए पनि धेरैजसो गीतहरूले उपयुक्त सङ्गीत र स्वर प्राप्त गरेमा ती कर्णप्रिय बन्न सक्ने देखिन्छ ।

५.५ सपनाको धरहरा कवितासङ्ग्रहको विश्लेषण

५.५.१ परियच

गीता खत्रीद्वारा रचित **सपनाको धरहरा** प्रकाशनका दृष्टिले तेस्रो र कवितासङ्ग्रहका दृष्टिले दोस्रो कृति हो । २०६८ सालमा प्रकाशित यस कवितासङ्ग्रहमा ६१ वटा कविता सङ्गृहीत छ । डिमाइ साइजको यस कृतिले आवरण पृष्ठसहित १४० पृष्ठको आकार ग्रहण गरेको छ । यस कृतिमा राष्ट्रकवि माधवप्रसाद घिमिरे, डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्, डा. कृष्णहरि बराल, डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतमको भूमिका रहेको छ । ज्ञानेन्द्र गदालको प्रकाशकीय तथा युवराज नयाँघरे र गीता केशरीको भूमिकात्मक लेख पनि समेटिएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाजद्वारा प्रकाशित यस रचनामा रमेश पौडेलको आवरण सज्जा रहेको छ । यस कृतिको आवरण पृष्ठमा कृतिको नाम हल्का हरियो पृष्ठभूमिमा काला अक्षरमा लेखिएको छ । कृतिको नाम तल अमूर्त चित्र तथा त्यसभन्दा तल बाँयातिर लेखकको नाम उल्लेख गरिएको छ । त्यसैगरी अन्तिम पृष्ठमा आकासे नीलो रङ्गको पृष्ठभूमिमा लेखकको नाम, परिचय, फोटा तथा प्रकाशित कृतिहरू तथा एल्बमहरूको फोटो रहेको छ । त्यसको तल प्रकाशकको नाम र कृतिको नाम अङ्ग्रेजीमा लेखिएको छ ।

छोटा-छोटा कविता रहेका यस सङ्ग्रहमा प्रेम, देशको सङ्कटपूर्ण स्थिति, बेथितिप्रति व्यङ्ग्य विद्रोह जस्ता विषयवस्तुको प्रस्तुति रहेको छ । विशेष गरी प्रेम र राष्ट्रियताको भावभूमिमा रहेर रचना गरिएका यस सङ्ग्रहका कविताहरू हरेक व्यक्तिका आफ्नै कविताजस्ता छन् ।

५.५.२ विषयवस्तु तथा भावभूमि

प्रायः छोटा आयामका मुक्त छन्दमा संरचित गद्य कविताको सँगालोका रूपमा रहेको **सपनाको धरहरा** कवितासङ्ग्रहमा अन्तरवस्तुगत सप्तरङ्गी भावहरू समेटिएका छन् । प्रणयपरक रागात्मकता सबैभन्दा बढी पाइने यस सङ्ग्रहका कवितामा हृदयलाई छुने सबल

तत्त्व प्रेमलाई आधार बनाइएको छ । देशप्रेम, अतीतको सम्झना, डायस्पोरिक चेतना, व्यङ्ग्यात्मकता, शान्तिको चाहना, विकृत राष्ट्रिय परिस्थिति र बेथितिप्रति चिन्ता र चासो आदि विविध विषयवस्तुको प्रकटीकरण यस कृतिमा भएको छ । यस कृतिमा पाइने मुख्य विषयवस्तुलाई निम्नानुसार हेर्न सकिन्छ :

क्र.सं.	शीर्षक	विषयवस्तु तथा भावभूति
१.	तृष्णाको लहर	प्रस्तुत कवितामा हरेकलाई आफूभित्र रहेको खुबी देखाउने इच्छा रहेको हुन्छ भन्ने भाव व्यक्त भएको छ । सबैमा त्यो इच्छा यति सबल बनेर गडेको हुन्छ कि त्यसले तृष्णाको रूप लिएको छ भन्ने दार्शनिक विचार व्यक्त भएको छ ।
२.	नारी हृदय	नारी जति सुकै असन्तुष्टिले घेरेर बाँचेकी भए पनि पृथ्वीले भैं त्यसलाई सहन गरेर बाँच्न सक्ने सहनशील विशाल हृदय भएकी हुन्छन् भन्दै नारी मनको प्रशंसा गरिएको यस कवितामा नारीलाई आदर्शका रूपमा लिइएको छ ।
३.	भाइटीका	डायस्पोरिक भावना पाइने यस कवितामा नेपाली संस्कृतिको सम्झना गरिएको छ । परदेशमा बस्नु परेकाले भाइटीका लगाउन नपाएको र देउसी, भैलोको सम्झना आएको कुरा यहाँ उल्लेख छ । समग्रमा डायस्पोरिक चेतना, अतीतको सम्झना र नेपाली संस्कार-संस्कृतिको सम्झना नै यस रचनाको मूलभूत विषय हो ।
४.	माया पाए पुग्छ	प्रेम नै सर्वस्व हो । प्रेम नै सर्वश्रेष्ठ छ भन्ने धारणा पाइने प्रस्तुत रचनामा आफू मरेर भए पनि अरूलाई बचाऔं भन्ने अति उच्च मानवतावादी भावना अभिव्यक्त भएको छ ।
५.	कता के भयो	प्रेमपरक विषय मुख्य रूपमा आएको प्रस्तुत रचनामा माया आशङ्काले गर्दा विछोड भएको देखाइएको छ । यस रचनामा प्रेमी-प्रेमिकाको विछोड भएको र विछोड भएको प्रेमीको विह्वल वियोगान्त अवस्थाको चित्रण छ । यसरी विप्रलम्भ शृङ्गार देखाउनु यस रचनाको रस धर्मिता रहेको मान्न सकिन्छ ।
६.	आँखाको नानीमा	प्रेमीमा आएको व्यवहार परिवर्तनका कारण विछोड भएको देखाइएको प्रस्तुत रचनामा प्रेमपरक प्रस्तुतिअन्तर्गत दुःखान्त प्रेमको उद्घाटन नै मुख्य विषयका रूपमा आएको छ ।

७.	मनको भारी	प्रेमपरक अभिव्यक्ति रहेको प्रस्तुत रचनामा प्रेमीको अधिल्लिर प्रेमिका मैनबत्तिजस्तै पग्लिएको बयान गरिएको छ । यस रचनामा रागात्मक प्रेमको प्रस्तुति नै मुख्य विषयका रूपमा आएको छ ।
८.	अनौठो रहर	प्रेमपरक अभिव्यक्ति पाइने यस कवितामा प्रेममा परेपछि जे सुकै कुरा पनि सजिलै गर्न सक्छु जस्तो लागेको कुरा व्यक्त छ । यहाँ असम्भव काम पनि गरूँ-गरूँ लागेको कुरा अनौठो रहरका रूपमा आएको छ ।
९.	सभ्य देशको चलन	पाश्चात्य मुलुकहरूमा रहेका विविध चलनहरू जुन नेपाली वा पूर्वीय संस्कारमा अमिल्दो हुन्छ । त्यस्ता चलनको विकृत पक्षको चिरफार गरिएको प्रस्तुत कवितामा विसङ्गत पक्षको उजागर नै मुख्य विषयवस्तु हो ।
१०.	खुसी भल्किदैन	बाहिरबाट हेर्दा जे देखिन्छ त्यति मा नै जीवनको सत्यता रहेको हुँदैन भन्ने दार्शनिक भाव यस रचनामा पाइन्छ ।
११.	पिरतीको रोग	प्रेमपरक विषयवस्तु रहेको यस रचनामा प्रेमिकाको सम्भनार उसैको आगमनको कामना गरिएको छ । प्रस्तुत रचनामा प्रेमिकाको आगमनले दुःख सारा बिसार्उने भएकाले उसको सामीप्यता खोजिएको छ ।
१२.	के मागौँ तिमीसित	प्रेमपरक विषयवस्तु रहेको यस रचनामा प्रेमीसँग माग्न लायक केही चिज नरहेको वर्णन छ । क्षण अङ्गुरताको सन्देश दिन रचित यस रचनामा प्रेमीबाट लिन वा माग्न सकिने हरेक कुरालाई विविध वस्तुसँग तुलना गरी तिनको क्षणिकताको वर्णन गरिएको छ ।
१३.	मायाको चाहना	मुख्यगरी प्रेमपरक विषयवस्तु रहेको यस रचनामा जीवनको आधारस्तम्भका रूपमा प्रेमलाई लिइएको छ । यहाँ प्रेम रागात्मक नभएर आत्मिक रहेको छ ।
१४.	नयाँ वर्ष	नयाँ वर्षको शुभकामना व्यक्त गरिएको यस रचनामा सम्पूर्ण दुःख, पीडा भुलेर नयाँ सोच, नयाँ उमङ्गको आशा गरिएको छ । यस रचनामा शान्ति स्थापनाका लागि बुद्धको पुनर्जन्मको पनि कामना गरिएको छ ।
१५.	भाँचिएको मन	प्रेम प्रणय विषय रहेको प्रस्तुत कवितामा प्रेमिका जहाँ-त्यहीं

		कल्पनामा आएकी र आफूलाई रोमाञ्चित तुल्याएकी बताइएको छ । समग्रमा प्रेमको रागात्मक पक्षको वकालत नै यस कविताको विषयवस्तु हो ।
१६.	नाइटोको फुली	हाँसोन्मुख सांस्कृतिक पक्षको चित्रण गरिएको यस रचनामा सांस्कृतिक पलायनबाट र संस्कृतिको विग्रदो अवस्थाप्रति चिन्ता व्यक्त गरिएको छ । त्यसैगरी बदलिँदो परिवेशको चित्रण गर्नु पनि यस कविताको मुख्य विषयवस्तु हो ।
१७.	सत्य	आत्मीय प्रेम विषयका रूपमा आएको यस कवितामा प्रेमिकालाई शारीरिक प्रेम सृष्टिक्रमलाई निरन्तरता दिन तथा आफ्नो पुरुषत्वमा कुनै प्रकारका दाग नलागोस् भन्नका लागि मात्र गरिएको बताइएको छ ।
१८.	युगको माग	मान्छे-मान्छेमा बढ्दै गइरहेको स्वार्थ तथा प्रकृतिलाई विनाश गर्दै गइरहेको अवस्थाप्रति असन्तोष र चिन्ता व्यक्त गरिएको छ । यस रचनामा आधुनिकताका नाममा बढेको विनाश नै विषयका रूपमा असन्तुष्टि व्यक्त गर्न आएका छन् ।
१९.	मनका तिसना	शारीरिक सुख जति नै पाए पनि प्रवासमा आत्मा भने आफ्नै देश, आफ्नै ठाउँमा रमाउँछ, भन्ने देशभक्तिपूर्ण विषयवस्तु यस रचनाको भावभूमि हो ।
२०.	दिवास्वप्न	प्रतीकात्मक रूपमा लेखिएको यस रचनामा बिना परिश्रम माथि उठ्न खोज्ने र आफ्नो धरातल बिसर्ने प्रवृत्तिका व्यक्तिहरूलाई लोकन्तीको दर्जा दिएर व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ ।
२१.	पूजाको कुरा	प्रेमको अति उच्च रूप देखाइएको यस रचनामा प्रेमीलाई नपुसंकताको दाग नलाउने भए कुमारी नै बनाउने कुरा व्यक्त गर्दै प्रेमलाई आत्मिक रूपमा अर्थाइएको छ ।
२२.	प्रसन्नता	सधैं प्रसन्न भई दैनिक काम सञ्चालन गरी हिड्ने उनीको प्रसन्नताको वर्णन गरिएको यस रचनामा परिस्थिति बुझ्न सक्ने उनको सामर्थ्यको वर्णन निकै सुन्दर तरिकाले गरिएको छ ।
२३.	रहरको कल्पना	मुख्यतः प्रेमपरक विषय रहेको प्रस्तुत रचनामा प्रेमीलाई पाउन पौराणिक कथामा वर्णित विभिन्न पात्रपात्राले गरेका

		विविध काम उदाहरण र उपमाका रूपमा आएको छ ।
२४.	आँगनमा पालिएकी छ्यौ	डायस्पोरिक चेतना मुख्य विषयका रूपमा आएको यस रचनामा परदेशमा जति सुकै अमन चैन, वैभव भए पनि देशको सम्झना आउने तथा परदेशमा पाएका तिनै वैभव र सुख सुविधाहरू सोफोकसन अर्थात् ऐंठन हुने गरेको वर्णन छ ।
२५.	मायाको मापदण्ड	मायाको महिमागान गरी लेखिएको यस रचनामा मायाको असीमितता, अनन्तता, अमरता तथा मिठासको निकै सुन्दर रूपकद्वारा वर्णन गरिएको छ ।
२६.	जिउनकै लागि	मानवभित्रको तीव्र जिजीविषालाई मुख्य विषयवस्तु बनाइएको यस रचनामा बाँच्नकै लागि मान्छेले के-के गर्छन् भन्ने सुन्दर उदाहरणहरू दिइएको छ ।
२७.	साँच्चै हजुर	मान्छेमा बहदो व्यभिचारीपनको वर्णन गरिएको यस रचनामा विभिन्न विकृतिप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ । अनैतिकताको प्रकटीकरण र त्यसप्रतिको असन्तुष्टि नै यस कविताको मूलभाव हो ।
२८.	कहाँ बिभाएको छैन	कुनै पनि कार्य वा घटनाले व्यक्तिलाई बिभाउने र त्यसको प्रतिक्रिया स्वरूप अन्य काम तथा घटना घट्ने यथार्थ पक्षको उद्घाटन यस कवितामा विषयवस्तुका रूपमा व्यक्त भएको छ ।
२९.	बितेका दिनहरू	अतीतप्रतिको सम्झना गरी लेखिएको यस रचनामा प्रेमिकाको प्रेममा डुब्न मन लागेको प्रेमपरक अभिव्यक्ति मुख्य विषयका रूपमा आएको छ ।
३०.	टुहुरी	गर्भे टुहुरी बालापन राम्ररी बिताउन नपाएकी एक विवश नारीको पीडामा लेखिएको यस रचनामा अनेक आशा, इच्छा गर्दा गर्दै पनि कहिल्यै रमाउन नसकेकी नारी व्यथा भावका रूपमा यस रचनामा आएको छ ।
३१.	नरिसाउनु है बाबा	बाबु र आमा दुई आदरणीय व्यक्तिलाई पात्रका रूपमा उभ्याइएको यस रचनामा तुलनात्मक रूपमा बाबालाई भन्दा आमाले धेरै प्रेम, त्याग र बलिदान दिएको प्रसङ्गमा आमालाई महान् बनाइएको र बाबालाई आमाको तुलनामा

		कम महान् भनिएकोमा नरिसाउन आग्रह गरिएको छ ।
३२.	मन	अतीतको सम्झना गरी लेखिएको यस रचनामा बालापनको समय निकै प्रिय रहेको र यो फेरि पाउन पाए हुन्थ्यो भन्ने विषयवस्तु यस रचनामा आएको छ ।
३३.	बादलसरी	देशप्रेम तथा संस्कृति प्रेम मुख्य विषयका रूपमा वर्णित यस कवितामा नेपाल आउँदा आफ्ना आफन्त सबैतिर छोटो समयमा पुग्नु पर्ने बाध्यात्मक स्थिति पनि यस कवितामा वर्णित छ ।
३४.	बन्द कोठाभित्र	प्रतीकात्मक रूपमा आएको यस रचनाको शीर्षकले हाल मान्छेभित्रको संवेदना सीमित हुँदै गएको अवस्थाप्रति सङ्केत र व्यङ्ग्य यस कवितामा गरिएको छ ।
३५.	आँखाको रसपान	भ्यालेन्टाइन डे का अवसरमा न्यूयोर्कमा देखिएको प्रणयपरक रौनकलाई विषयवस्तु बनाइएको यस रचनामा पाश्चात्य संस्कारमा मौलाएको प्रेम दिवस र प्रेमीप्रेमिकाको जमघट कविताको मुख्य विषय बनेको छ ।
३६.	बिदाइ	कला, संस्कृति र साहित्यको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्न लागिपरेका दम्पती देश छोडी अन्यत्र गई बस्नु परेको अवस्थाप्रति चिन्ता व्यक्त गर्दै लेखिएको यस रचनामा साहित्य अनुरागीप्रति आदर भाव राखिएको छ ।
३७.	श्रद्धाञ्जली ईश्वरलाई	नेपाली साहित्यका वरिष्ठ साहित्यकार ईश्वर वल्लभलाई स्मरण गरी लेखिएको यस रचनामा ईश्वर वल्लभको दिवङ्गत आत्मालाई श्रद्धाञ्जली दिइएको छ ।
३८.	श्रद्धाञ्जी	नेपाली राजनीतिका विशिष्ट बौद्धिक राजनेता गिरिजाप्रसाद कोइरालाप्रति समवेदना प्रकट गर्न रचित यस कवितामा उनले नेपाल र नेपाली जनताका लागि गरेका विशिष्ट कामको मुक्त कण्ठले प्रशंसा गरिएको छ ।
३९.	नेका गाँसेको सुरुवाल	राजनीतिमा देखिएको अस्तव्यस्त अवस्था, विकृति र विसङ्गतिलाई देखाउन सफल यस रचनाले देशलाई खेलाउने राजनीतिकहरूप्रति तिखो व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ ।
४०.	बूढो रुखमा मुना	प्रतीकात्मक रूपमा आएको यस शीर्षकले नेपालमा चलेको

	पलाए	द्वन्द्वको अवसान पछि अब देश माथि उठ्न सक्ला भन्ने सकारात्मक परिवर्तन र देश थड्थिलो भएकै भए पनि पुनः जीवन पाउला भन्ने आशावादी विचार व्यक्त गरिएको छ ।
४१.	तुहिन लाग्यो लोकतन्त्र	अनेक राजनैतिक परिवर्तनपछि सकारात्मक विकास र परिवर्तन होला भन्ने अभिलाषा लिएका जनतामा जागेको नैराश्यता यस रचनाको मुख्य विषयवस्तु हो । जनताले रगत बगाएर ल्याएको लोकतन्त्रको पनि राम्रो पालना नभएको अवस्थाप्रति निकै चासो र चिन्ता व्यक्त गरिएको छ ।
४२.	आँसु रोकिए	क्रान्तिकारी आन्दोलनको परिवर्तनपछि आएका विविध राजनैतिक अवस्था वा चरणपछि पनि देशको उस्तै दयनीय अवस्था रहेकोप्रति सचेतनात्मक व्यङ्ग्य गरिएको छ ।
४३.	मेरो देशको शान्ति	द्वन्द्वकालीन नेपालको अशान्त अवस्थाको वर्णन गरिएको यस रचनामा विभिन्न विकृत अवस्थाको चित्रण भएको छ । यस्तो विकराल अवस्थाप्रति सुधारात्मक चासो पनि अभिव्यक्त गरिएको छ ।
४४.	जन्मभूमिको यात्रा	द्वन्द्वकालमा नेपालमा भएका विविध घटना र गतिविधिको वर्णन गरिएको यस कवितामा देशको द्वन्द्वग्रस्त स्थितिप्रति कवितामा निकै चिन्ता व्यक्त गरिएको छ । समग्रमा देशप्रेम नै यस कविताको मूलभाव हो ।
४५.	गणितको परिभाषा	जित्तु नै जीवनको उपलब्धी होइन भन्ने विचार अभिव्यक्त गरिएको प्रस्तुत रचनामा जीवनमा हार्नु पनि उपलब्धीमूलक हुन्छ भन्ने आदर्शवादी दार्शनिक विचार प्रस्तुत गरिएको छ ।
४६.	जागिरेको जीर्णजीवन	नेपालमा सरकारी कामका जागिरेहरूलाई पर्ने बाध्यता र राजनैतिक विकृतिको उजागर गरिएको यस रचनामा समसायिक विविध विषयको उजागर गरिएको छ ।
४७.	बिडम्बना	राम्रो काम गर्नेहरूको खुट्टा तान्ने विकृतिप्रति व्यङ्ग्य तथा असन्तोष व्यक्त गरिएको यस रचनामा मान्छेका स्वार्थले ल्याउने बिडम्बनाको प्रस्तुति देखिएको छ ।
४८.	जूनकीरीको उज्यालो	विभिन्न किसिमका विसङ्गति, रोग, भोक जस्ता अस्तव्यस्तता तथा देशमा भइरहेको अयवस्था, राजनैतिक खिचातानीप्रति असन्तुष्टि र निराशा यस कवितामा व्यक्त

		गरिएको छ ।
४९.	मनचिन्त भोला	मनगणन्ते कुरा गरी जनता ठग्ने वर्तमान नेपालका नेताहरूको व्यवहारप्रति व्यङ्ग्य यस रचनामा मूलभावका रूपमा व्यक्त भएको छ ।
५०.	विवशता	देशप्रेम मुख्य विषयका रूपमा रहेको यस रचनामा विवशताले देश छोडेर परदेश जानु परेको पीडादायी अभिव्यक्ति रहेको छ । देशप्रेम र डायस्पोरिक भावनाको अभिव्यक्ति यस कवितामा रहेको छ ।
५१.	विक्षिपत मन	समसामयिक अस्तव्यस्तताप्रति असन्तोष र देश द्वन्द्वको दलदलमा नराम्रो गरी फसेको अवस्थाप्रति चिन्ता व्यक्त गरिएको छ । यस कविताको मुख्य विषय देशप्रेम हो ।
५२.	कलियुगको अर्जुन	महाभारतका एक महानयोद्धा अर्जुन चरित्रको ठीक विपरीत चरित्र भएका व्यक्तिहरू आफूलाई अर्जुन बनाउन पछि नपरेका र विभिन्न अनैतिक कार्य गर्ने गरेको अव्यवस्थित स्थितिप्रति तीव्र व्यङ्ग्य गरिएको छ ।
५३.	त्रिकोण	सशस्त्र द्वन्द्वका समयमा नेपालमा भएको तत्कालीन विकराल अवस्था देखाइएको र सत्ता पक्ष वा सरकार, माओवादी र जनतालाई सङ्केत गर्न त्रिकोणको चित्रण गरिएको छ । यस रचनामा तत्कालीन नेपालको दुरावस्थाको चित्रण गरिएको छ ।
५४.	वार्तालाप	मातृवात्सल्य प्रेम मुख्य विषयका रूपमा रहेको प्रस्तुत रचनामा गर्भवती आमालाई गर्भमा रहेको शिशुले सम्बोधन गरी आमालाई विभिन्न यातना भए होलान् भन्दै पीडा बिसार्उन यसो र उसो गर आमा भनेर विभिन्न उपाय पनि वर्णन गरिएको छ । गर्भावस्थाको शिशुले गर्भवतीलाई गरेको सम्बोधनलाई नै यहाँ मूल विषयका रूपमा चित्रण गरिएको छ ।
५५.	शिशुको स्वागत	नेपाली संस्कृति तथा गर्भावास्थामा रहेको शिशुप्रति वात्सल्य प्रेम र गर्भवती आमाप्रति सफल जीवनको शुभकामना व्यक्त गरिएको छ । मूल रूपमा यस कवितामा वात्सल्य प्रेम नै विषयका रूपमा मुखरित भएको छ ।

५६.	शुभकामना-१	साहित्य सिर्जनामा लागेको छोरीलाई सफलताको शुभकामना दिइएको यस कवितामा छोरीका अनेक असल गुण र बानीको चर्चा गरिएको छ । समग्रमा साहित्यको सम्मान र छोरीप्रतिको अगाध स्नेह नै यस रचनाको मूल विषय क्षेत्र हो ।
५७.	सिर्जनाको संयोग	युगल जोडी प्रेमीलाई शुभकामना दिइएको यस कवितामा प्रेमलाई ईश्वरको सुन्दर सृष्टिका रूपमा चर्चा गरिएको छ । प्रेमको महिमागान नै यस कविताको मूल भाव हो ।
५८.	छोरीको विदाइ	अठार वर्षमा विवाह भएर पराई घर गएकी छोरी तीस वर्षमा कर्मथलो अमेरिका बनाउन पुगेकी छे । यस रचनामा छोरीको बालापनदेखि विवाहसम्मका अनेक घटना सम्झाइएको छ भने छोरीलाई सुख, शान्ति र समृद्धिको शुभकामना दिइएको छ ।
५९.	बाललीला	लीला नाम गरेकी बालिकाको बाललीलाको वर्णन गरिएको यस रचनाको विषयवस्तु वात्सल्य प्रेम हो ।
६०.	तिम्रो भ्रमको	नेपाल र नेपाली प्राकृतिक परिवेशको चित्रण गरिएको यस रचनामा अतीतको सम्झना तथा प्रकृति प्रेम र नेपालको सम्झना मुख्य विषयका रूपमा वर्णित छ ।

गीता खत्रीका दोस्रो कविता सङ्ग्रह सपनाको धरहरा मा पाइने मूलभूत विषयवस्तुलाई निम्नानुसार हेर्न सकिन्छ :

१. सामाजिक चेतना

गीता खत्रीका यस कवितासङ्ग्रहमा समाजको चित्र आएको देखिन्छ । सामाजिक परम्परा, बाध्यता, विकृति, विसङ्गति, विवशता, शोषण, दमन, सामाजिक संस्कार आदि विषयवस्तु प्रस्तुत भएको छ । सामाजिकता प्रस्तुत भएका केही कविताशं तल प्रस्तुत गरिएको छ :

- (क) गर्भमै छँदा टुहुरी म
कुन सन्जोगमा जन्मिएँ
बाललीला गर्न नपाउँदै
अर्काको दैलोमा हुत्तिएँ ।

(टुहुरी, पृ. ४७)

(ख) मर्याहत जनता परिरहेछन् पासोमा
उम्कन खोज्दा पनि कहाँ सकिन्छ र
विवश जनताहरू आगोमा सल्किरहेछन्
बलिको बोकाभैँ भइरहेछन् क्षण

(त्रिकोण, पृ. ९०)

माथिका उदाहरणहरूमा समाजको चित्रण गरिएको छ । उदाहरण (क) मा छोरीलाई जन्मदैं भारका रूपमा लिइने स्थितिको चित्रण गरिएको छ । उदाहरण (ख) मा देशको विग्रदो अवस्थाले जनतामा छाएको विवशता, त्रास आदिको प्रस्तुति दिंदै मानवीयताको प्रकटीकरण भएको छ । यसरी खत्रीले यस कृतिमा हाम्रै समाज, हाम्रै देशमा भए गरेका विषयवस्तुलाई यथार्थको धरातलमा कवितात्मक स्वरूप दिएकी छिन् ।

२. प्रेमपरक प्रस्तुति

गीता खत्रीको यस सपनाको धरहरा कवितासङ्ग्रहमा धेरैजसो कविताहरू मानवीय प्रेम प्रणय विषयक रहेका छन् । मायाको महिमागान र भावुक प्रेमको प्रस्तुति पाइने यिनका कवितामा नारी र पुरुष दुवै खाले प्रेमका साथै प्रेमजन्य छटपटी एवम् पीडाको अभिव्यक्ति पाइन्छ । यिनका प्रेम विषयक कवितामा कतै भावावेग छल्किएको छ भने कतै रहरका ताँती छन् त कतै कहरका अनेक भाँती छन् । प्रेमलाई शिष्ट, सभ्य र शालीन ढङ्गबाट प्रस्तुत गरिएका यिनका धेरैजसो कवितामा प्रेमको सोभो अभिव्यक्ति पाइन्छ ।^{६७} प्रेमका अनेकन रूपहरू उनका कवितामा पाइन्छ । प्रणयमूलक प्रेम, विप्रलम्भ शृङ्गारिक, मातृत्व, अतीतको प्रेम, देशप्रेम आदि उनका कवितामा पाइने प्रेमका अनेक स्वरूप हुन् । उनका कवितामा पाइने केही प्रेमका उदाहरण निम्न छन् :

(क) आफू रेटिई अरूलाई
बचाऊँ भन्ने मन
माया पाए पुग्न मलाई
चाहिँदैन धन

(माया पाए पुगछ, पृ. ६)

६७. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्, 'सरल सिर्जनाको सँगालो : सपनाको धरहरा', गीता खत्री सपनाका धरहरा, (काठमाडौँ : अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज, २०१४) ।

- (ख) कैयौँ फूलहरूमा
रोजेका थिएँ तिमीलाई
अब त सिरुजस्तै
दरो हुँदै गयो किन ?

(आँखाको नानीमा, पृ. १०)

- (ग) अँध्यारोको घुम्टी ओढी तिमी
आँउछ्यौँ जब गोधुली साभ्रमा
हर्षविभोर भई रमाउँछु
जुघाउँदै नजर नजरमा

(पिरतीको रोग, पृ. १९)

- (घ) शुभ्र शान्त मन्दिर र टुँडालहरूमा
परेवाहरूले बास गर्ने देश
शीतल शान्तिको छहारीमुनि
तपस्वीहरूले तपस्या गरी बस्ने देश
जहाँतही मायाका पुष्पहरू बर्सने देश

(मेरो देशको शान्ति, पृ. ७०)

- (ङ) जन्म दिइन् आमाले तिमीलाई
बिर्सिइन् प्रसववेदना
बाबाले देखे तिमीलाई
खुसी छायो हृदयमा

(शुभकामना-१, पृ. ९६)

यसरी गीता खत्रीले यस कवितासङ्ग्रहमा कलात्मक रूपमा प्रेमका विभिन्न रूपको प्रस्तुति दिएकी छिन् । उदाहरण (क) मा प्रेमको सस्तो अल्लारे र भावुक प्रेमभन्दा माथिको उच्च उदात्त प्रेमको अपेक्षा देखिन्छ । उदाहरण (ख) मा प्रेमी-प्रेमिकाको वियोगान्त अवस्थाको चित्रण यहाँ छ । उदाहरण (ग)मा रागात्मक प्रेमप्रणयको चर्चा छ । जहाँ युगल जोडीको प्रेमपरक प्रणयभावको प्रस्तुत रहेको छ । उदाहरण (घ) मा नेपालका कला

सौन्दर्यको वर्णन गरी देशप्रेमको प्रस्तुति दिइएको छ । त्यसैगरी उदाहरण (ड) मा मातृवात्सल्य प्रेमको राम्रो प्रस्तुति दिइएको छ । यस उदाहरणमा प्रसव वेदनाले क्लान्त शरीरमा पनि स्फूर्ति र मनमा उत्साह ल्याउने शिशुको प्रेमको प्रस्तुति दिइएको छ ।

३. राजनैतिक सचेतता

यस कविता सङ्ग्रहमा खत्रीले राजनीतिक परिस्थितिप्रति चिन्ता, बेथितिप्रति आक्रोश, व्यङ्ग्यजस्ता विचारहरू प्रस्तुत गरेकी छिन् ।

(क) यत्रतत्र छरिएका लासहरू भेट्टाउँदा

शून्यता छाएको ओडारजस्तै

देखिँदो रहेछ काठमाडौं सहर

हिजोको हरियो

अनि पारिलो काठमाडौं

आज अहो ! उजाड, उदास बगर ।

(जन्मभूमिको यात्रा, पृ. ७३)

(ख) भो नसोध साथी मलाई

देशमा केही भइहालेमा

अन्त कतै लुकेर बस्ने बासको

बन्दोबस्त छ कि छैन भनेर ।

(जूनकिरीको उज्यालो, पृ. ८१)

(ग) हेर्दाहेर्दै आफ्नै

शान्तिप्रिय नेपाल पनि

आज युद्धमोर्चामा

परिणत हुन थालेको छ ।

(विक्षिप्त मन, पृ. ८८)

माथिका उदाहरणमा देशप्रतिको आस्था, देशको राजनीतिक विकृति र विसङ्गतिको चित्रण, शान्तिको कामना, लोकतान्त्रिक चेतना पाइन्छ । उदाहरण (क) मा देशमा मच्चिएको गृहयुद्धले निम्त्याएको भयावह स्थितिको चित्रण गरेको छ । देशमा बढेको यस्तो दुरावस्थाप्रति

कवि निकै मर्माहत भएको पाइन्छ । उदाहरण (ख) मा देशको दयनीय अवस्थामा के गर्ने भन्ने विवशता तथा देशको अशान्त अवस्थामा बढेको असुरक्षाको प्रस्तुति छ । उदाहरण (ग) मा शान्त सुन्दर देश युद्धस्थलमा परिणत भएको अवस्थामा चिन्ता व्यक्त भएको छ ।

४. युगीन चेतना

गीता खत्रीद्वारा लिखित सपनाको धरहरा कवितासङ्ग्रहमा समसामयिक युग चेतनाले भरिएका कविताहरू प्रशस्तै पाइन्छन् । युगीन र समकालीन चेतना भएका कविताहरूमा वर्तमान नेपालका राजनैतिक अस्थिरता, युद्धग्रस्त स्थिति, जागिरेको जीवन जस्ता अनेक विषयवस्तु समेटिएका छन् ।

(क) कसले सुन्छ, आमाको चित्कार

कसले देख्छ, आमाको बलात्कार

को स्पर्श गर्न सक्छ, आमाको घाउ

कसले जोगाउँछ, आज

तुहिन लागि सक्थो लोकतन्त्र आज

(तुहिन लाग्यो लोकतन्त्र, पृ. ६६)

(ख) आज भोलि

सबै थोक बन्छ, छ रे

सञ्चारमाध्यम बन्द, छ रे

हवाईमार्ग बन्द, छ रे

(मेरो देशको शान्ति, पृ. ७०)

(ग) जागिरेलाई छोराछोरीको स्कूलको

शुल्कको सवाल छ,

भान्छा चलाउनका लागि

दाल, चामल, तरकारीको सवाल छ ।

(जागिरेको जीर्ण जीवन, पृ. ६७)

माथि दिइएका उदाहरण (क) मा देशमाथि भइरहेका ज्यादती, प्रताडना तथा राजनीति गरिखाने भाँडो बनाइएकाले देश बर्बादी तिर गएको र लोकतन्त्र पनि बेकारभै

भएको अभिव्यक्ति छ । उदाहरण (ख) मा शाही शासनका बेला सञ्चारमाध्यम यातायात आदि सबैतिर भएको बन्द आदिको चित्रण छ । उदाहरण (ग) मा वर्तमान अवस्थामा जागिर गरेर जीविकोपार्जन गर्न खोज्ने मानिसको जीवन निकै दयनीय रहेको यथार्थ प्रस्तुत गरिएको छ ।

५. व्यङ्ग्यात्मकता

गीता खत्रीको सपनाको धरहरा कवितात्मक कृतिमा समाजमा र देशमा देखा परेका विकृति विसङ्गतिप्रति असन्तुष्टि राख्दै व्यङ्ग्य प्रहार गरेकी छिन् । यस कृतिमा पाइने व्यङ्ग्यात्मकताका केही कविताशं यहाँ उल्लेख छ :

(क) अहो ! नाइटोमा फुली लगाई

नर्तकी आइन् मञ्चमा सुवास फिँजाई

उन्मत्त गीतमा

नाचिन् खुबै जोडले हल्ला फिँजाई

(नाइटोको फुली, पृ. ३४)

(ख) आफूलाई अर्जुनको नामले

चिनाउन खोजिरहेको उसले

उसले भनिरहेछ सपनामा

कृष्ण आई गीताको उपदेश दिए

(कलियुगको अर्जुन, पृ. ८९)

माथि उल्लेख गरिएका उदाहरणहरूमा समाजमा देखिएका विकृतिहरूको प्रस्तुति तथा त्यसउपर व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ । उदाहरण (क) मा नाइटोमा फुली लगाएर फेसन देखाउने जस्ता फेसनका नाममा आएका विकृतिको प्रस्तुति छ । त्यसै गरी उदाहरण (ख) मा आफूलाई अर्जुन भनाउने व्यक्तिहरूको सङ्ख्या बढिरहेको छ । कर्ममा दुर्योधनजस्ताले आफूलाई अर्जुन भन्दै चिनाएको विकृत अवस्थाप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् ।

६. डायस्पोरिक चेतना

यस काव्यकृतिमा खत्रीले डायस्पोरिक चेतनाले भरिएका रचना रचेकी छिन् । आफ्नो देश छोडी विदेशिनुको पीडा, अतीतको सम्झना, देशको सम्झना, संस्कृतिको सम्झना आदि

विषयवस्तु उनका डायस्पोरिक चेतनाका रूपमा कवितामा भक्तिएको छ । केही डायस्पोरिक चेतना भएका कवितांश हेरौं :

(क) तिहार फेरि आँगनैमा

आएजस्तो लाग्यो

भैलनी गीतको भक्तिकोले

छोएजस्तो लाग्यो ।

(भाइटीका, पृ. ४)

(ख) दोहोरी भाषासँगै

खुल्ला हावामा रमाउने यो मन

आँगनमै आउने

रेलगाडीका कारसँगै

गुम्सिएको भान भइरेछ ।

(गाँगनमा पालिएकी छ्यौं, पृ. ३७)

(ग) हेर्दाहेर्दै आफ्नै

शान्तिप्रिय नेपाल पनि

आज युद्धमोर्चामा

परिणत हुन थालेको छ ।

(विक्षिप्त मन, पृ. ८८)

माथि दिइएको उदाहरण (क) मा नेपालीहरूको महान पर्व तिहार र त्यसका संस्कारहरूको सम्झना गरी लेखिएको छ । उदाहरण (ख) मा नेपाली मन जे जस्तो दुःख सुखमा पनि नेपालमै रमाउँछ, भन्ने धारणा व्यक्त छ । उदाहरण (ग) मा नेपालमा बढेको गृहयुद्धले कविलाई नेपालदेखि टाढा रहँदा पनि निकै दुःखी तुल्याएको छ ।

७. अग्रजहरूप्रति सम्मान

गीता खत्रीको यस सपनाको धरहरा कृतिमा अग्रजहरूप्रति सम्मान तथा दिवङ्गतहरूप्रति श्रद्धासुमन अर्पण गरिएको छ । साहित्यकार तथा राजनीतिक अग्रजहरू जसले नेपाल र नेपालीका लागि आफ्नो जीवन अर्पण गरे । तिनका प्रति उनका कविताले आदर र सम्मान प्रदान गरेका छन् :

(क) कवि ईश्वरवल्लभ

बहुमुखी प्रतिभाका धनी तिमि

मायाका फूलहरू बर्साउँदै

अन्तिम श्रद्धाञ्जली आज तिमिलाई

(श्रद्धाञ्जली ईश्वरलाई, पृ. ५८)

(ख) राणा शासनकालदेखि लोकतन्त्रसम्म आयौ

सधैं शक्तिको केन्द्रबिन्दु समायौ

कहिले हरेस नखाने

विपरीत विचारलाई पनि

शान्तिप्रक्रियासम्म ल्याउने तिमि

(श्रद्धाञ्जली, पृ. ६०)

माथि उल्लेख गरिएका उदाहरण (क) मा कवि, साहित्यकार ईश्वरवल्लभप्रति श्रद्धासुमन प्रदान गरिएको छ । त्यसै गरी उदाहरण (ख) मा नेपालका प्रखर राजनेता गिरिजाप्रसाद कोइरालाप्रति भावपूर्ण श्रद्धाञ्जली दिइएको छ ।

यसरी गीता खत्रीले सपनाको धरहरा कवितासङ्ग्रहमा सामाजिक सचेतना, प्रेमपरक प्रस्तुति, राजनैतिक सचेतता, व्यङ्ग्यात्मकता, डायस्पोरिक चेतना, युगीन चेतना, आदिजस्ता विषयवस्तुको वरिपरि रहेर कविताहरू सिर्जना गरेकी छिन् । उनको यस सङ्ग्रहको प्रमुख विषयको स्थान प्रेमले पाएको छ । तथापि ती सबै रचनामा कही न कही नेपालीपन छ, नेपाली मन छ, हाम्रै समाज, संस्कृति र संस्कार छन् । यस रचनाका हरेक अन्तरकुन्तरमा नेपाली हुनुको राष्ट्रिय भाव पनि अभिव्यक्त छ । यसरी खत्रीको यस कृतिले नेपाली समाजको यथार्थ बोध गराएकाले विषयवस्तुगत आधारमा सबल कृति बनेको छ ।

५.५.३ सहभागी

गीता खत्रीको तेस्रो सिर्जनात्मक कृति सपनाको धरहरा मा मानवीय, अमानवीय तथा अतिमानवीय पात्रहरूको संयोजन गरिएको छ । यहाँ मानवीय पात्रका रूपमा आमा, बाबा, छोरी, भाइ, दाजु, ईश्वर वल्लभ, गिरिजाप्रसाद कोइराला, कृष्णप्रसाद, दिव्या, नारी, प्रेमी प्रेमिका, पुरुष आदि रहेका छन् । अमानवीय पात्रका रूपमा छेपारो, सर्प, भँवरा, पुतली, स्याल, ब्वाँसा, जूनकिरी, धमिरा, माछा, गाई आदि रहेका छन् । अतिमानवीय पात्रका रूपमा राधा कृष्ण, शिव, पार्वती, एकलप्य, अर्जुन, राम, लक्ष्मी, सरस्वती, रावण आदि रहेका छन् ।

यसरी प्रस्तुत कृतिमा मानवीय, अमानवीय, अतिमानवीय पात्रहरूको प्रयोग उचित स्थान र सन्दर्भमा गरिएको छ । सहभागिताका दृष्टिले उनको यस कृति राम्रै मान्न सकिन्छ । पात्रपात्राको प्रयोग अनावश्यक र भद्दा नभएर स्वाभाविक र आवश्यक नै देखिन्छ । जसले भाव विस्तारमा विशेष महत्त्व दिएका भए पनि गतिशीलताका आधारमा पात्रपात्राहरू स्थिर प्रकृतिका देखिन्छन् । जे जस्तो भएपनि भावविस्तारका दृष्टिले पात्रहरू सबल छन् र यिनको प्रयोगले काव्यकृति पठनीय बनेको छ भन्नु सार्थक नै देखिन्छ ।

५.५.४ परिवेश

गीता खत्रीको यस कवितासङ्ग्रहमा परिवेशलाई जनाउने स्थान, समय र वातावरण सूचक केही तथ्याङ्कहरू उपलब्ध छन् । यति हुँदाहुँदै पनि तिनको जानकारी पूर्ण रूपमा भएको भने छैन । उनका कविताहरूमा स्थानका रूपमा नेपाली समाज, काठमाडौं, युरोपेली समाज आदिको वर्णन छ । उनका कवितामा हाम्रै वरपरि घट्ने घटनाहरूको उल्लेख पाइन्छ । यस सङ्ग्रहका रचनामा नेपालको स्थानविशेष मात्रै नभएर समग्र रूपमा सामान्यीकरण गर्न सकिने स्थान आएका छन्, भने नेपाल, काठमाडौं, पशुपति आदि स्थानको सामान्य चर्चा भएको छ ।

प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहमा परिवेशका रूपमा भौगोलिक र मानसिक दुवै परिवेश आएका छन् । भौगोलिक परिवेशअन्तर्गत चन्द्रमा, सूर्य, नेपाल, काठमाडौं, मन्दिर, पशुपति, आँगन, फूलबारी, आकाश, धर्ती, बजार आदि आएका छन्, भने मानसिक परिवेशअन्तर्गत माया, प्रेम, बेथिति, राजनैतिक अस्थिरताले निम्त्याएको नैराश्यता, भ्रष्टाचार, लाचारी, विवशता आदिको चित्रण पाइन्छ ।

(क) भौगोलिक परिवेशका केही उदहरणहरू

१. तिहार फेरी आँगनैमा

आएजस्तो लाग्यो

(भाइटीका, पृ. ४)

२. काठमाडौंको गल्ली गल्ली

आन्दोलित हुँदा

दुख्दो रहेछ हाम्रो मन

(जन्मभूमिको यात्रा, पृ. ७४)

३. बजार जाँदा बूढीहरूको
जमातै छ धेरै

(सभ्य देशको चलन, पृ. १६)

(ख) मानसिक परिवेशका उदाहरणहरू

१. न त साथी न त माया
न पिरती रह्यो
कति गाढा मायाको
रङ्ग चढेको थियो ।

(कता के भयो, पृ. ८)

२. ओडारभिन्न बसेर विषालु
धुवाँ फालिरहे पनि
अवतारको कुरा गर्न छाडेको छैन ।

(नेफा गाँसेको सुरवाल, पृ. ६२)

३. साथीभाइ भेट्न जाँदा
ठाउँठाउँमा
बम र बारुदको गन्ध आउँदा
निसास्सिंदो रहेछ हाम्रो मनहरू

(जन्मभूमिको यात्रा, पृ. ७४)

(ग) कालगत परिवेशका केही उदाहरणहरू

१. तिम्रो शान्ति स्थापना गर्ने
सपना अधुरै रह्यो
इतिहास पुरुष महायोद्धा तिम्री
सबै प्रवासी नेपालीका तर्फबाट
अन्तिम श्रद्धाञ्जली अर्पण गछौं तिम्रीलाई

(श्रद्धाञ्जली, पृ. ६१)

२. पञ्चायती कालमा पनि अवसरवादीहरू थिए
काङ्ग्रेसी पालामा पनि उही लिसाहरू रहे
लोकतन्त्र आउँदा पनि तिनै पिपासुहरू रहे
माओवादी र खाओवादीमा पनि
तिनै छुनै नसकिने भए ।

(तुहिन लाग्यो लोकतन्त्र, पृ. ६७)

३. राणाशासनमा पनि जागिरे उस्तै थिए
पञ्चायत कालमा उस्तै रहे
काङ्ग्रेस आउँदा पनि
जस्ताको तस्तै रहे ।

(जागिरेको जीर्ण जीवन, पृ. ७७)

यसरी परिवेशका दृष्टिकोणले गीता खत्रीका रचनामा स्थानगत परिवेशहरू तथा कालगत परिवेशहरू पाउन सकिन्छ । स्थागत परिवेशका रूपमा मानसिक र भौगोलिक परिवेश आएका छन्, भने कालगत परिवेशका रूपमा पञ्चायतकाल, राणाकाल, काङ्ग्रेसी काल, एमाले र माओवादीकाल आएका छन्, भने देशमा प्रजातन्त्रको उदय, लोकतन्त्रको उदय र त्यसपछिका अवस्थाहरू चित्रण गरिएको छ ।

५.५.५ उद्देश्य

गीता खत्रीको कृति सपनाको धरहरा मा यथार्थको प्रकटीकरण नै मुख्य उद्देश्यका रूपमा आएको छ । नेपालको अव्यवस्थित राजनीति, स्वार्थ, धोका, डर, त्रास, बन्द, युद्ध, आदिको प्रकटीकरण गरी तिनको समाधान द्योतन गरेका छन् । वर्तमान यथास्थितिप्रति र बेथितिप्रति व्यङ्ग्य र आक्रोश, सज्जनहरूप्रति आस्था र सम्मान, डायस्पोरिक भावनाको प्रकटीकरण, स्वदेश प्रेम, जीवनका तीता मीठा भावनाको प्रस्तुति, समाज र संस्कृतिको स्मरण, सांस्कृतिक पलायन आदि विषयलाई समेट्न सक्नु र त्यसका विषयमा रचना रच्नु कविको मूल उद्देश्यका रूपमा देखिन्छ । समाजमा भए गरेका यिनै दृश्य अदृश्य घटनाहरू रचनाको विषयवस्तु बनाएर राम्रो पक्षलाई आत्मसाथ र नराम्रा पक्षमाथि व्यङ्ग्य मिश्रित आक्रोशबाट परिवर्तनको अपेक्षा गर्नु कृतिको मूल उद्देश्य रहेको छ ।

५.५.६ दृष्टिबिन्दु

प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहमा प्रथम पुरुष दृष्टिबिन्दुको र तृतीय पुरुष दृष्टिबिन्दुको प्रयोग गरिएको छ । यस कविता सङ्ग्रहमा पाइने प्रथम पुरुष दृष्टिबिन्दु र तृतीयपुरुष दृष्टिबिन्दुको उदहरण हेरौं :

(क) प्रथमपुरुष दृष्टिबिन्दु

१. मलाई एकैछिन

आफैमा रम्न देऊ प्रिय

कतै केही गर्नु छैन

(जन्मभूमिको यात्रा, पृ. ७३)

२. सपनीमा सधैं पुग्छु

मेरो देश नेपाल

बेइमानी डलरले गर्दा

बस्या छु म विवशतामा

(विवशता, पृ. ८५)

(ख) तृतीय पुरुष

आफूलाई अर्जुनको नामले

चिनाउन खोजिरहेछ उसले

उसले भनिरहेछ सपनामा

कृष्ण आई गीताको उपदेश दिए ।

(कलियुगको अर्जुन, पृ. ८९)

यसरी यस सिर्जनात्मक कृतिमा कतै प्रथम पुरुष दृष्टिबिन्दु त कतै तृतीयपुरुष दृष्टिबिन्दु कविको विचार प्रस्तुत गर्ने क्रममा कथनपद्धति भएर आएका छन् । कवितामा यी दृष्टिबिन्दुले कवितालाई रोचक र श्रुतिमय बनाउनु महत्त्वपूर्ण योगदान दिएका छन् ।

५.५.७ भाषाशैलीय विन्यास

भाषाशैलीय विन्यासका दृष्टिले सरल र तरल किसिमको पाइन्छ । यिनका कवितामा कथको प्रस्तुति कृत्रिम नभएर सरल र स्वभाविक रूपमा भएको छ । गद्य विधा भएर पनि

कतिपय सुबोध र प्रायः शुद्ध भाषिक विन्यासमा संरचित यिनका कवितामा असजिला र क्लिष्ट शब्दको प्रयोग पाइँदैन । केही तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दको प्रयोग स्वाभाविक रूपमा भएको यिनका कवितामा भाषाशैलीय विन्यासअन्तर्गत अलङ्कार योजना, लययोजना आदिको मूल स्थितिलाई यसरी देखाइएको छ :

१. अलङ्कार

अलङ्कार कवितात्मक भाषाको गहन हो । गीता खत्रीको कविता सङ्ग्रहमा पाइएका अलङ्कारलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

(क) अनुप्रास अलङ्कार

(१) आद्यानुप्रास

धरतीको रूपमा पनि उनी

पिरतीको रूपमा पनि उनी

(सत्य, पृ. २७)

(२) मध्यानुप्रास

नाचन जान्दैनमा नर्तकी भईँदैन

गाउन जान्दैनमा गायक भईँदैन

(खुसी भल्कदैन, पृ. १८)

(३) अन्त्यानुप्रास

खुसीमा पनि आँसु बगाएँ

हाँसोमा पनि आँसु बगाएँ

(विडम्बना, पृ. ७९)

यहाँ अनुप्रास अलङ्कारका विभिन्न स्वरूपहरू देखाइएको छ । उदाहरणमा (१) मा पङ्क्तिको सुरुमा आनुप्रासिक शब्दहरू धरतीको-पिरतीको आएकाले यहाँ आद्यानुप्रास रहेको छ । उदाहरण (२) मा जान्दैनमा-जान्दैनमा पङ्क्तिको मध्य भागमा आएकाले मध्यानुप्रास सिर्जना भएको छ । उदाहरण (३) मा बगाएँ-बगाएँ शब्दहरू पङ्क्तिको अन्त्य भागमा आएको छ । त्यसैले यहाँ अन्त्यानुप्रासको सिर्जना भएको छ ।

(ख) उपमा अलङ्कार

जस्तै, भैं, सरी जस्ता शब्दहरूद्वारा तुलना गरिएको छ भने त्यहाँ उपमा अलङ्कार सिर्जना हुन्छ । खत्रीको कवितासङ्ग्रह सपनाको धरहरा मा पनि उपमा अलङ्कारको प्रयोग भएको छ :

१. कृष्णकी प्यारी राधाजस्तै
सधैं तिम्रो प्यारी बन्ने रहर
एकलव्यले जस्तै
तिम्रो प्रतिभा राखी

(रहरको कल्पना, पृ. ३४)

२. वसन्तको स्पर्श लिन नपाउँदै
मरुमूभिभैं सुकिगएँ ।

(टुहुरी, पृ. ४७)

३. बिनाबादलै गर्जिरहेको
नीलो आकाशजस्तै, एकैचोटी शान्तिको वर्षा

(मनचिन्ते भोला, पृ. ८३)

माथि दिइएका उदाहरणहरूमा प्यारीलाई कृष्णकी राधासँग, तिम्रीलाई एकलव्यसँग, स्पर्शलाई मरुभूमिसँग, शान्तिलाई बिनाबादल गर्जिने नीला आकाशसँग तुलना गरिएको छ ।

(ग) रूपक अलङ्कार

जस्तै, सरी आदिबाट तुलना नगरी त्यही नै हो भनेर किटान गरिएको अलङ्कार नै रूपक अलङ्कार हो । गीता खत्रीको सपनाको धरहरा कवितासङ्ग्रहमा रूपक अलङ्कारको प्रयोग गरिएको छ :

१. आमाकी पनि तिम्री
आँखाकी नानी
छोरी तिम्री सबै पियारी

(शुभकामना-१, पृ. ९६)

२. तिमी उनको बाँसुरीको

धून बनी आयौ

(सिर्जनाको संयोग, पृ. ९८)

माथि दिइएका उदाहरणमा छोरीलाई आँखाकी नानी, तिमीलाई बाँसुरीको धून भनिएको छ। त्यसैले यहाँ रूपक अलङ्कारको प्रयोग सान्दर्भिक मानिन्छ।

यसरी प्रस्तुत कृतिमा सरल र सहज भाषाशैलीको प्रयोग भएको छ। मुक्त छन्दमा रचिएको यस सङ्ग्रहमा कतिपय कविता स्वयम् गेयात्मक पनि छन्। अस्वभाविक विम्बप्रतिकको चाड नलगाइएका, निकै सरल र स्वभाविक भाषाशैलीको प्रयोगले श्रुतिमधुरता थपेको छ। सरल शब्द, छोटो छोटो पदावली, वाक्य र पङ्क्तिपुञ्जमा आवद्ध गीता खत्रीको यस सङ्ग्रहका कवितामा कतै पनि भाषिक जटिलता र दुर्बोधताले ठाउँ पाएको छैन। कतै कतै व्यङ्ग्यात्मक र सङ्केतात्मक अभिव्यक्ति पाइए पनि यस सङ्ग्रहका सबैजसो कवितामा कथ्यलाई सोभै प्रस्तुत गर्ने परिपाटीको अवलम्बन गरिएकोले तिनमा मूलतः अभिधात्मक अभिव्यक्तिकै वर्चस्व रहेको छ। अनुप्रासिक संयोजन, तुकबन्दी र समानान्तरतायुक्त भाषिक विन्यासका कारण यिनका यस सङ्ग्रहका सबैजसो कवितामा लयात्मक गुणयुक्त छन्।^{६८}

२. लयविधान

सपनाको धरहरा (२०६८) कवितासङ्ग्रहका प्रायः सबै कविताहरू गद्य शैलीमा लेखिएका छन्। खत्रीले मुक्तलयमा लेखे पनि अनुप्रासयुक्त बनेका छन्। आधानुप्रास, मध्यानुप्रास, अन्त्यानुप्रास जस्ता अनुप्रासले लयको सिर्जना गरेको छ। कतै कतै समानान्तरताको पनि प्रयोग गरिएकोले अझ लयात्मकता थपेको छ। वर्णहरूको पुनरावृत्तिले पनि लय सिर्जने काम गरेकाले गीता खत्रीको यस सङ्ग्रहमा लयको सिर्जना भएको छ। केही उदाहरणहरू हेरौं :

(क) समानान्तरता

समान अक्षरहरूको वितरणयुक्त भाषिक विन्यास नै समानान्तरता हो। गीता खत्रीको यस कवितासङ्ग्रहमा समानान्तरता पाइन्छ :

कहाँ छ त्यो मन जसभित्र छाया छ

कहाँ छ त्यो मन जसभित्र माया छ।

(के मागौं तिमीसित, पृ. २०)

६८. ऐजन।

माथिको उदाहरणमा अक्षरहरूको समान वितरणले कवितालाई लयात्मक बनाएको छ ।

(१) कहाँ छ त्यो मन जसभित्र चेतना छ

कहाँ छ त्यो मन जसभित्र भावना छ ।

(के मागौं तिमीसत, पृ. २०)

माथिको उदाहरणमा समानान्तरताको प्रयोग भएको छ ।

(२) अनुप्रास

अब त सत्य सत्य कसम हुँदैन है भूल

थाहै पाउन सकिन्न है, के हो त्यो मूल

(भाँचिएको मन, पृ. २३)

(३) लक्ष्मीको रूपमा पनि उनी

सरस्वतीको रूपमा पनि उनी

(सत्य, पृ. ५७)

यसरी रचनाकार गीता खत्रीको यस सङ्ग्रहमा समानान्तरता, अनुप्रास आदिले गद्य लयभित्र पनि लयात्मकता सिर्जना गरी काव्यलाई स्वादिलो बनाउन मदत गरेका छन् । यसरी काव्यमा गद्यात्मकताभित्र पनि लयात्मक भन्कार उत्पन्न गर्न विभिन्न अलङ्कारको प्रयोग गरिएको छ ।

५.५.८ निष्कर्ष

सपनाको धरहरा कविता सङ्ग्रहमा ६० वटा कविताहरू सङ्ग्रहित छन् । जीवनका तीतामीठा क्षणहरू, डायस्पोरिक भावना, राजनैतिक अस्थिरता, सामाजिक विकृति र विसङ्गतिको चर्चा, व्यङ्ग्यात्मक आदि विषयवस्तु साना-ठूला ३ देखि ९ पङ्क्तिपुञ्ज सम्म फैलिएका छन् ।

प्रेम, सामाजिकता, देशप्रेम, डायस्पोरिक चेतना आदि विषयवस्तु बनेको यस कृतिमा प्रेम नै केन्द्रीय स्वरका रूपमा आएको छ । समसामयिक युगीनता भएका रचना सिर्जने गीता खत्रीको यस कृतिमा कवितात्मक विन्यास सरल सहज र स्वाभाविक प्रकृतिका देखिन्छन् । यिनका केही रचनामा भावगत र भाषागत शिथिलता भेटिन्छन् ।

डायस्पोरिक चेतना, प्रणयपरकता, नारीभाव, पाश्चात्य संस्कृति, नेपाली संस्कृति, एक्लो वा बिरानोपन, जिजीविषा, पाश्चात्य सभ्यताको समलिङ्गीय चेतना, सस्तोप्रेमको चित्रण, युगीन विसङ्गति, मातृत्वभाव, बालबालिकाप्रतिको स्नेह देशको समकालीन वस्तुस्थिति आदि सबै भावनाहरूबाट सपनाको धरहरा का कविता तथा गीतको निर्माण भएको छ । उनको कतिपय कवितामा भावलाई बोक्न सक्ने सामर्थ्य केही न्यून भए पनि भाव, अनुभूति र अन्तर्वस्तुको चयन राम्रो देखिन्छ ।

५.६ आमा हुन् आमा खण्डकाव्यको विश्लेषण

५.६.१ परिचय

गीता खत्रीको खण्डकाव्य आमा हुन् आमा वि.सं. २०७० मा प्रकाशित भएको हो । नई प्रकाशन काठमाडौँद्वारा प्रकाशित यस सिर्जनामा सर्जकले आमा जस्तो अति सर्वोच्च नातालाई अझै महान बनाएकी छिन् । इन्दिरा प्रसाईँद्वारा भूमिका लेखिएको छ । आवरण पृष्ठसहित ५२ पृष्ठ भएको यस कृतिको आवरण सज्जा बुद्ध प्रधानले गरेका हुन् । आवरण पृष्ठमा गीता खत्रीको अर्ध फोटो र पृष्ठभूमिमा ठूला महलहरू, बगैँचा र तल राता अक्षरमा आमा हुन् आमा लेखिएको छ । नीला अक्षरमा गीता खत्री लेखिएको छ, भने पृष्ठभूमि पूरै सुन्तले रङ्गले ढाकिएको छ । अन्तिम पृष्ठमा लेखकको परिचय, प्रकाशकको इमेल ठेगाना उल्लेख गरिएको छ ।

५.६.२ वस्तु

प्रस्तुत आमा हुन् आमा खण्डकाव्य कुमारी आमाले भोग्नु परेका दुःख, पीडा, प्रेमीसँगको विछोड, प्रेमीसँग पुनर्मिलनको कल्पनाजस्ता नारी व्यथा र प्रेमी विछोडपछि उत्पन्न भएका मानसिक तनावका कारण उत्पन्न विषम परिस्थितिको वरिपरि विषयवस्तु घुमेको छ । यस काव्यकी प्रमुख पात्र आमा कुमारी अवस्थामै प्रेमीबाट गर्भवती भएकी छे । गर्भावस्थामा नै परिस्थितिले विछोड हुन पुगेर विदेशिएको प्रेमीको आगमनको प्रतीक्षा गर्छे । प्रेमिले अमेरिकाबाट फर्किएर आएपछि सिन्दूर, पोते लगाई विवाह गर्ने कुरा चिठीमा वर्णन गरेको छोरीले चिठी वाचन गरेको र सबैले सुन्दर भविष्यको कल्पना गरेका छन् । पूर्व स्मृति शैली आएको यस रचनामा प्रेमीको टुइन टावरमा भएको हवाइ आक्रमणमा परेर मृत्यु भएपछि आमा र छोरी दुवैको सपना पनि भत्किएको छ (पृ.३१) । कुमारी अवस्था मै आमा बन्न पुगेकी नारीलाई समाजमा हेरिने दृष्टिकोणबाट र अपहेलना सहेर पनि सुनैलो भविष्य देख्ने, प्रेमीको प्रतीक्षामा बसेकी नारी हृदय छियाछिया भएर गएको र प्रेमीको मृत्युको खबर पछि मानसिक सन्तुलन गुमाएर एकोहोरिने, नाच्ने जस्ता कार्य आमाबाट भएको छ (पृ.३९) । आमा ओछ्यानमा परेपछि आमाले कसरी आफूलाई हेरचाह गर्थिन्, भन्ने कुरा

स्मरण छोरीले गरेकी छे । आमा कसरी कुमारी अवस्था मै आमा बनिन् र बाबुलाई पनि चिन्न नपाएको गुनासो छोरीले गरेकी छे । आमा लक्ष्मी जस्तै सुन्दर भएकी र उनी अब ओछ्यान परेकीले गाउँले पनि हेर्न आएका कुरा उल्लेख छ । पुसको महिनामा आमाको मृत्यु भएपछि छोरी अब एकलै भएकी छे (पृ.३७) । बाबुको मुखै नदेखेकी आमाको शोक बारेकी छोरीलाई पनि मरूँ मरूँ जस्तै लाग्छ तै पनि आफूलाई जसोतसो सम्हाल्दै आमाको सम्झना गर्दै फूलमा, जूनमा आमालाई नै कल्पना गर्दै हिड्छे । आमाको सम्झना स्वरूप राति राति आमाको पछुउयौरा ओड्छे । दैवले कलिलै उमेरमा आमालाई लगे पनि स्वर्गमा हाम्रो घर होस्, भन्ने कामना गर्दछे । जीवन, भनेकै दुःख सुखको चक्र रहेछ, भनेर आमालाई सम्झदै स्वर्गमा आमा बाबुको मिलन होस् भन्दै मनमा आमाबाबुको तस्वीरहरू सँगालेकी छे । आमा बाबुलाई स्वर्गमा प्रेमको फूल रोपेर आफूलाई आशिष दिऊन् भन्ने आशा सँगै कहिल्यै नछुटुन् आमाबाबु भन्ने कामना गर्छे । यहाँ नै यस काव्यको कथावस्तु समापन भएको छ ।

गीता खत्रीले यस खण्डकाव्यमा रहेको आख्यानको स्थितिलाई यसरी आदि, मध्यम र अन्त्यलाई यसरी देखाइन्छ :

(क)	आदि भाग	
१.	आरम्भ	न्युयोक्मा रहेको कान्तिको प्रेमी र छोरीको बाबुले न्युर्योकको चिनारी दिनु
२.	सङ्घर्ष विकास	नेपाल सम्झदै नेपाल फर्किएर छोरीलाई बाबुको प्रेम र प्रेमिकालाई श्रीमती बनाउने आश्वासन दिँदै चिठी पठाउनु ।
(ख)	मध्यभाग	
३.	चरमोत्कर्ष	नेपाल फर्कन्छु, भनेर चिठी पठाउने कान्तिको प्रेमी र छोरीको बाबुको हवाई आक्रमणमा परेर मृत्यु हुनु ।
४.	सङ्घर्ष ह्रास	कान्ति प्रेमीको मृत्युको खबरले विक्षिप्त हुनु तथा मृत्युवरण गर्नु ।
(ग)	अन्त्य भाग	कान्तिकी छोरी भावविह्वल भई आमालाई सम्झनु र आमा बाबुको पुनर्मिलन यस लोकमा पूरा नभए पनि स्वर्ग लोकमा पूरा होस् भन्ने शुभकामना दिनु ।

५.६.३ सहभागी

आमा हुन् आमा खण्डकाव्यमा मानव पात्रहरूको प्रयोग भएको छ । कान्ति, छोरी, बाबु, तथा गाउँलेहरू पात्रका रूपमा यस काव्यमा आएका छन् । आमा हुन् आमा खण्डकाव्यका पात्रहरूलाई शैलीवैज्ञानिक आधारमा यसरी वर्गीकरण गर्न सकिन्छ :

सहभागी	लिंग		कार्य			प्रवृत्ति		स्वभाव		जीवन चेतना		आसन्नता		आबद्धता	
	स्त्री	पुरुष	प्रमुख	सहायक	गौण	अनुकूल	प्रतिकूल	गतिशील	स्थिर	वर्गीय	व्यक्ति	मञ्च	नेपथ्य	बद्ध	मुक्त
कान्ति	√		√			√			√	√		√		√	
बाबु		√	√			√			√	√		√		√	
छोरी	√		√			√		√		√		√		√	
गाउँलेहरू					√	√		√		√		√			√

१. कान्ति

कान्ति यस खण्डकाव्यकी प्रमुख स्त्री पात्र हो । ऊ एक प्रेमीबाट गर्भवती भएर पनि विवाह हुन नपाएर कुमारी आमा बनेकी पात्र हो । प्रेमीबाट कुमारी अवस्थामा नै आमा बनेकी भए पनि प्रेमीको आगमनको प्रतिक्षामा लामो समय गुजारेकी साहसी पात्र हो । छोरीको रेखदेख आफू एकलैले गरेकी, प्रेमीको आगमनको प्रतिक्षामा पूरा जीवन बिताएकी कान्ति निकै आशावादी र सकारात्मक सोच भएकी पात्र हो । भविष्यको सुनैलो सपना देखेकी ऊ प्रेमीको मृत्युका खबरले विक्षिप्त बनेकी छे । यस अर्थमा ऊ सामान्य अवस्थाबाट मानसिक रोगी भएकी गतिशील पात्र हो । कुमारी आमाहरूको प्रतिनिधित्व गर्ने पात्रका रूपमा कान्तिलाई वर्गीय पात्र मान्न सकिन्छ । मञ्चीयताका आधारमा मञ्चीय पात्र कान्ति जीवनका कयौं दुःख भोगे पनि एकमात्र अन्तिम इच्छा विवाह गर्ने, सिन्दूर लगाउने र घरजम गर्ने सपना प्रेमीको निधनसँगै बिलाए पछि, मृत्युवरण गरेकी पात्रको रूपमा चित्रित छ । वात्सल्य प्रेम, प्रेमीको प्रतिक्षा गर्ने बद्ध, सत् तथा केन्द्रीय पात्रका रूपमा कान्ति यस काव्यमा वर्णित छे ।

२. बाबा

बाबा यस काव्यको पुरुष प्रमुख पात्र हो । ऊ बेरोजगारी समस्याले विदेशिने समस्त युवाहरूको प्रतिनिधि पात्रका रूपमा रहेको छ । समयको चक्रसँगै प्रेमिका कुमारी अवस्थामा नै गर्भवती हुँदा पनि विवाह नगरी छोडेर जानु परेकाले आएर बिहे गरी छोरीलाई र प्रेमीकालाई धेरै माया गर्ने कुरा ऊ कान्तिलाई चिठीमा लेखी पठाउँछ । ऊ कान्तिको प्रेमी र छोरीको बाबु हो । फर्कने बाचा गरेको ऊ टुइन टावरमा भएको हवाइ आक्रमणमा परी उतै

मृत्युवरण गर्छ । यसरी हेर्दा ऊ समयले अन्याय गरेको पात्र हो । ऊ हाम्रै समाजको वैदेशिक रोजागरीमा जाने नेपाली प्रतिनिधि, सकारात्मक सोच भएको सत् पात्र, मञ्चीय, बद्ध, स्थिर, पुरुष पात्र हो ।

३. छोरी

कान्तिकी र कान्तिको प्रेमीको छोरी हो । ऊ यस काव्यमा आख्यान वर्णन गर्ने समाख्याता पनि हो । ऊ बाबु फर्केपछि आमा सुखी हुनेछिन, भन्ने आशामा खुसी छे । बाबुको मृत्यु पछि आमाको विग्रदो अवस्थाले निकै चिन्तित छे । बाबुको मुखै देख्न नपाएको ऊ गुनासो पनि गर्छे । आमाको मृत्युले टुहुरो बन्न पुगेकी ऊ मरूँ मरूँ जस्तो लागेको बताउँछे, तर जीवनको अमूल्यता बुझेर आमाबाबुको स्वर्गमा भेट होस् भन्ने मङ्गल कामना गर्छे । यसरी ऊ यस काव्यकी प्रमुख स्त्री पात्र, सत्पात्र, अनुकूल पात्र, जीवनमा हरेस खाएर मुर्नै उपाय नदेखेकी गतिशील पात्रका रूपमा चित्रित छे ।

४. गाउँलेहरू

गाउँलेहरू यस काव्यमा कान्ति, बाबा र छोरीका छिमेकीका रूपमा आएका छन् । कुमारी केटी आमा बन्न लागेकी भएर गाउँ निकाला गर्ने भने पनि गाउँ निकाला नगरेका र कान्तिको मृत्यु पछि छोरीको विजोग हुने भो भनेर चिन्ता व्यक्त गरेका छन् । यस काव्यमा गाउँलेहरू गौण, अनकूल, गतिशील पात्रका रूपमा चित्रण भएका छन् ।

५.६.४ परिवेश

आमा हुन् आमा खण्डकाव्यमा परिवेशलाई हेर्दा प्रेमीबाट टाढा भएकी प्रेमिका र कुमारी आमाको व्यक्तिगत मानसिक, शारीरिक तथा व्यावहारिक जटिलता र उत्पीडनको सेरोफेरोमा घुम्छ । यस काव्यमा निश्चित स्थानका रूपमा न्यूर्योकको वर्णन पाइन्छ । त्यहाँको सामाजिक सांस्कृतिक पक्षको चित्रण, रमणीय वातावरणको चित्रण, हिउँ परेको समयको चित्रणले स्थान परक चित्रण गरेको छ ।

‘संसारभरका मान्छेले खोपे यो सुन्दर नगरी

बेग्ला बेग्लै रीतिरिवाज गरी सरोबरी । (पृ. २१)

जति सुकै सुन्दर भए पनि नेपालको याद आउने भन्दै यहाँ नेपालको सौन्दर्यको वर्णन गरिएको छ :

सेती र काली भरेर त्यहीं मोतीलाई बगाउने

माछापुच्छ्रे नै गम्केर त्यहीं सौन्दर्य देखाउने

सीताको देश बुद्धको जन्म सौन्दर्य हजार

मन सधैं आतुर हुन्छ, नि सधैं चुम्नलाई नेपाल । (पृ. २७)

यसरी यहाँ न्यूयोर्क र नेपालको स्थानगत चित्रण गरिएको छ, भने कालगत हिसाबले नेपालका राजनैतिक अस्थिरता, माओवादी द्वन्द्वकाल तथा सन् २००१ सेप्टेम्बरमा भएको टुइन टावर हवाई आक्रमणको स्थिति रहेको छ । हिउँ परेको, पानी परेको, आँधीबेहरी, सूर्योदय, सूर्यास्त जुनेली रात, तारा चम्केका, असारको महिना, धान रोपाइ आदिले कालगत परिवेशको सङ्केत गरेका छन् । यस प्रकार यस काव्यमा डर, त्रास, मृत्यु, भय, मानसिक प्रताडना, विक्षिप्तपन, शोकमग्न वातावरणीय परिवेशको चित्रण छ । जसले यस काव्यमा स्थान, कालगत तथा वातावरणीय परिवेशको द्योतन गरेको छ ।

५.६.५ उद्देश्य

यथार्थको नजिक रहेको यस खण्डकाव्यमा आमा जस्ती सुकै होऊन उच्च हुन्छिन्, भन्ने आदर्शमय उद्देश्य लिएर देखा परेको छ । हुन त नेपाली तथा हिन्दू समाजमा कुमारी आमालाई निर्लज्जा, कुलङ्गानी जस्ता शब्दका गाली गलौज गरिन्छ र अति निकृष्ट रूपमा हेरिन्छ । यो समाज निर्माणको र नियमको पक्षमा छैन । यहाँ कुमारी आमालाई केही लान्छना लगाइएको भए पनि समाज बहिष्कार गरिएको छैन र बालबच्चाको त्यस्ता आमाबुबालाई पनि ठूला भएर बुझेपछि राम्रो व्यवहार नगर्ने यथार्थ हाम्रै समाजमा भए पनि केही नभनी आमालाई आदर र बाबुको पर्खाइमा बसेकाले यो यथार्थ र आदर्शको समिश्रण भएको कृतिका रूपमा रहेको छ ।

‘जजनी जन्म भूमिश्च स्वर्गादपि गरियसी’ मूल मन्त्रद्वारा निकै प्रभावित यस काव्यमा कुमारी आमालाई पनि सन्तानले आदर, मान, सम्मान र प्रेमपूर्ण स्थानमा राखेको पाइन्छ । यसरी आमालाई सर्वोच्चता प्रदान गर्दै जस्ती भएपनि आमा आमा नै हुन् र यी कहिल्यै बिटुली, अलछिन्ना र कुलङ्गार हुन्छन् भन्ने देखाउनुका साथै राजनीतिक अस्थिरता, यथार्थको प्रस्तुति पनि यस खण्डकाव्यको उद्देश्य हो ।

५.६.६ दृष्टिबिन्दु

आमा हुन् आमा खण्डकाव्यमा प्रथम दृष्टिबिन्दुको प्रयोग भएको छ । सुरुका ३ भागसम्म बाबु आफैले न्यूयोर्कको वर्णन नेपालको सम्झना, नेपाल छोडेर विदेश जानु पर्ने नेपालको बेरोजगारी समस्या, राजनैतिक अस्थिरता आदिको वर्णन छ, भने ४ भागदेखि छोरी समाख्याता बनेर र आफूलाई परेका र आमाका घटनाहरू बताइरहेकाले यहाँ प्रथम पुरुष केन्द्रीय दृष्टिबिन्दुको पालना भएको देख्न सकिन्छ ।

- (क) दूर देशमा सहारा मेरा कल्पना मात्रै भो
छाडेर आएँ अधुरो सपना स्वर्ग नि नर्क भो । (पृ. २८)
- (ख) टुहुरी भएँ आमा र बाबा गए नि स्वर्ग मा
ईश्वर तिनको भेट र घाट होस् त्यही स्वर्गमा (पृ. ४३)

माथिका उदाहरणहरूमा प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुमा प्रयोग हुने 'म' पात्रको प्रयोग भएको छ । समाख्याता नै म पात्र भएका कारण प्रस्तुत काव्यमा प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दु त छँदै छ, यति भएर पनि समाख्याताले आफूलाई कृतिको अन्त्यसम्म पनि यथावत राख्न सफल भएकाले केन्द्रीयकता पनि लिएको देखिन्छ । त्यसैले यहाँ प्रथम पुरुष केन्द्रीय दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको छ ।

५.६.७ भाषाशैलीय विन्यास

यो खण्डकाव्य लोकलयमा लेखिएको छ । अन्त्यानुप्रास अलङ्कारलाई विशेष महत्त्वकासाथ अपनाइएको यस काव्यमा लोकलय र अन्त्यानुप्रास संयोजनका कारण साङ्गीतात्मकता पाइन्छ । भाव विस्तारका क्रममा व्याकरणिक विचलन पाइए पनि सम्प्रेषणगत सरलताका कारण लयात्मक बनेको छ । सरल र सहज भाषाको प्रयोग भएको यस काव्यमा भर्रा, आगन्तुक, तत्सम तद्भव शब्दका प्रयोगले काव्यमा स्वभाविकता थपेको छ । यहाँ विरहिनीको कुरा देखाउन दुःखका शब्द, परदेशीका कुरा गर्दा प्रेमपरक, देशप्रेमपरक शब्द तथा टुहुरीका दुःख देखाउन त्यही अनुरूपका शब्द प्रयोग गरेका हुनाले कवितामा शैलीगत विविधता पाइन्छ ।

यस काव्यमा उपमा, रूपक जस्ता अलङ्कारको प्रयोग गरिएको छ, केही उदाहरण हेरौँ :

उपमा

त्यही घर आज मसान जस्तो भएभैं लाग्दछ

कसरी पसैं मसानभिन्न मन नै थाक्दछ । (पृ. ३६)

यहाँ पहिलो पङ्क्ति घरलाई मसानसँग तुलना गरिएको छ । त्यसैले यहाँ उपमा अलङ्कारको सिर्जना भएको छ । तल्लो पङ्क्तिमा भने 'मसान' मात्रै भनेर घरलाई सङ्केत गरेकाले रूपक अलङ्कार हुन पुगको छ ।

रूपक

बदामी आँखा कोइली बोली बारुली कम्मर

लक्ष्मीको तिमी रूप नै थियौं घरको मङ्गल । (पृ. ३५)

यहाँ आँखा बदामी, बोली कोइली, कम्मर बारुली, लक्ष्मी नै तिमी भनिएकाले रूपक अलङ्कार सिर्जना भएको छ । यसै गरी यस काव्य भरी नै अनुप्रास अलङ्कार संयोजन गरिएको छ । १६ अक्षरे लोकलयको योजना गरिएको यस काव्यमा कतै-कतै अक्षर सङ्ख्या घटीबढी पनि भएको छ । यसो हुनुमा भावविस्तार नै मुख्य कारक पनि बनेको छ । यसरी यस काव्यमा भाषाशैलीय विन्यास सरल, सहज र सम्प्रेष्य रहेकाले निकै सुन्दर बनेको छ ।

५.६.८ निष्कर्ष

गीता खत्रीको **आमा हुन् आमा** खण्डकाव्यको निष्कर्षमा पुग्दा उनीभिन्नको राष्ट्रिय भावना, देशप्रेम, प्रणयप्रेम, वात्सल्य प्रेम प्रकृति चित्रण आदिले भरिएका कविताका पङ्क्तिहरू आलङ्कारिक देखिन्छन् । नयाँ विषयवस्तुलाई प्रस्तुत गरिएको यस काव्यको विषयवस्तु गठन केही शिथिल देखिए पनि कवित्व सत्वलाएको देखिन्छ । गर्भवती प्रेमिका छोडेर परदेश जानुको कारण, छोरीको लालनपालन जस्ता कुराहरू कसरी भए, भन्ने स्पष्ट उल्लेख भएको भए काव्य अभै सबल र सुदृढ काव्य बन्दथ्यो । यहाँ निकै हतारोका साथ कथावस्तुले फड्को मारेको छ । यस्तो हुँदा विश्वसनीयता कमी आएको छ । यसमा घटना विशृङ्खलित र व्याकरणिक त्रुटि रहेको छ । यति हुँदा हुँदै पनि काव्य सरल, सहज, शिक्षाप्रद र सम्प्रेष्य छ ।

छैटौँ परिच्छेद

गीता खत्रीको भोखाडदेखि मजाटलानसम्म नियान्त्रासङ्ग्रहको विश्लेषण

६.१ परिचय

गीता खत्रीद्वारा वि.सं. २०७१ मा लेखिएको भोखाडदेखि मजाटलानसम्म नियान्त्रासङ्ग्रह अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज, नेपाल च्याप्टर अनामनगर, काठमाडौँद्वारा प्रकाशित कृति हो । आवरण पृष्ठसहित १६४ पृष्ठ रहको यस सङ्ग्रहको आवरण सज्जा देवेन्द्र थुम्केलीले गरेका हुन् । आवरण पृष्ठमा नीलो आकाशमा अलि अलि बादल, पहाड, चिनियाँ गुम्बाआदिको भवन, थुम्का-थुम्की समुद्र, जलपरीको मूर्ति आदि रहेको छ । रातो अक्षरमा आवरणको सिरानमा कृतिको नाम तथा रातै अक्षरमा लेखकका नाम पुच्छारमा दायाँपट्टि दिइएको छ । पछिल्लो पृष्ठमा लेखकको फोटो परिचय, सम्मान तथा पुरस्कारको सूची प्रकाशोन्मुख कृति सुन्तले रङ्गले रङ्गिएको पृष्ठभूमिमा दिइएको छ । त्यसको तल प्रकाशकको नाम, लोगो दिइएको छ ।

६.२ विषयवस्तु

नियान्त्राकारले आफ्नै भोगाइलाई निबन्ध र नियान्त्राको विषयवस्तु बनाएको हुन्छ । त्यसरी नै खत्रीले संस्कृति, राजनीति, समाजिक समस्याहरू, भ्रमण गर्दाका अनुभवहरू, सभ्यता, विभिन्न प्रकारका व्यक्तित्वको योगदान, राष्ट्रियता, भौगोलिक, प्राकृतिक, ऐतिहासिक, अर्थतन्त्र, भाषा आदि विविध विषयवस्तुहरूका बारेमा वर्णन गरेकी छिन् ।

‘भोखाड मन्दिर र राजकुमारी भृकुटी’ शीर्षकको नियान्त्रा यस नियान्त्रासङ्ग्रहको पहिलो नियान्त्रा हो । यसमा नियान्त्राकार खत्री श्रीमान्को परराष्ट्रसेवाको क्रममा तिब्बत जाँदा त्यहाँ देखे भोगका कुराहरूको वर्णन यस नियान्त्रामा छ । त्रिभुवन विमानस्थलबाट हडकड र त्यहाँबाट ल्हासासम्मको यात्रामा भएको विभिन्न घटनाहरूलाई विवरणात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यसै नियान्त्रामा आएको भृकुटीको प्रसङ्गले उनमा रहेको देशप्रेमको भावना व्यक्त गरेको छ ।

‘हडकडको कमाइ’ शीर्षकको नियान्त्रा यस नियान्त्रासङ्ग्रहको दोस्रो नियान्त्रा हो । यस नियान्त्रामा हडकडमा लेखकहरूलाई नेपालीहरूले नै ठगेको प्रसङ्गले स्थान लिएको छ । नेपालीलाई नेपालीले नै ठग्ने गरेको प्रवृत्तिमाथि लेखक निकै असन्तोष व्यक्त गर्दै व्यङ्ग्य पनि गर्न सक्षम भएकी छिन् ।

‘माजाटलानको एक फन्को’ शीर्षकको नियात्रा यस नियात्रासङ्ग्रहको अर्को नियात्रा हो । मेक्सीको सिटीको मजाटलान सहरको वर्णन निकै चाखलाग्दो रूपमा गरिएको यस नियात्रामा मेक्सिकनहरू डरलाग्दा बानी भएका, त्यहाँ ठूला ठूला ड्रग डिलरहरू भएको भन्ने सुनेपनि त्यस्तो आफूले नभेटेको लेखकको भनाइ रहेको छ । प्रकृतिको चित्रण निकै सुन्दर ढङ्गले गरिएको यस नियात्रामा खत्रीले काठमाडौंलाई मेक्सिकोसँग तुलना पनि गरेकी छिन् ।

‘महासागरमै ठोक्किएको बाटो’ शीर्षकको नियात्रा यस नियात्रासङ्ग्रहको अर्को नियात्रा हो । मजाटलान घुम्दा प्रशान्त महासागरमा पुगेर मिसिएको बाटोको चर्चा यसभित्र पाइन्छ । यस नियात्रामा ग्वाटेमालियन प्राचीन भेषभूषा हाम्रो हिमाली भेगका शेर्पा जातिले लगाउने भेषभूषासँग मिल्ने र हिस्प्यानिकहरूको रूप, वर्ण, कद नेपालीहरूसँग मिल्ने कुराले लेखकमा उनीहरू र हाम्रो सम्बन्ध परापूर्वकालमा एउटै थियो होला, भन्ने कुरा सोच्न बाध्य बनाएको छ । नेपालको मुग्लिन क्षेत्रका पसलहरू जस्तै प्रशान्त महासागरमा पनि भेटिएकाले उनमा पुनः देशको सम्झना गराएको छ । यस नियात्रामा प्रकृति चित्रण, नेपाल र मजाटलानका केही समानता आदिले चर्चाको विषय क्षेत्र बन्ने अवसर पाएका छन् ।

गीता खत्रीको यस नियात्रासङ्ग्रहमा रहेको अर्को नियात्रा हो, ‘पैसाकै लागि असिनपसिन’ । घुम्न हिडेका खत्री दम्पतीले कसरी मजाटलानमा पैसा कमाउन थाले भन्ने कुरा यस नियात्रामा वर्णित छ । सेमिनारका नाममा पैसा कमाउने, विभिन्न अफरहरू दिएर होटलको कोठा बुक गर्ने, टाइम सेयर जस्ता अनेकन कुराहरूको वर्णन यस नियात्रामा गरिएको छ । खर्च गर्न हिँडेका मान्छेहरू पैसा कमाएर पनि फर्कन सक्छन्, भने कुनै प्रकारको आपत्तिमा नपर्नका लागि जे भने पनि ‘नो’ भन्ने र कुनैपनि कागजमा सही नगर्ने सुभाव पनि यस नियात्रामा पाइन्छ ।

‘पेलिकनसँग बितेको दिन’ खत्रीको यस नियात्रासङ्ग्रहको छैटौँ नियात्रा हो । यसमा मजाटलानको बसाइकै क्रममा जङ्गल भ्रमणमा गएका बेला पेलिकनहरूलाई माछा खुवाइने त्यहाँको मरुभूमिजस्तो बालुवामा ट्रयाक्टरमा सफर गरेको तथा भोकले आकुल व्याकुल भएको प्रसङ्गहरू आएका छन् । प्राकृतिक वातावरणको व्याख्या एवम् विश्लेषण गरिएको यस नियात्रामा नेपालमा विकास ओरालो लाग्दै गरेको अवस्थाप्रति खत्री निकै चिन्तित देखिन्छन् । यसै प्रसङ्गमा उनी सत्ताको बागडोर सम्हालेका नेताहरू वैदेशिक भ्रमणमा गएर पनि केही उन्नति नगरेकाले निकै आक्रोश पोख्छन् ।

यस नियात्रासङ्ग्रहको अर्को नियात्रा हो, ‘समुद्री सिंहको जन्मथलो’ । जनवरी १२, २०११ मा लेखिएको यस नियात्रामा मजाटलानको स्टोन आइल्यान्ड, घुमाइका क्रममा

देखिएका विभिन्न कुराहरू समेटिएका छन् । दुई भाइ टापु, समुद्री सिंहको प्रजनन स्थान आदि प्रसङ्गले यात्रामा निकै महत्त्व पाएका छन् । नियान्त्राकारको पहिलो घोडचडी, बग्गीको चढाइमा पलाएको मानवता आदि विषयका क्षेत्र बनेका छन् ।

‘डेनभरको सिमसिमे पानी’ यस नियान्त्रासङ्ग्रहको अर्को नियान्त्रा हो । यस नियान्त्रामा कोलाराडो राज्यको भौगोलिक अवस्थितिको वर्णन गरिएको छ । कोलोराडोले लेखिकालाई नेपालको प्रत्यक्ष भ्रमणको दिएको छ । डेल्टाबाट उथा हुँदै डेनभरको हवाई यात्राको वर्णन यहाँ छ । डेनभर र काठमाडौंको तुलना गरी डेनभर सहर काठमाडौं उपत्यकाभन्दा ठूलो रहेछ, भन्ने कुरा पनि वर्णन गरेकी छिन् ।

‘रक्की पर्वतको चिसो हावा’ यस नियान्त्रासङ्ग्रहको नवौं नियान्त्रा हो । यस नियान्त्रामा जीवनका आरोह अवरोहलाई लिएर दार्शनिकता प्रस्तुत गरिएको छ । प्राकृतिक सुन्दरताको वर्णन, नेपाल र कोलोराडोको रक्की पर्वतबीच तुलना गरिएको छ । रक्की पर्वतमा चढेपछि तेन्जिङ नोर्गे र एडमन्ड हिमालीलाई सम्झिएकी छिन् र उनीहरूप्रति सम्मान भाव पनि व्यक्त भएको छ ।

‘कोलोराडो भानुजयन्ती’ यस नियान्त्रासङ्ग्रहको दसौं नियान्त्रा हो । यस नियान्त्रामा अरोरामा भानुजयन्तीमा भाग लिन आउने कवि कलाकारहरूलाई भएको फुड प्वाइजन र त्यसकै विषयले पाएको चर्चाको वर्णन गरिएको छ । यस नियान्त्रामा खत्रीभित्र रहेको ईश्वरप्रतिको आस्था तथा स्वजनहरू प्रतिको सहृदयताको झलक पनि देख्न सकिन्छ ।

‘अरोराको साङ्गीतिक साँझ’ यस नियान्त्रासङ्ग्रहको अर्को नियान्त्रा हो । यस नियान्त्रामा अरोरा कम्युनिटी कलेजमा हुन गएको भानुजयन्त्री तथा अनेसासको २० औं साधारण सभाको उद्घाटन सत्रमा भएको साङ्गीतिक कार्यक्रमको वर्णन गरिएको छ । अरोरा कम्युनिटी कलेजको विशाल फाँट देखेर खत्रीले कीर्तिपुरको ट्याङ्गलाफाँट सम्झेकी छिन् ।

‘दिवाभोजमै हराएका अतिथि’ शीर्षकको नियान्त्रा यस नियान्त्रासङ्ग्रहको अर्को नियान्त्रा हो । अनेसासको २० औं साधारण सभामा सहभागी हुन अरोरा पुगेका खत्री दम्पती मध्ये राम खत्री मनु ब्राजाकीका ज्वाइँसँग परिचयमा व्यस्त हुँदा कार्यक्रम स्थलमा जान ढिला भएको प्रसङ्गलाई यहाँ दिवाभोजमा हराएका पाहुना बनाइएको छ । ज्ञानेन्द्र गदालको घरबाट अरोरा कम्युनिटी कलेज पुगेर गरेका विभिन्न कार्यक्रमहरूको वर्णन यहाँ गरिएको छ ।

‘माउन्ट एभान्समा बाखाको गन्ध’ शीर्षकको नियान्त्रा यस नियान्त्रा सङ्ग्रहको अर्को नियान्त्रा हो । यस नियान्त्रामा रातो ढुङ्गामा रहेको रङ्गमञ्चको इतिहास र पहाडै काटेर बनाइएको रङ्गमञ्चको सुन्दरता वर्णन भएको छ । विभिन्न प्राकृतिक सुन्दरताको वर्णन र

माउन्ट एभान्समा आएको पहाडी बाखाको अनौठो गन्धको चर्चा यहाँ गरिएको छ, भने लेखिएकाले माउन्ट एभान्समा देखिएका सुन्दरतालाई अन्यत्र देखिएका सुन्दरतासँग तुलना गरेकी छिन् ।

यस नियान्त्रासङ्ग्रहको अर्को नियान्त्रा हो, 'एटलान्टामा चुनावी डुलाइ' । यस नियान्त्रामा नेपाली अमेरिकन दर्शन रौनियारलाई प्राइमरी चुनावमा सहयोगका लागि चन्दा सङ्कलनको चर्चा भएको छ । साहित्यिक कार्यक्रममा सहभागी हुन जाँदा चुनावी डुलाइ भएको प्रसङ्गले यस नियान्त्रामा विषयवस्तु बन्ने अवसर पाएको छ । त्यस्तै जर्जियामा पनि ट्याक्सीमा ठगी गर्ने प्रवृत्ति भेटिएको प्रति व्यङ्ग्यभाव व्यक्त भएको पाइन्छ ।

'एटलान्टामा साहित्य सम्मेलन' यस नियान्त्रासङ्ग्रहको अर्को नियान्त्रा हो । विभिन्न साहित्यिक तथा अन्य संघसंस्थाका पदाधिकारीहरू उपस्थित साहित्यिक कार्यक्रममा भएका गतिविधि तथा कमिकमजोरीको वर्णन गरिएको छ । यस यान्त्रामा ललितशङ्कर योगीको योग प्रशिक्षण र प्रवचनको चर्चा गरिएको छ ।

'सीएनएनलाई प्रन्ध डलर' शीर्षकको नियान्त्रा यस सङ्ग्रहको अर्को नियान्त्रा हो । यस नियान्त्रामा अमेरिकाको पहिलो २४ सै घण्टा प्रसारण टी.भी. च्यालनको अवलोकनका बारेमा लेखिएको छ, त्यहाँको विकासको मुक्त कण्ठको प्रशंसा पनि गरिएको छ । सांस्कृतिक कार्यक्रममा सहभागी हुन जाँदा सिट नपाएको र अधिल्ला सिटमा केही न केही वस्तु राखिएको देखेर नेपालीको बानी जहाँ गयो त्यही सँगै जाने रहेछ, भनेर व्यङ्ग्य पनि खत्रीले गरेकी छिन् ।

'वासिङ्टन डिसीको फिसफिसे हिउँ' शीर्षकको नियान्त्रा यस सङ्ग्रहको अर्को नियान्त्रा हो । हिउँ परेर कार्यक्रममा अलि बाधा परेको तथा कार्यक्रम स्थलमा निकै कार्यक्रम गर्नु पर्ने भए पनि स्थानको अपर्याप्तताका कारण कार्यक्रम नै विथोलिने हो, कि ? भन्ने आशङ्का भएको तर व्यवस्थापन ठीकै भए पनि प्रशस्तै कमी कमजोरी कार्यक्रममा भएको वर्णन यहाँ भएको छ । त्यस कार्यक्रममा विभिन्न साहित्यिक व्यक्तित्वप्रति सम्मान व्यक्त गरिएको कुरा वर्णन गरिएको छ ।

'नर्वेजियन जोएलमा सात दिन' नामक नियान्त्रा यस नियान्त्रासङ्ग्रहको अर्को नियान्त्रा हो । यस नियान्त्रामा खत्री दम्पतीले पानी जहाजमा सात दिनसम्म गरेको यात्रामा देखिएका, भोगिएका अनेकन घटनाहरूले विषयवस्तुको स्थान लिएका छन् । मुख्य घटनालाई उपशीर्षक बनाई लेखिएको यस नियान्त्रामा सातवटा उपशीर्षकहरू रहेका छन् । पहिलो उपशीर्षक *नर्वेजियन जोएलको पहिलो* अनुभव रहेको छ । आन्द्र महासागरमा पहिलो पटक सफर गरेको अनुभव यहाँ छ । यस खण्डमा नर्वेजियन जोएल नमक सामुद्री जहाजको

सामान्य परिचयात्मक वर्णन तथा इतिहास प्रसिद्ध ठूला जहाज दुर्घटनाको सम्झना गरिएको छ । दोस्रो उपशीर्षक *हड्सनमा डुबेको सूर्य* हो । यहाँ समुद्री यात्राका क्रममा अस्ताउँदो सूर्यको वर्णन छ । यस नियात्रामा हड्सन नदीमा सूर्यको अस्ताउँदो दृश्यको वर्णनले अभि रोचक बनेको छ । तेस्रो उपशीर्षक *जहाजी चहलपलह* हो । जहाजभित्र भएका विभिन्न घटना सन्दर्भहरू यहाँ आएको छ । खासगरी जहाजमा सामानको महङ्गी नै प्रमुख विषयका रूपमा आएको छ । *डिज्ने ल्यान्डको अधुरो धोको* अर्को उपशीर्षक हो । जहाजबाट घुमाउने प्रसङ्गमा डिज्ने ल्यान्ड घुम्ने धोको अधुरै रहेको र युनिभर्सल स्टुडियो घुमेको प्रसङ्ग यहाँ आएको छ । यहाँ युनिभर्सल स्टुडियो घुम्दाँ भएका घटनाको वर्णन गरिएको छ । *बाहामाजको टापु* अर्को उपशीर्षक हो । बाहामाजको टापु घुम्न र त्यहाँका समुद्री जीव जन्तुसँग साक्षात्कार हुने अभिलाषा मौसमका कारण अधुरो रहेको खल्लो अनुभूति यहाँ आएको छ । छैटौँ उपशीर्षक *बाहामाजको केन्द्रबिन्दु नासाउ* हो । मौसमले टापु घुम्ने अभिलाषा अधुरो भएपनि बाहामाजको ऐतिहासिक पर्यटकीय स्थल नासाउ घुम्न गएको र त्यहाँको वस्तुस्थिति देखेर अलि मन खुम्च्याएकी खत्रीले बाहामाज बेलायती शासन पछि कुनै विकासमा नलागेको हो कि ? भन्ने वर्णन गरेकी छिन् । यस नियात्राको अन्तिम उपशीर्षक हो, *आन्द्र महासागरमा अन्तिम दिन* यहाँ हिप्नोटिज्म गरेर मानिसलाई कसरी आफ्नो बसमा पार्छन्, भन्ने प्रसङ्ग उनको पारिवारिक अतीतमा गरगहना लुटिएको भन्ने सन्दर्भ पनि आएको छ भने जहाजमा देखाइएको जादु तथा न्यूयोर्क आइपुगेको प्रसङ्गसँगै नियात्राले पूर्णविराम प्राप्त गरेको छ ।

‘इन्डियानापोलिसको स्वागत’ यस नियात्रासङ्ग्रहको २० औँ नियात्रा हो । यस नियात्रामा इन्डियानापोलिसमा आन्मानासियाको आठौँ सम्मेलनमा सहभागी हुन जाँदा देखेका विभिन्न स्थान तथा खत्री तथा अन्य आगन्तुकलाई राधा पौड्यालले गरेको आतिथ्य सत्कारको वर्णन रहेको छ ।

‘कोठा नम्बर ६९६’ यस नियात्रासङ्ग्रहको २१ औँ नियात्रा हो । होटल लबीमा विश्राम गर्ने क्रममा होटलको की-कार्ड नम्बर फरक पर्नाले पाएको सास्ती यस नियात्रामा वर्णन गरिएको छ ।

‘अनि सय्यो कार्यक्रम’ शीर्षकको नियात्रा यस नियात्रासङ्ग्रहको २२ औँ नियात्रा हो । यस नियात्रामा आम्मा/नासियाको आठौँ संयुक्त सम्मेलनको कार्यक्रममा खाली समयमा हुन लागेको साहित्यिक कार्यक्रम अनेसासका पूर्व अध्यक्षबाटै विथोल्न खोजेको प्रसङ्ग उल्लेख छ र त्यस्ता अवाञ्छनीय कृत्य गर्नेहरूप्रति खत्रीको चित्त दुखाइले पनि उक्तकै स्थान पाएको छ । नेपालका भूतपूर्व प्रधानमन्त्री माधवकुमार नेपालको आकस्मिक सहभागिताले त्यहाँ

उपस्थित नेपालीहरूमा ल्याएका रौनकता तथा 'हामी त नेपाली मात्र हौं' भन्ने खत्रीको उद्घोषणले उनमा रहेको नेपालीपनको झल्को पनि दिएको छ ।

'अमिलो अनुभूति' शीर्षकका नियात्रा यस नियात्रासङ्ग्रहको अर्को नियात्रा हो । यस नियात्रामा इन्डियानापोलिसको साहित्यिक कार्यक्रममा आयोजकका तर्फबाट भएको सानो भूललाई बालकविता वाचन गर्ने बालबालिकाका अभिभावकहरूले देखाएको लज्जास्पद दुर्व्यवहारको घटना अमिलो अनुभूतिका रूपमा खत्रीका मनमा बसेको प्रसङ्गले विषयवस्तुको स्थान आगटेको छ ।

'ओहायोमा १३० डलर' शीर्षकको नियात्रा यस नियात्रा सङ्ग्रहको अन्तिम तथा चौबिसौं नियात्रा हो । ट्राफिक नियमको सही पालना नगर्नाले ट्राफिकले १३० डलरको जरिवाना चिट काटेको घटना यस नियात्रामा विषयवस्तुको रूपमा आएको छ ।

६.३ भाषाशैलीय विन्यास

नियात्राकार गीता खत्री सरल, सहज भाषाशैलीको प्रयोग गर्ने नियात्राकार हुन् । उनको **भोखाडदेखि मजाटलानसम्म** नियात्रासङ्ग्रहमा पनि सरल, सहज भाषाशैलीको प्रयोग भएको छ । यस सङ्ग्रहमा नियात्राकारले सरल, मिश्र तथा संयुक्त वाक्य, तद्भव, भर्त्सा र आगन्तुक शब्दहरू प्रयोग गरेकी छिन् । यस नियात्रासङ्ग्रहमा यात्राका क्रममा घटेका घटनाहरूको वास्तविकता प्रस्तुत गर्ने क्रममा नेपाली र अङ्ग्रेजी वाक्यको भाषिक प्रयोग गरेकी छिन्, भने वास्तविकताकै प्रमाणका लागि नियात्राको स्थानीय भाषाको शाब्दिक प्रयोग पनि कतै कतै भेटिन्छ । त्यसै गरी उखान टुक्काको पनि प्रयोग गरिएको छ । केही उदाहरणहरू हेरौं :

(क) उखान टुक्का

'The more you have, the more you want'

'बर्मा गए कर्म सँगै ।'

(ख) आगन्तुक शब्द

'I cannot catch all cars at one time. You were unlucky one at this moment.' (ओहायोमा १३० डलर, पृ.१३८)

ओला, सुनामी, सेमिनार, यो आब्ला नो स्पानियोल आदि ।

(ग) तत्सम

भूमि महासागर, अवलोकन, बागडोर, दृश्यावलोकन, प्राकृतिक आदि ।

(घ) भर्त्सा र तद्भव

ठ्याम्मै, टेको, गल्लेडो, आगमन, खुसी आदि ।

खत्रीका नियात्राहरूमा भाषिक कमीकमजोरी नभेटिने होइनन्, तथापि एउटा इमान्दार नियात्राकारको स्पष्ट झलक भने पाउन सकिन्छ । नियात्रामा क्रमबद्धता र कौतूहलतापूर्ति कमै पाइन्छ । पाठकमा कौतूहलता जगाउँदै र भेटाउँदै जानु पर्ने अनुभूति, वर्णनात्मकता, वैचारिकता, तथ्यपरकता, गतिमयता सबै समीक्षण हुनुपर्नेमा वैचारिकता जस्तो अति आवश्यक तत्त्वको अवहेलनाले नियात्रा विवरणमूलक बन्न पुगेको छ । तथापि सरल, सहज, विवरणात्मकताले नियात्रालाई पठनीय, रोचक र सुन्दर बनाएको छ ।

६.४ निष्कर्ष

गीता खत्रीको पहिलो नियात्रासङ्ग्रह **भोखाडदेखि मजाटलानसम्म** (२०१४) मा जम्मा २४ वटा नियात्राहरू समेटिएका छन् । नियात्रामा सरलता, सहजता, प्राकृतिक छटाहरूको कलात्मक वर्णनले निकै रोचकता थपेका छन् । वैचारिक गाम्भीर्य कमै भेटिने उनका नियात्राहरूमा व्यङ्ग्यात्मकता, प्रकृतिचित्रण, यथार्थको चित्रण, गतिमयता, वर्णनात्मकता, संक्षिप्तता जस्ता प्रवृत्तिहरू पाइन्छन् । जसले नियात्रालाई उचाइ प्रदान गरेका छन् । आफ्ना अधिल्ला कुरासँग ठ्याक्कै नमिल्ने खालका भाषिक त्रुटिले कतै कतै खल्लोपन पनि ल्याएको छ । समग्रमा भन्नुपर्दा विभिन्न भाषागत, भावगत त्रुटिहरू देखिए पनि इमान्दार स्रष्टाको पहिलो नियात्रा भएकाले सुधारात्मक पक्षहरू सहित नियात्रा सफल बन्न पुगेको देखिन्छ ।

सातौँ परिच्छेद

सारांश र निष्कर्ष

७.१ सारांश

पहिलो परिच्छेदअन्तर्गत यस शोधपत्रको सामान्य रूपरेखा प्रस्तुत गरिएको छ । यस खण्डमा शोध परिचय, समस्याकथन, शोधकार्यको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधकार्यको महत्त्व र उपयोगिता, शोधकार्यको सीमाङ्कन, शोध विधि र शोधकार्यको रूपरेखा सम्बन्धी विवरण प्रस्तुत गरिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेदअन्तर्गत गीता खत्रीको जीवनी पक्षबारे चर्चा गरिएको छ । वि.सं. २०२० चैत्र १ गते भारतको मुम्बईमा जन्मी हुर्की काठमाडौँ जिल्लाको कलङ्कीस्थानमा बाल्यकाल बिताएकी खत्रीको साथीसँग खेल्नु, पढ्नु, आमालाई सघाउनु बाल्यकालीन कार्यका रूपमा देखिन्छ । घरमा अक्षरारम्भ गरेर स्नातकसम्मको औपचारिक शिक्षा पूरा गरेकी खत्रीको विवाह २०४१ सालमा ललितपुर जिल्ला घर भएका राम खत्रीसँग भयो । उनका अनन्त र अद्रित गरी २ जना छोराहरू छन् ।

खत्रीको परिवार काठमाडौँकै स्थानीय वासिन्दा भएकाले तथा आफ्नै प्रशस्त जग्गा जमिन पनि भएकाले आर्थिक भार त्यति नपरे पनि आर्थिक रूपमा आफूलाई मध्यम वर्गीय नै हौं, भन्न रुचाउँछिन् । परराष्ट्र सेवामा संलग्न जागिरे श्रीमान्, कर्मशील नारी खत्री तथा सानो परिवार भएकाले आर्थिक अवस्था सुदृढ देखिन्छ ।

कसैले कसैलाई थिचोमिथो गर्नु हुँदैन, स्वतन्त्रता सबैले पाउनु पर्छ, भन्ने खत्रीलाई मानवसेवा नै सबैभन्दा ठूलो धर्म हो, भन्ने लाग्छ । खत्री अनेक क्षेत्रसँग सम्बन्ध र सरोकार राख्ने बहुआयामिक बौद्धिक व्यक्तित्वका रूपमा चिनिन्छिन् । उनी शिक्षक, साहित्यकार हुन् भने सामाजिक क्षेत्रमा हुने गतिविधिमाथि पनि सरोकार राख्छिन् । उनी साहित्यिक कार्यको विविध उद्देश्य लिएर विभिन्न कार्यशाला गोष्ठी, सेमिनारमा संलग्न भएकी छिन् । साहित्य साधना, शिक्षण पेसा, सामाजिक कार्य खत्रीका जीवनका मूल कार्यहरू हुन् ।

तेस्रो परिच्छेदमा गीता खत्रीको व्यक्तित्वको चर्चा गरिएको छ । उनी बाह्य रूपमा मझौला कद, गहुँगोरो वर्ण, हँसिलो अनुहार तथा शान्त प्रकृतिकी देखिन्छिन् । उनको स्रष्टा, व्यक्तित्व निबन्धकार, कवि, गजलकार, गीतकारका रूपमा फैलिएको छ । उनको साहित्येतर व्यक्तित्व अन्तर्गत सम्पादक, शिक्षक र सामाजिक आदिका रूपमा रहेको छ ।

चौथो परिच्छेदअन्तर्गत गीता खत्रीको साहित्ययात्रा र प्रवृत्ति निरूपण गरिएको छ । सर्वप्रथम २०६१ मा सिर्जनायात्रामा गीता गीत गजल र कवितासङ्ग्रह मार्फत् नेपाली

साहित्यका चम्किएकी खत्रीको विधागत परिवर्तन, बौद्धिकता, परिपक्वताका आधारमा पहिलो (२०६१-२०७०) र दोस्रो (२०७०- यता) गरी दुई चरण देखा पर्दछन् । पहिलो चरणमा कविता, गीत, गजल विधामा केन्द्रित छ, दोस्रो चरणमा खण्डकाव्य तथा नियात्रा लेखनको अवधिका रूपमा रहेको छ ।

खत्रीका काव्यात्मक कृति र नियात्राको अध्ययन पछि उनमा पाइएका साभ्हा साहित्यिक प्रवृत्तिको विश्लेषण गरिएको छ । खत्रीका साहित्यिक प्रवृत्तिअन्तर्गत राष्ट्रप्रेमको अभिव्यक्ति, मानवीय प्रेमप्रणयको प्रस्तुति, सांस्कृतिक चित्रण, उपदेशात्मकता, ईश्वरीय आस्था, प्रकृति चित्रण, व्याङ्ग्यात्मकता आदि पाइन्छन् । पाँचौँ परिच्छेदमा गीता खत्रीको कवितात्मक काव्य कृतिको विश्लेषण गरिएको छ । उनका हलासम्म **सिर्जनायात्रामा गीता** कवितासङ्ग्रह (२०६१), **सम्भनाको तरेली** कविता सङ्ग्रह (२०१०), **सपनाको धरहरा** गीत सङ्ग्रह (२०६८), र **आमा हुन् आमा** (खण्डकाव्य, २०७०) गरी चारवटा काव्य कृतिहरू प्रकाशित भएका छन् ।

छैटौँ परिच्छेदअन्तर्गत गीता खत्रीको नियात्रासङ्ग्रह **भोखाडदेखि मजाटलानसम्म**को विश्लेषण गरिएको छ । यसमा जम्मा २४ वटा नियात्रा सङ्गृहीत छन् । यी नियात्राहरूले विभिन्न स्थानका आर्थिक, राजनैतिक, सांस्कृतिक साहित्यकार, भौगोलिक क्षेत्रमा देखिएका सकारात्मक र नकारात्मक पक्षको चित्रण गरिएको छ । वैचारिकता कम भएका उनका नियात्रामा भाषागत कसर मसर पनि भेटिन्छन् ।

सातौँ परिच्छेदअन्तर्गत उपसंहार तथा निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ । यस परिच्छेदअन्तर्गत पहिलो देखि आठौँ परिच्छेदसम्म लेखिएका शोधपरिचय, खत्रीको जीवनी, व्यक्तित्व, साहित्यायत्रा तथा कृतिहरूको विश्लेषण प्रस्तुत गरिएको विषयलाई सामान्य रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

७.२ निष्कर्ष

भारतको मुम्बईमा जन्मी काठमाडौँको कलङ्की स्थानमा हुर्किएकी गीता खत्रीको सामाजिक, साहित्यिक क्षेत्रमा विशिष्ट योगदान रहेको छ । समग्रमा खत्रीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको विश्लेषणबाट प्राप्त हुन आएका मूलभूत पक्षहरूलाई यस प्रकार निष्कर्षका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ :

१. गीता खत्री पारिवारिक संस्कारसँग हुर्केकी हुनाले परिवार र समाजप्रति उत्तरदायी व्यक्तित्वका रूपमा परिचित छिन् ।

२. समाज, साहित्यजस्ता क्षेत्रमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याएकी खत्रीको बहुआयामिक व्यक्तित्वका कारण शैक्षिक, सामाजिक र साहित्यिक क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुगेको देखिन्छ ।
३. खत्रीको साहित्य यात्रा औपचारिक रूपमा एक दशकभन्दा लामो समयको निरन्तरता रहेको छ, भने यस समयमा उनका ५ वटा पुस्तकहरू प्रकाशनमा आएका छन् ।
४. खत्रीका काव्य कृतिहरूले समाजका विकृति, विसङ्गति, प्रकृतिप्रेम आदि विविध क्षेत्रलाई शमन तथा सकारात्मक पक्षको प्रतिस्थापन गर्नु पर्ने सन्देश प्रवाह गरेका छन् ।
५. खत्रीका नियत्राहरूले विभिन्न स्थानका सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, राजनैतिक, भौगोलिक परिवेशको चित्रण गरेका छन् ।
६. भाषाशैलीय विन्यासका दृष्टिले खत्रीका रचनाहरू सरल र सरस भए पनि वैचारिकताभन्दा विवरण प्रस्तुत गर्नमा नै केन्द्रित देखिन्छ । समग्रमा भावगत शिथिलता पाइनु खत्रीको साहित्य लेखनको कमजोर पक्ष हो ।

परिशिष्ट क

गीता खत्रीसँग लिइएको इमेल अन्तर्वार्ता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा समाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि गीता खत्रीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व शीर्षकको शोध तयार पार्दा यसको सामग्री सङ्कलनका क्रममा शोधनायिका गीता खत्रीसँग लिइएको इमेल अन्तर्वार्ता

१. तपाईंको जन्ममिति, जन्मस्थानका बारेमा केही बताइदिनुहोस् ।

मेरो जन्म २०२० साल चैत १ गते मुम्बईमा भएको तर पछि सर्टिफिकेटहरूमा कलङ्कीस्थान जन्मस्थान र २०२० चैत १७ गते जन्ममिति रहन गएकाले सबैलाई चैत्र १७ गते नै भन्ने गरेकी छु ।

२. तपाईंका मातापिताको नाम र पेसा के हो ?

मेरा पिताको नाम कमलबहादुर खड्का र माताको नाम मखमली खड्का हो । उहाँहरूको मुख्य पेसा कृषि भए पनि व्यापार पनि अँगाल्नु भा'को थियो ।

३. तपाईंको दाजुभाइ दिदीबहिनीका बारेमा केही जानकारी पाऊँन ।

मेरा एक जना दिदी तथा एक जना दाजु हुनुहुन्छ । दिदी सीता वि.सं. २०१२ सालमा तथा दाजु हरिशरण वि.सं. २०१४ सालमा जन्मनु भएको हो । दिदी काठमाडौंके स्थानीय बासिन्दा हुनुहुन्छ भने दाजु अहिले अस्ट्रेलियामा काम गर्दै हुनुहुन्छ ।

४. तपाईंको बाल्यकाल कहाँ बित्यो ?

मेरो बाल्यकाल केही समय भारतको मुम्बईमा र २०२८ सालतिर नेपाल फर्किएपछि काठमाडौंको कलङ्कीस्थानमा बित्यो । आमा, बाबु, हजुरबा, हजुरआमा तथा दाजुदिदीको खुब माया पाएँ मैले ।

५. तपाईंको बाल्यकालको रुचि के थियो ?

त्यस्तो विशेष त केही थिएन । तर पनि खेल्नु, पढ्नु, गाउँनु, नाच्नु तथा कविताहरू कोर्नु मरो बाल्यावस्थाका रुचिहरू थिए ।

६. तपाईंको पुख्यौली स्थल कहाँ हो नि ?

मेरो पुख्यौली स्थल पनि काठमाडौं कलङ्कीस्थान नै हो । हाम्रो हजुरबुबा, जिजुबुबाहरूदेखि नै हामी यही बसोबास गर्दै आएका हौं ।

७. तपाईंका शिक्षादीक्षाका बारेमा बताइदिनुहोस् न ।

सबै केटाकेटीको शिक्षाको सुरुवात त घरबाटै हुन्छ, जस्तो लाग्छ । मेरो पनि शिक्षाको आरम्भ घरबाटै भएको थियो । बनारसमा कहाँ पढ्न गएँ, सम्भना छैन तर नेपाल फर्किएपछि कलङ्कीस्थान स्थित लामापाटी कै साधारण विद्यालयमा प्राथमिक र निम्नमाध्यमिक शिक्षा पाएँ । कक्षा ८ देखि नैकाप स्थित विद्या मन्दिर हाइस्कूलमा पढेँ अनि एस.एल.सी. पनि यहीँबाट दिएँ । आई.ए. २०४५ सालमा पाटन क्याम्पसमा र बि.ए. पनि पाटन क्याम्पसमा २०५० सालमा उत्तीर्ण गरेँ । म न्यूयॉक आएपछि हन्टर कलेजबाट ओमन लिडरसिपमा स्नातक पनि गरेँ । फ्रान्स जाँदा उतै फ्रेन्च भाषामा डिप्लोमा पनि गरेँ ।

८. एस.एल.सी., आ.ई. र बी.ए. मा कुन कुन डिभिजन र प्रतिशत प्राप्त गर्नुभयो ?

एस.एल.सी. दोस्रो डिभिजन, हो प्रतिशत सम्भन सकिन । आइ.ए. ४९ प्रतिशत ल्याएर दोस्रो डिभिजन र स्नातक पनि ४५ प्रतिशत अङ्कसहित दोस्रो डिभिजनमा नै उत्तीर्ण भएँ ।

९. तपाईंले पढ्नु भएको ओमन लिडरसिप कोर्स रोज्नुका कुनै कारण छ कि ?

त्यसमा दुई कारण थिए (१) यो अध्ययन छोटो समयको थियो, (२) अध्ययनका लागि अलिकति छात्रवृत्ति प्राप्त हुन्थ्यो । नेपाली परिप्रेक्ष्यमा महिलाहरू पछाडि परेको जस्तो मलाई लागिरहेको थियो । महिलाहरूलाई साँच्चिकै समानताका लागि केही सहयोग पुऱ्याउन सकिन्थ्यो कि जस्तो मलाई लागेको थियो । कागजमा त समानता छदैं थियो तर व्यवहारमा थिएन । कम से कम आफ्नै गर्भबाट जन्मेका छोरा र छोरीलाई बेग्लाबेग्लै शिक्षादीक्षा तथा बेग्लाबेग्लै खानापानी दिन नपरोस् भन्ने मलाई लागेको थियो । तर अमेरिकामा त एउटै कामका लागि महिलालाई कम तलब दिइदो रहेछ । राष्ट्रपति ओबामाले सन् २००९ मा बल्ल समान कामका लागि समान तलब दिनुपर्छ भन्ने कानूनमा सही गरे । नेपालमा पनि विस्तारै समान व्यवहार अपनाउनु प्रयास भने गरिरहनुपर्छ भन्ने मेरो विश्वास छ ।

१०. तपाईंको विवाह तथा सन्तानको बारेमा जानकारी दिनुस्न ।

मेरो विवाह वि.सं. २०४१ मा ललितपुर जिल्ला निवासी राम खत्रीसँग म २० वर्ष र मेरा श्रीमान् २६ वर्षको हुँदा भयो । हाम्रा २ जना छोराहरू छन्- जेठो अनन्त २५ वर्ष र कान्छो अद्वित १७ वर्षका छन् । अहिले दुवै छोराहरू हामीसँगै न्यूर्योकमा छन् ।

११. तपाईंको पारिवारिक अवस्था कस्तो छ ?

हामी सामान्य परिवारका मान्छे हौं । हामीलाई खान लगाउनको कुनै दुःख छैन । अनि परेका बेलामा दुईचार सयको लागि सकैको मुख ताक्नु पनि पर्दैन । आफ्नो जग्गाजमिनबाट खान लाउन पुग्छ । त्यसैले सामान्य नागरिकमा गनिन्छौं होला भन्ने आशा लिएकी छु ।

१२. तपाईंको आर्थिक अवस्था कस्तो छ ?

मैले माथि पनि भने हामी सामान्य परिवारका मान्छे हौं, गरिब पनि होइनौं धनी पनि होइनौं । म आफ्नो परिवार लगायत मेरो घर माइती दुवैतिर दाजुभाइहरूलाई गरिबीको श्रेणीभन्दा माथि भएको ठान्दछु । सबैले आ-आफ्नो जिविका सजिलैसँग चलाएका छन् ।

१३. तपाईंको श्रीमान्को मुख्य पेसा के हो ?

मेरा श्रीमान्को मुख्य पेसा सरकारी सेवा हो । वहाँ परराष्ट्र सेवामा संलग्न हुनुहुन्छ ।

१४. तपाईं अमेरिका जानुको कारण के हो ?

हुन त संसार भरका महिलाहरू विवाहत भएपछि श्रीमान् जता पुग्छन् उनीहरू पनि उतै पुग्छन् । विवाहपछि श्रीमान् र श्रीमती छुट्टिएर जिविका गर्नु पनि जीवनको एउटा अभिसाप नै होला मलाई त्यो अवस्था खप्नु परेन । मेरो विवाहपछि मेरो श्रीमान्लाई कामको सिलसिलामा अमेरिका जानु पर्‍यो । म र हाम्रा दुवै छोराहरू उहाँसँगै अमेरिका आइपुगेका छौं ।

१५. पैसाको पछि लागेर गीता खत्री अमेरिका गइन् भन्ने सुनिन्छ नि ?

जबसम्म व्यक्तिले गरेका गलत कार्य, गतल भनाइ तथा गालीगलोजलाई कानुनले आफ्नो दायरा भित्र समाहित गर्दैन, भन्नेको मुख थुन्न कसैले सकदैन । कतिपय मान्छे कुराका सत्य तथ्य नबुझी अर्को व्यक्तिप्रतिको नकारात्मक धारणाको निर्णय दिन निकै आतुर हुन्छन् । जुन निर्णयले अर्काको हृदयलाई आघात बनाएको हुन्छ ।

मेरो बारेमा पनि कसैले भ्रामक खबर फैलाउने प्रयास गरेको छ भने कुरा नबुझी अरूको मनलाई चोट पुऱ्याउने हेतुले निकालिएको गलत समाचार मात्र हुन् । आजसम्मको उमेरमा म आफ्नो कामबाट म कहिल्यै पनि टाढा भइन त्यसैले भगवानको आशीर्वादले मलाई पैसाको दुःख पनि छैन । अमेरिकामा पैसा रुखमा फल्ने होइन, यो कुरा पनि सबैले बुझ्नु आवश्यक छ । तोकिएको समयमा पसिना बगाएर कठोर काम गर्नुपर्छ । विरामी हुँदासमेत औषधि सेवन गरेर काममा पुग्नुपर्छ । होइन भने कामले आफूबाट बिदा लिन्छ । कामले बिदा लिएको भोलिपल्टदेखि तपाईं सडकमा पुग्ने सम्भावना ठूलो हुन्छ । यस्तो अवस्थामा छनोट तपाईंले नै गर्नुपर्छ । तपाईंको यो प्रश्नको सट्टामा बरु गीता खत्री मातृभूतिमा आफ्नो पसिना नबगाएर अमेरिकी भूमिमा बगाउन पुगिन् भनेको भए मैले शिर निहुराउनु पर्‍यो कि ? अमेरिका पैसा कमाउन र जेगाउन कति सजिलो छ भन्ने कुरा बस्ने र गर्नेलाई मात्र थाहा हुन्छ ।

१६. अब उतै बस्ने कि नेपाल फर्कने ?

अहिलेसम्मको योजनाअनुसार श्रीमान्ले अवकास लिनु भएपछि फर्कने तयारीमा छु । हेरौं समय र नियतिले कता पुऱ्याउँछ ।

१७. कहिलेदेखि साहित्यको फाँटमा लाग्नु भयो ?

साहित्यमा लागेको त स्कूलबाटै हो तर सिर्जना फस्टाउन सकेको थिएन जुनसुकै कुराको पनि समय आउनु पर्ने रहेछ । मेरा लागि अमेरिका नै आइपुग्नु पर्‍यो, सिर्जनात्मक कृति जन्मनका लागि । सन् २००१ देखि नै आफ्नो लेखहरूलाई लिपिबद्ध गर्दै जतनले जम्मा गर्न सुरु गरेकी हुँ ।

१८. कसको प्रेरणाले साहित्यमा लाग्नुभयो ?

सिर्जनाकै लागि कसैको प्रेरणा थिएन । मभिन्न भावनाहरू थिए, समय परिस्थितिले व्यक्त गर्न सकिरहेकी थिइन । त्यति हो । राष्ट्रकवि माधवप्रसाद घिमिरेका कविताले निकै प्रभावित बनाएका थिए । फलस्वरूप राष्ट्रकविलाई भेट्ने मौका मिल्यो । पछिल्लो समयमा उहाँको सल्लाह, सुझाव र आशीर्वादले मलाई बाँचुञ्जेल सिर्जनामा लागि रहने प्रेरणा मिलेको छ ।

१९. तपाईंलाई मनपर्ने साहित्यकार को हो नि ?

साहित्यमा धेरै विधाहरू छन् । सबै क्षेत्रमा सबैको दखल हुन सक्दैन । एउटै साहित्यकारको पनि सबै कृतिहरू उत्तिकै सशक्त, सबल र समृद्धशाली हुन्छन् भन्ने

छैन । त्यसैले मलाई सबै साहित्यकारहरू मन पर्छन् । विशेष गरेर सरल भाषामा सामान्य जनजीवनको चित्रण गरेर लेख्न साहित्यकार राष्ट्रकवि माधवप्रसाद घिमिरे तथा साहित्यकार विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाप्रति मेरो मनले बढी श्रद्धा राख्दछ ।

२०. तपाईंको पहिलो साहित्यिक सफलताको अनुभव सुनौं न ।

न्यूयॉर्कभित्र म साहित्यिक माहोल खोजिरहेकी थिएँ । डा. दुबसु श्रेत्रीको आगमन भयो न्यूयॉर्कमा । सिर्जनाको मुठो बोकेर म दुबसु क्षेत्रीको घरमा पुगेको थिएँ । उहाँले हेर्नासाथ यसलाई किताब बनाइहाल्नु प्यो भनेर उत्साहित बनाउनु भयो । छ महिनाभित्रमा मेरो पहिलो कृति **सिर्जनायात्रामा गीताले मूर्त** रूप लियो । यसको लोकार्पणका दिन न्यूयॉर्कमा बसोबास गर्ने सबै नेपाली समुदायलाई निमन्त्रण गरेर संयुक्त राष्ट्र संघका तत्कालीन सचिव डा. कुलचन्द्र गौतमको हातबाट गरिएको थियो । त्यो दिन साहित्यमा मेरो पहिलो फड्को थियो भने पहिलो साहित्यिक सफलता प्राप्त भएको हो जस्तो मलाई लागेको थियो ।

२१. साहित्य के हो जस्तो लाग्छ ?

साहित्य समाजको ऐना हो भन्छन् । किनकी साहित्यमा समाजभित्र हुने राम्रा नराम्रा सबै प्रकारका कामका प्रतिबिम्ब समावेश भइरहेको हुन्छ । समाजभित्र भइसकेको वा हुन लागेको वा पछि हुन सक्ला भन्ने अवधारणा राखेर साहित्यकारले जे कल्पना गर्छन् अनि त्यसैलाई विशिष्ट शैलीमा अभिव्यक्त गर्छन् भने त्यही नै साहित्य हो । मेरा सबै सिर्जनाहरू यसै परिधिभित्र परेको मैले पाएको छु । मेरा मात्र होइन विशिष्ट साहित्यकारको सिर्जनाहरू पनि यसै सेरोफारोभित्र पर्ने रहेछन् । त्यसैले साहित्य समाजबाट अलगिन नसक्ने वस्तु हो ।

२२. जीवन के हो ? जस्तो लाग्छ ?

जीवन र साहित्य उस्तै उस्तै हो जस्तो लाग्छ मलाई । जहाँ जीवन हुन्छ त्यहाँ साहित्य कसरी बन्छ । साहित्य त जीवनभित्रै तयार हुने अलङ्कार न हो । अनि अलङ्कार भएपछि नै जीवन सुन्दर र स्वप्निल बन्छ । अलङ्कारयुक्त जीवन हाँसु-हाँसु लाग्ने, बोल्नुं बोल्नुं लाग्ने अनि बाचिरहुँ जस्तो हुन्छ ।

२३. साहित्य र तपाईंको व्यक्तिगत जीवनमा कतिको तालमेल छ ?

मेरो पहिलो कर्तव्य घरपरिवार चलाउनु हो । आमाबाबुले दिएको पहिलो शिक्षा पनि यही हो । त्यसपछि अरू काम । मेरो विचारमा साहित्य जीवनको दोस्रो पाटो हो । यसले जीवनलाई मृत्यु शैयामा पुग्दासम्म सजिलैसँग बाँच्न सक्ने बनाउँछ ।

साहित्यले मेरो व्यक्तिगत जीवनलाई कुनै विध्वनबाधा पारेका छैन बरु जीवन जिउन सजिलो बनाएको छ ।

२४. कुन समयमा बढी साहित्य सिर्जना गर्नुहुन्छ ?

रातिको समय र रेलमा बसेको बेलामा मेरो कल्पनाहरू बाढी आएजस्तो आउँछन् । त्यो बेलाको भेल मैले छोप्न सकेँ भने मेरा सिर्जनाले जीवन पाउँछन् । मैले अतिकति मात्रै ढिलासुस्ती गरे भने पनि मैले अर्को भरी पर्खनु पर्ने हुन्छ ।

२५. साहित्यका अनेकौं विधामा कलम चलाउनु भएको छ, तपाईंको रुचि क्षेत्र चाहिँ कुन हो ?

सिर्जनाको सुरुवात कविताबाट गरिरहेकी थिएँ । अब विस्तारै गीततिर बढी ध्यान केन्द्रित भइरहेको मैले अनुभव गरिरहेकी छु । हामी विभिन्न ठाउँको यात्रापनि गरिरहने भएकाले नियात्रामा पनि रहर बढेको छ । कथामा पनि रहर जागेको छ । मरो प्रकाशोन्मुख कथाले पाठकको कति माया पाउँछ ? त्यसले मेरो कथाप्रतिको उत्साहलाई अगाडि बढाउनेछ ।

२६. तपाईंको रचनामा खास के अभिव्यक्त हुन्छ ?

महिला भएर हो कि मेरो सिर्जनाहरूमा महिला हकहित, महिला समानता, महिला स्वतन्त्रताका कुराहरू यत्रतत्र आउने गर्छन् । कतै आमा भएर त कतै छोरी भएर कतै पत्नी भएर त कतै दिदीबहिनी भएर । देश प्रेमका कुराहरू पनि धेरैतिर देखिने गर्छन् । परदेशमा बस्नु परेको पीडाले हो कि प्रवासका कुराहरू मात्र राख्छु भनेर सिर्जना गर्न बस्दाबस्दै पनि देशतिरको कुराहरू तुलनामा आएर अगाडि बसी हाल्छन् जन्मभूमिका कुरा मेरा हरेक सिर्जनामा जताततै देखिन्छन् । मेरा सिर्जनाले समस्याको समधान खोजेको हुन्छ र मेरो ज्ञान अरूमा बाँडियोस् भनेर सल्लाह सुभाब पनि त्यसमा परेका हुन्छन् ।

२७. धेरैतिर हात हाल्नु भएको छ तर पनि नेपाली साहित्यको श्रीवृद्धिमा अहम् भूमिका खेल्नु भएको छ, यसको मूल कारण के हो ?

मैले धेरैतिर हात हाले जस्तो लाग्दैन । साहित्यको कुरा गर्ने हो भने विधाहरू कति छन् कति तर मैले कलम चलाएका क्षेत्र तीनचार वटाभन्दा बढी छैनन् । यी त सामान्य कुरा हुन् जस्तो मलाई लाग्छ । हाम्रो कल्पना, हाम्रो विचारहरू कहिल्यै पनि एउटा दुईटा विषयमा मात्र सीमित हुन्छन् ।

मेरो संलग्नताका कुरा गर्ने हो भने साहित्य संस्था बाहेक अन्य संघसंस्थाहरूसँग मेरो संलग्न छैन । सबैप्रति मेरो आदर र सद्भाव छ । मलाई सबै संस्थाबाट निमन्त्रणा आउँछ । म उहाँहरूको कार्यक्रममा समयले भ्याएसम्म भाग लिन्छु, सहयोग पनि गर्छु । अनि उहाँहरूको सामु नेपाली भाषासाहित्य, कला र संस्कृतिको उन्नयनका लागि उहाँहरूको सहयोगको आह्वान गर्दछु । यस प्रकारको कार्यले नेपाली भाषा साहित्यको श्रीबुद्धिमा केही न केही योगदान त भई नै हाल्छ भन्ने विश्वास लिएकी छु ।

२८. नेपाली साहित्यको वर्तमान अवस्थालाई कुन रूपमा मूल्याङ्कन गर्नुहुन्छ ?

वर्तमान नेपाली साहित्य परम्परागत पद्धतिलाई उछिनेर निकै अघि बढी सकेको जस्तो मलाई लाग्छ । तर अबै विश्व साहित्यको समकक्षी बन्न सकेको छैन । यसका कारणमा अङ्ग्रेजी भाषामा नेपाली साहित्य नहुनु एउटा प्रमुख कारण हो भने अन्य कारणमा हाम्रो विशिष्ट र राम्रा श्रेणीका साहित्यिक कृतिहरूलाई अङ्ग्रेजी भाषामा अनुवाद नगरिनु हुन् । अनेसासले यसको समाधानको प्रयास गरिरहेको छ तर अब सफल हुन सकेको छैन ।

नेपाली स्रष्टाहरूले नेपाल र नेपाली समाजभित्रको दरिद्रता, दुःख, पीडाहरूलाई मात्र आफ्नो सिर्जनामा नराखी नेपालका सुन्दर पहाड, खोला-नाला, वनजङ्गल, लालीगुराँसको सुन्दरता अनि नेपालीभित्रको धार्मिक सहिष्णुता, एकले अर्कालाई सहयोग गर्ने चलन, घरमा आएका पाहुनालाई खाना नखुवाई नपठाउने उच्च परम्परालाई समावेश गरेर सिर्जना गर्दा र तिनलाई अङ्ग्रेजीमा अनुवाद गर्दा संसारभरका पाठकले मन पराउने सम्भावना भएकाले साहित्यिक लेखन शैलीमा परिवर्तन आउनु जरुरी भएको हो कि जस्तो मलाई लाग्छ ।

२९. प्रकाशोन्मुख कुनै कृति छन् ?

सत्रवटा कथाहरूको संगालो कथासङ्ग्रह तयार भएको दुई वर्षभन्दा बढी भइसक्यो तर पाठक सामु पुऱ्याउन सकेको छैन । यो वर्षको अन्त्यसम्ममा बजारमा ल्याउने निधो गरेकी छु ।

३०. समालोचना गरेका कुनै कृति छन् कि ?

पूरै कृतिको समालोचना भने मैले गर्न भ्याएकी छैन तर छोटो छोटो समालोचना तथा कृति विश्लेषण भने गर्ने गरेकी छु । शान्ता घिमिरेको सपनाको देशबाट,

ममता कर्माचार्यको **मनका कुरा** कृति विश्लेषण तथा शकुन्तला ज्वालीको **पालुवा र मञ्जरी** कृतिको छोटो समालोचना गरिसकेको छु ।

३१. प्रवासमा बसेर साहित्य सिर्जना गर्नु कतिको सहज छ ?

भगवानका कृपाले मलाई जन्मभूमिमा भन्दा कर्मभूमिमा बसेर साहित्य सिर्जनामा लाग्न सजिलो भएको जस्तो लागिरहेको छ । समय समयमा म शोभमूलक लेखहरू पनि लेख्ने गर्छु । त्यस्ता लेखहरूको लागि स्रोतहरूको जरुरत पर्छ । स्रोत जुटाउने काममा मलाई निकै गाह्रो हुन्छ । नेपालका सबै सिर्जनाहरू इन्टरनेटमा पाइँदैनन् र पाइहाले पनि अद्यावधिक गरिएका हुँदैनन् । किताबहरू भिकाउन गाह्रो हुन्छ । कसैलाई लगाएर फोनबाट वा इमेल फ्याक्स आदिबाट सहयोग लिनुपर्छ । जुन खर्चिलो र पट्यारिलो पनि हुन्छ । प्रयासमा समयलाई तीन भागमा लागउने हो - घरपरिवार, काम र सिर्जना । सबै कुरा अटोमेटिक मेसिनमा राखे जस्तो हुन्छ । हामीले केही गर्ने पढेन, पाइला त्यसै अघि बढ्छ । कलमका मसीहरू आफैँ बगन थाल्छन् । सोही अनुसार हप्ता बित्छ, महिना बित्छ, अनि बित्छ, वर्ष हामीलाई थाहै हुन्न । हामी मेसिन हो मेसिन ।

३२. तपाईँ कुन वर्गका पाठकलाई लक्षित गरेर सिर्जना गर्नुहुन्छ ?

त्यो कुरा आजै मात्र मेरो दिमागमा ठोक्कियो । यसभन्दा अघि मैले सोचेकै रहेनछु । मलाई कस्तो लाग्छ भने मेरा सिर्जनाले सबै उमेरका पाठकको मनलाई जित्न सफल हुन्छन् । किनकी मेरा कविता, गीत तथा गजलहरूमा सबै प्रकारका मानवीय आचारणहरू अभिव्यक्त भएका छन् । एकातिर आफ्ना सन्तानको प्रगति र उन्नतिमा आमाबाबु कति खुसी हुन्छन् भने अर्कातिर एउटी गर्भवती महिलाको प्रसव पीडाको कल्पनाका कुराहरू मेरो सिर्जनामा देखिन्छन् ।

३३. कृतिहरू कुन कुन हुन् ?

पहिलो प्रकाशित कृति कविता, गजल र गीतसङ्ग्रह **सिर्जनायात्रामा गीता** (२०६९), हो । त्यसपछि **सम्भनाको तरेली** (२०१०) गीतसङ्ग्रह **सपनाको घरहरा** (२०११), कवितासङ्ग्रह, **आमा हुन् आमा** (२०७०) खण्डकाव्य र **भोखाडदेखि मजाटलनसम्म** (२०७१) नियात्रासङ्ग्रह हुन् । त्यसैले मेरो गीतहरूलाई मूर्त रूप दिइएका सी.डी. एल्बमहरू स्वीकृति, त्रिवेणी र अमूल्य हुन् ।

३४. तपाईंको साहित्यिक र साहित्येतर दुवै पाटा फराकिला छन् नि यो तपाईंको रुचि कि बाध्यता ?

मलाई कस्तो लाग्छ भने साहित्यप्रतिको अभिरुचि कसैको पनि बाध्यता होइन बरु नशा हो भन्न सकिन्छ । म आफ्नो मनलाई आफ्नै बसमा राख्छु, अरूको बहकाउनमा लाग्दिन । कुन बेला काम गर्ने, कुन बेला लेख्ने र कुन बेला रमाइलो गर्ने म यसलाई राम्रोसँग मिलाउँछु । तर म आफूलाई सबैभन्दा अब्बल दर्जाको सर्जक भन्न रुचाउन्न ।

म त अरूलाई सिर्जनामा प्रोत्साहन गर्दा समाउने मान्छे हुँ, त्यसैले अरूले हेर्दा फराकिलो लागेको हुन सक्छ । मेरा कामले अरूलाई पनि प्रेरणा मिलोस् भन्ने म चाहन्छु । यसमा बाध्यताका कुरा आउँदैन ।

३५. आजसम्म के कति संस्थामा आबद्ध हुनुभएको छ ?

दुईचारवटा संस्थामा आबद्ध भएकी छु तर पनि मैले तन, मन र धनले काम गरेको संस्था भने अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज मात्र हो । यसका कारण स्थानीय संस्था भएर पनि होला । हुन त अरू संस्थाहरूमा पनि भ्याएसम्म संलग्नता देखाएका छु, परेका बेलामा सरसहयोग पनि गरेको छु । नारी साहित्य प्रतिष्ठान, गुञ्जन, साहित्य सङ्घ, स्रष्टा समाज, आदिमा मेरो संलग्नता छ । समय भने कम दिन भ्याएकी छु ।

३६. यति धेरै संस्थामा आबद्ध हुनुको कारण ?

सिर्जनात्मक काममा मेरो मन जहिले पनि लागि रहेको हुन्छ । त्यसमा पनि दिदीबहिनीहरूले अनुरोध गरेपछि मैले नकार्ने कुनै भएन सिर्जनात्मक कामका लागि मा हरतरहको सहयोग गर्नु तयार हुन्छु । समयले भ्याएमा सबैमा पुग्ने पनि गर्छु । धेरै संस्था जस्तो त लाग्दैन ।

३७. यहाँ विभिन्न गरिमामय पदमा रहनुभएको छ । तिनीहरूका बारेमा जानकारी पाउन ।

अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाजको स्थापना सन् १९९१ मा बासिडटन डी.सी. मा स्थापना भएको थियो । अहिलेसम्म संसारभरिमा ७५ भन्दा बढी स्थानमा यसका च्याप्टरहरू स्थापना भइसकेका छन्, तर सबै च्याप्टर उत्तिकै सक्रिय भने छैनन् । नेपाली भाषा साहित्य, कला तथा संस्कृतिप्रति आस्था राख्ने तथा भूगोल, काल र राज्यको सीमाभन्दा माथि उठेर अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा समर्पित व्यक्तिहरूको समूह नै

अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज हो । न्यूर्योकमा मेरो बसाई भएकाले सन् २००४ मा न्यूर्योक च्याप्टरको स्थापना गरेर पहिलो उपाध्याक्ष, त्यसपछि दुई अवधिका लागि अध्यक्ष, त्यसपछि केन्द्रको महासचिव र अध्यक्ष भएको थिए । अहिले म यसको बोर्ड अफ ट्रस्टीजको उपाध्यक्षमा निर्वाचित भएकी छु ।

३८. तपाईंले प्राप्त गरेका पुरस्कारका बारेमा जानकारी पाउन ।

गंगादेवी चौधरी स्मृतिसम्मान, विशेष नागरिक सम्मान, सरस्वती संगीत सम्मान, महिला गीतकार सम्मान, अनेसास नेपाल च्याप्टर सम्मान, दायित्व वाङ्मय सम्मान, नारी साहित्य सम्मान, सर्वदा वाङ्मय सम्मान आदि मैले पाएका सम्मान तथा पुरस्कारहरू हुन् ।

३९. तपाईंलाई विद्रोही स्वभावकी भन्ने पनि छन् । यस बारेमा केही बताउनुस् न ।

कहिलेकाहीं प्रष्ट बोल्नु, प्रश्नको सिधा जवाफ दिनु विद्रोही जस्तो देखिदो रहेछ । मेरो स्वभाव यस्तै छ । म कुरालाई घुमाएर लामो पार्न सक्तिन र नभएको वा नजानेको कुरालाई जानेको कुरालाई जानेका वा थाहापाएकोभनेर बनावटी गर्न पनि सक्तिन म सक्ने र सत्य कुरामात्र गर्छु । सत्य जहिले पनि कट्टु हुन्छ । लोलोपोते गर्नेहरूलाई पचाउन गाह्रो हुन्छ तर कालान्तरमा टिक्ने र सम्भना गर्न लायक त्यही सत्य मात्रै बाँकी रहन्छ । यहीं नै मेरो स्वभाव हो चाहे त्यसलाई कसैले विद्रोही भनून् चाहे सत्य मार्गी ।

परिशिष्ट ख

गीता खत्रीकी आमा मखमली खड्कासँग लिइएको अन्तर्वार्ता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा समाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि गीता खत्रीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व शीर्षकको शोध तयार पार्दा यसको सामग्री सङ्कलनका क्रममा शोधनायिका गीता खत्रीकी आमा मखमली खड्कासँग लिइएको मौखिक अन्तर्वार्ता

१. कति वर्षको हुनुभयो ?

म ८० वर्ष लागो ।

२. तपाईंका छोरा छोरीका बारेमा बताउनुहोस् न ।

मेरा तीन जना छोराछोरी छन् । जेठी सीता, छोरो हरिशरण र कान्छी छोरी गीता हुन् ।

३. तपाईंकी कान्छी छोरी गीता खत्रीको बानी व्यवहार कस्तो थियो ?

कान्छी छोरी छोरोभन्दा ६-७ वर्षपछि जन्मिएकी हुन् । उनी सानी भएकाले सबैको माया पाइन् । सबैसँग मिलनसार उनी यो ऊ भनेर भगडा गर्दिनथिन् तर काम गर्छु भने पछि गरेरै छाड्छिन् । घरमै चकचक गर्ने उनको बानी थियो ।

४. के खाना मन पराउनु हुन्थ्यो ।

सामान्य खालका खाना जे बनायो त्यही खान्थिन् । विशेष त नेपाली साधारण खाना भात, दाल, तरकारी, अचार नै मन पराउँछिन् । तर यही नै चाहियो र यो खान्न भन्दिनथिन् ।

५. कविताहरू लेख्नुहुन्छ नि तपाईंकी छोरीले सुनाउनु हुन्थ्यो कि हुन्थेन ?

सुनाउँथिन् । म र उनका बुबाका बारेमा पनि गीतहरू लेख्थिन् तर आफू रामायण पाठ गर्नसम्म जान्दले उनका कुरा त्यति बुझ्दैन ।

६. खुब नाच्नु हुन्छ रे त तपाईं छोरी ?

हो हो नाच्छिन् । साथीलाई जम्मा गरेर भजनमा गीतमा खुब राम्रो नाच्छिन् । वनभोज जान पनि अति नै मन गर्छिन् ।

७. तपाईंको छोरीले कहाँ कति पढ्नु भएको छ, केही सम्झना छ त ?

२०२० साल चैत्र १ गते उनी भारतमा जन्मिन् । हामी उतै बस्दा जन्मेकी हुन् । उनी ९-१० वर्षकी हुँदा बल्ल हामी नेपाल आएका काहाँ पढ्न थालिन त्यति था छैन तर पढ्न उतै थालेकी हुन् । यता आएर पनि कता-कता पढ्थिन् त्यति था पाइन बिर्सै । बुढेसकाल लागेर होला ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

१. पुस्तकसूची

- खत्री, गीता, सिर्जना यात्रामा गीता, ललितपुर : वसुन्धरा—मान प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०६१ ।
-, सम्भनाको तरेली, वासिङ्टन डि.सी.: अनेसास, सन् २०१० ।
-, सपनाको धरहरा, न्यूर्योक च्याप्टर : अनेसास, २०६८ ।
-, आमा हुन् आमा, काठमाडौं : नइ प्रकाशन, २०७० ।
-, भोखाडदेखि मजाटलानसम्म, काठमाडौं : अनेसासा, २०७१ ।
- ढकाल, चन्द्रकला, 'युवराज मैनालीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व', अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, ने.के.वि., त्रि.वि., २०७२ ।
- दाहाल, गायत्रा, 'गोवर्द्धन पूजाको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्व', अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, ने.के.वि., त्रि.वि., २०७० ।
- दुवाडी, नारायणप्रसाद, 'रमेश तुफानको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्व', अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, ने.के.वि., त्रि.वि., २०६६ ।
- प्रसाई, नरेन्द्रराज, विश्व नारी स्रष्टाकोश, काठमाडौं : नइ प्रकाशन, २०७१ ।
- बराल, कृष्णहरि, गीत सिद्धान्त र इतिहास, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६० ।
- लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद, कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास, काठमाडौं : नेराप्रप्र, २०६० ।
-, कविताको संरचनात्मक विश्लेषण, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६२ ।
-, नेपाली काव्य समालोचना, काठमाडौं : पैरवी प्रकाशन, २०६७ ।
-, पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्य सिद्धान्त, ते.सं., काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६७ ।
-, शोधविधि, पाँ.सं., काठमाडौं : साभा प्रकाशन, २०६८ ।
- लुइटेल, लीला, नेपाली महिला साहित्यकार, काठमाडौं : गुञ्जन, २०६९ ।
-, नेपाली कवितामा महिला लेखन, काठमाडौं : नेराप्रप्र, २०७० ।
- शर्मा, रमा (सम्पा.), मोती स्मृतिग्रन्थ, काठमाडौं : नेपाली शिक्षा परिषद्, २०३९ ।

२. पत्रपत्रिकासूची

धमला, चेतनाथ (सम्पा.), 'नेपाली डायस्पोरिक साहित्यिक रूप नै अन्तर्राष्ट्रियकरण हुनु हो',
कौशिकी, द्विमासिक, (वर्ष १०, अङ्क २, २०६६ साउन-भदौ), पृ. ३६२ ।

भुसाल, कृष्णप्रसाद (सम्पा.), 'अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाजमा गीता खत्री', मिलाप
(वर्ष २, अङ्क १०, असार २०६९), पृ. १७ ।